

UGC Approved

ISSN - No. 2319-9318

Peer Reviewed International Research Journal

VIDYAWARTA

Special Issue.

Ashti Taluka Shikshan Prasarak Mandal's

Arts, Commerce and Science College, Ashti

Tal. Ashti, Dist. Beed (MS)

Accredited by NAAC B++ Grade with 2.78 CGPA,
ISO 9001:2015, Green Audited College

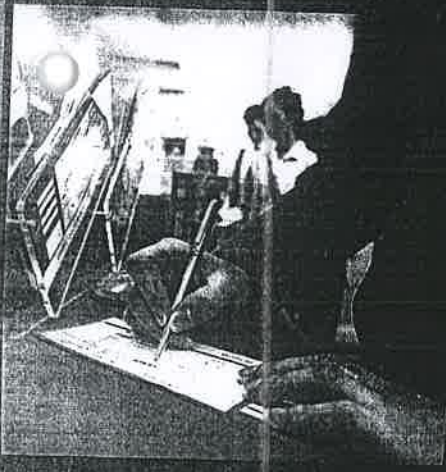
Interdisciplinary National Conference on

**Recent Trends in
Social Sciences & Commerce**

January 2018

HISTORY AND SOCIOLOGY

Organizer
Dr. S. R. Nimbore
Principal

Ashti Taluka Shikshan Prasarak Mandal's
Arts, Commerce & Science College, Ashti, Dist. Beed
Accredited by NAAC B⁺⁺ Grade with 2.78 CGPA, ISO 9001:2015, Green Audited College

Organized by
One Day Interdisciplinary
National Conference on
Recent Trends
in
Social Sciences and Commerce
Tuesday, 27th February, 2018

Principal & Organizer

Dr. S.R. Nimbore

Convenors

Prof. D.P. Mundhe

Dr. S.M. Wandhare

Prof. R.S. Satbhai

Published By
Harshwardhan Publication Pvt. Ltd.
Limbaganesh, Dist. Beed

Index

Sociology

Sr. No.	Title	Author	Page No.
1	Problem's of Child Labour in Maharashtra	Dr. A. R. Wagdaw	1
2	Child Labour - A Serious Problem	Smt. Archana Kundlikrao Chavare	5
3	Millennium Development Goals and Indian Education: An Analytical Study	Dr. Beedkar Sandhya Dattopant	7
4	Work-Life Balance Benefits and Programmes in India	Manjunath Sanganna Mokashi Dr. Paul .G Aquinas	15
5	Child labour and child Issues in Maharashtra	Dr Abdul Samad Nadvi Baig Dr. Syed Rafat Ali Osman	20
6	Role of NGO's in Combating of Child Labour in India	Talib Hussian Shapoo	25
7	भारतातील बाल कामगारांचे प्रकार	प्रा. डॉ. व्ही. जी. पोकळे प्रा. सोंडगे टी.पी.	31
8	भारतातील बालकामगार निर्मूलनासाठी उपाययोजना	प्रा. पोकळे एस.एम.	33
9	बालकामगार : एक गंभीर समस्या	प्रा. जाधव शामल भिमराव	36
10	बालकामगार एक सामाजिक समस्या	प्रा. गाडवे मनिषा महारुद्र	41
11	बालकामगार : एक समस्या	प्रा. भोसले एस. ई.	44
12	बालमजुरीची कारणे आणि परिणाम	प्रा. राठोड बी.जे.	46
13	श्रीड जिल्ह्यातील शेतकरी बालकामगारांच्या विविध प्रकाराचा समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रा. डॉ. यादव घोडके	49
14	बालमजुरी एक सामाजिक समस्या	प्रा. गजानन भिकाजी फुलसाबंगे	54
15	बालकामगार समस्येची कारणे	चोंडे अंबिका गोविंदराव	56
16	बालकामगार : एक सिंहावलोकन	प्रा. डॉ. दामावले डी.एन.	58
17	बालकामगारांच्या समस्या : कारणे व उपाय	प्रा. डॉ. मनिषा देशमुख	61
18	भारतातील बालकामगार समस्येची कारणे आणि परिणाम	प्रा. डॉ. गोरे बी. एम.	65
19	बालकामगार	मनिषा खंडागळे	68
20	बाल कामगार समस्येची कारणे	प्रा. डी.पी. मुंदे.	72
21	महिला सक्षमीकरणात भारतीय कायद्यांची भूमिका	प्रा. बी.पी. पवार	75
22	बालमजुरी एक सामाजिक समस्या : कारणांमिमांसा	डॉ. घायाळ एस. पी.	78
23	बालकामगारांची समस्या : हक्क आणि कायदे - एक अभ्यास	प्रा. प्रदीप दाजीबा पाटील	81

बाल कामगारसमस्येचीकारणे

प्रा.डी.पी. मुंढे

समाजशास्त्र विभागप्रमुख

कला, वाणिज्यविज्ञानमहाविद्यालय

आष्टी, ता. आष्टी जि. बीड.

प्रस्तावना :-

संपूर्ण मानव समाजाचा अभ्यास हा समाजशास्त्राचा मुख्य विषय आहे. रोजची वर्तमान पत्र उघडली की. त्यामध्ये गुन्हेगारी, हुंडाबळी, भ्रष्टाचार, बेकारी इ. विषयांच्या बातम्या आपल्या वाचनात येतात. त्याचप्रमाणे फक्त भारतीय समाजात आढळणारी एक समस्या म्हणजे लहान मुलांकडून कष्टाची कामे करून घेतली जातात. यालाच बालकामगार म्हणून संबोधतात. प्रत्येक समस्येचा अभ्यास हा समाजशास्त्राचा स्वतंत्र अभ्यासविषय आहे. म्हणून याविषयात भारतीय समाजाच्या संदर्भात बालकामगारांच्या समस्येचा आढावा घेणे, त्याची कारणे अभ्यासणे हा माझ्या शोधनिबंधाचा उद्देश आहे.

कॉर्नेल्स मार्शल केसहे समाजशास्त्रज्ञ म्हणतात, "लक्षणीय जाणकारांचे लक्ष आपणाकडे वेधून घेते आणि जिच्यामध्ये सामूहिक कृती द्वारे पूर्वसमायोजन उपाययोजना करण्याची आवश्यकता असते अशा स्थितीला सामाजिक समस्या असे म्हणतात." म्हणजेच सामाजिक समस्या म्हणजे अशीस्थिती. जी आवांछित असते. बहूसंख्य विचारवंतांचे / तज्ज्ञांचे त्या स्थितीकडे लक्ष जाते. अशीचस्थिती म्हणजे समाजात लहान-लहान मुले/मूली कष्टाची कामे करतात. आपण जर डोळे उघडे ठेवून पाहिले तर हॉटेल, धावं, बार, रेस्टॉरंट, वीटभट्टी, दुकाने या ठिकाणी ही लहान बालके अनेक प्रकारची कामे करताना आढळतात.

बालकामगार समस्येच्या अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये:-

कोणती ही समस्या अध्ययनासाठी घेतल्यावर अभ्यासकाला प्रथम त्या समस्येची अध्ययनाची गरज का भासली यासाठी काही उद्दिष्ट्ये डोळ्यासमोर ठेवावी लागतात.

- १) समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून समस्येचा अभ्यास करणे.
- २) विचारवंतांच्या विचारांचा या समस्येसंबंधीचा आढावा घेणे.
- ३) बालकामगार समस्या उद्भवण्याची कारणे शोधणे.
- ४) समाजातील बहूसंख्य लोकांचे लक्ष या समस्येकडे वेधणे.
- ५) बालकामगार समस्येची व्याप्ती अभ्यासणे.
- ६) समाजाच्या पुनर्रचनेसाठी सामूहिक कृतीची आवश्यकता प्रतिपादन करणे.

विवरण आणि मूल्यमापन:-

बाल कामगारांची समस्या एक गंभीर प्रश्न म्हणून अभ्यास करताना आणि यातील सर्वांथम म्हणून या समस्येची कारणे अभ्यासताना काही मुद्यानुसार त्याचा आढावा घेणे आवश्यक वाटते. म्हणून या मुद्यामुळे आपणास ही समस्या नेमकी कशांमुळे उद्भवते हे लक्षात यायला नक्कीच मदतहोईल.

१) दारिद्र्य:-

भारतातील एकुण लोकसंख्येपैकी जवळपास ४० % लोकसंख्या ही अत्यांतिक दारिद्र्याचे जीवन जगत आहे. दारिद्र्यामुळे उदरनिर्वाहाचा निर्माण होणारा प्रश्न सोडविण्यासाठी नाईलाजाने लहान मुलांना कळायला लागल्यापासून जवळ-जवळ सध्याची कष्टाचे काम करणे भाग पडते. बालकामगारांचा प्रश्न हा त्यांच्या अस्तित्वाशी निगडित आहे. पालकांचे दारिद्र्य हे मुलांच्या विकासात अडथळा ठरते. इतकेच नव्हे, तर काही कुटूंबे मुलांचा सांभाळ नीट करत नाहीतच परंतु मुलांच्या कमाईवर आपली गुजराण करताना आढळतात. त्यामुळे दारिद्र्य हे एक बालकामगार समस्येचे प्रमुख कारण आहे.

२) निरक्षरता आणि अज्ञान:-

पालक निरक्षर आणि अज्ञानी असण्याचा संबंध दारिद्र्य व बेकारीशी आहे. आजही भारतात २४% लोक निरक्षर आहेत हे २०११ च्या जनगणनेने दाखवून दिले आहे. यामध्ये कनिष्ठ आर्थिक स्तरात निरक्षरतेचे आणि अज्ञानाचे प्रमाण जास्त आढळते. सर्व शिक्षा अभियान राबविले तरी, शिक्षण हमी कायद्याचा बडगा दाखविला तरी निरक्षर व अज्ञानी पालक आपल्या मुलांना शाळेत पाठवण्याऐवजी सरळ कामावर पाठवतात, उदा. अलीगढ येथील कुलूपाच्या कारखान्यात काम करणाऱ्या ८०% बालकामगारांचे आई-वडील अशिक्षित असल्याचे आढळले.

३) कुटूंबाचा मोठा आकार:-

कुटूंबातील सदस्यांची संख्या जास्त असणे आणि त्या प्रमाणात कुटूंबाच्या गरजा भागविण्याइतपत उत्पन्न नसणे हेही बालकामगार समस्यांचे कारण आहे. मुलांची संख्या जितकी जास्त तितके कुटूंबाचे उत्पन्न जास्त असाही गैरसमज काही कुटूंबाचा असतो. त्यामुळे मोठा कौटुंबिक आकार असल्याने बऱ्याचवेळा वाढत्या महागाईमुळे सर्वांच्या गरजा भागविणे अवघड होते. त्यामुळे नाईलाज म्हणून बालवयातच मुलांना कामाला झंपले जाते.

४) अनिष्ट कौटुंबिक परिस्थिती:-

अनेक वेळा बऱ्याच कुटूंबावर काही अनिष्ट परिस्थिती उद्भवते. पालकांनी विभक्त होणे, पालकांनी मुलांचा त्याग करणे, छळणे, आजारपण, कामावत्याकल्या व्यक्तीचा मृत्यू, शारीरिक दुर्बलता इत्यादीमुळे कुटूंबाची परिस्थिती हालाखीची बनते. त्यामुळे नाईलाज म्हणून मुलांना मिळेलते काम करून आपली उपजिविका भागवावी लागते. बऱ्याचदा अशी मुले रेल्वे स्टेशन, बस स्टँड व सार्वजनिक ठिकाणी भिक मागताना आढळतात. चुकून गूंडाची नजरत्यांच्यावर जाते आणि त्यांना वेगवेगळ्या ठिकाणी कामावर ठेवले जाते.

५) बेकारी:-

दिवसेंदिवस वाढणारी बेकारी ही अनेक समस्यांची जन्मदात्री बनत आहे. पालकांनाच रोजगाराचे साधन उपलब्ध नसेलतर मुलांना पांटासाठा मजूरी करण्याशिवाय पर्याय उरत नाही. बऱ्याच वेळा बालकामगारांकडून अतिरिक्तकाम करून घेतले जाते. त्या तुलनेत वेतन किंवा मजूरी कमी दिली जाते. कमीअधिक प्रमाणात हे बालकामगार प्रौढांइतके काम करताना आढळतात. त्यामुळेही पालक लोक प्रौढांना काम देण्यास नाखुस असतात. यामुळे ही कदाचित प्रौढांची बेकारी वाढत आहे. मराठवाड्यात आई-वडील साखर कारखान्यावर कामाला जातात. मुले गावीच असतात, अशी बरीच मुले कापूस वेचण्याचे काम करताना मी पाहिलेली आहेत.

६) मालकांच्या सोयी:-

लहान मुलांना आपल्या उद्योगधंद्यात कामाला लावणे मालकवर्गाच्या सोयीचे असते. याची अनेक कारणे आहेत. पहिले म्हणजे बालकामगारांना कमी वेतन देऊन जास्त काम करून घेता येते. दुसरे म्हणजे मालकांना संप, मोर्चे, टाळेबंदी वगैरे प्रश्नांना सामोरे जावे लागत नाही. काही कामे अशी असतात की, ती लहान मुले खूप कौशल्याने करतात. या सर्व सोयीमुळे मालक लोकही बालकामगारांना कामावर ठेवताना आढळतात.

७) वेतन पध्दती:-

"बाल कामगारांचा प्रश्न हा मुळात बालकामगारांचा नाही तर तो त्यांचे पालक पोषण करणाऱ्यांचा प्रश्न आहे." असे आंतरराष्ट्रीय कामगार संघटनेच्या अहवालात नमूद करण्यात आलेले आहे. प्रौढ कामगारांना दिल्या जाणाऱ्या वेतनाचा बालकामगारांच्या समस्यांशी प्रत्यक्ष संबंध आहे. प्रौढ कामगारांना जर त्यांच्या गरजा भागविण्या इतके वेतन दिलेतरते आपल्या अल्पवयीन मुलांना कामाला लावणार नाहीत. थोडक्यात प्रौढ कामगारांना त्यांचे कुटूंब व्यवस्थितपणे सांभाळता न येण्याइतपत मिळणाऱ्या वेतनाशी हा प्रश्न संबंधित आहे.

Principal
A.P. Commerce & Science
(2.M) (1:2:3) 10/10/20

Impact Factor - 6.261

ISSN - 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2018

Special Issue-66

Society, Culture and Environment**Chief Editor -**

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Dr. Satish Desai
Asso. Prof. Department of Sociology
Shikshanmaharshi Dr. Bapuji Salunkhe College,
Miraj, Dist-Sangli [M.S.] INDIA

'RESEARCH JOURNEY' International Multidisciplinary E- Research Journal ISSN :

Impact Factor - (SJIF)-6.261(2017), (CIF) -3.452(2015), (GIF) -0.676 (2013)

UGC Approved Journal

Special Issue 66-

2348-7143
October. 2018

Impact Factor – 6.261

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2018

Special Issue-66

Society, Culture and Environment

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,

Assist. Prof. (Marathi)

MGV'S Arts & Commerce College,

Yeola, Dist – Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editor of the issue :

Dr. Satish Desai

Asso. Prof. Department of Sociology

Shikshanmaharshi Dr. Bapuji Salunkhe College,

Miraj, Dist-Sangli [M.S.] INDIA

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी स्वतःकडे राखून ठेवलेले आहेत. लेखांचे प्रकाशन वा पुनर्प्रकाशनाचे अधिकार प्रकाशक आणि संबंधित लेखाकाधीन समान असून शोध निबंधातील मते ही संबंधित लेखाच्या लेखकांची वैयक्तिक मते आहेत त्या मताशी संपादक व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
English Section			
1	Society and Environment	Dr. Satish Desai	06
2	Indian Art and Architecture	Dr. A. D. Chauhan	10
3	Struggle for Own Identity in Vijay Tendulkar's ' <i>Silence The Court is in Session</i> '	Dr. Rajendrakumar Chougule	13
4	Girish Karnad's ' <i>Hayavadana</i> ' : Craving For Completeness	Dr. Rajendrakumar Chougule	17
5	Study of Traffic Noise Pollution in Different Major Locations in Solapur City	Dr. Deepak Dede	22
6	Plastic Waste Management and Sustainable Development	Dr. Nagnath Dhayagode	26
7	Trends and Agricultural Efficiency in Land Use : A Case Study of Thane District	Dr. Nitin Gaikwad	30
8	<i>Agashiv caves</i> is Buddhist Rural Cultural Centre.	Dr. U. T. Gaikwad & Mr. Vinod Kamble	35
9	Educational Status of Dange Tribal in-Migrants in Kolhapur City of South Maharashtra	Dr. Ashish Jadhav	41
10	Organization Culture as A Breeding Ground for Corruption	Vijayakumar Jadhav	49
11	Single-Use Plastics- Poisonous Footprint	U.S.Khot	55
12	Society and Environment	Shri. Tukaram Kolhe	59
13	Indian Society and Social Change	Prof. Nandkumar Kuklare	62
14	Theme of Adolescence in Tagore's ' <i>Home Coming</i> '	Mrs. B. D. Kulkarni	66
15	American Culture and Poetry of Post Modernism	Dr. Ravindra Kulkarni	70
16	Cultural Contribution of Warkari Sect	Dr. Swarali Kulkarni	74
17	Function of Tobacco Stem Powder (Nicotine) on Control of White Grub Larvae	Mr. Sumit Lad	78
18	Impact of Social Environment on Women Entrepreneurs in India	Dr. Babasaheb Mali	83
19	Environmental Degradation Depicted in the Novels of Kiran Desai	Swati Mane	86
20	Teaching English in an Indian Scenario: Multilingualism	Pratiksha Mangalekar	90
21	Human Habitat and Environment : A Symbiotic Relationship	Dr. Ramesh Mangalekar	94
22	Connectivity of Main Road Network in West Vidarbha Region (Maharashtra State)	Dr. Vishal Moon & Dr. Jyostana Shivankar	99
23	A Critical Study of Climatic Conditions in Drought Prone Region of Maharashtra	Dr. Vishal Moon	103

24	Noise Pollution on Pune – Solapur Highway: A Case Study of Tembhurni Village in Solapur District (M.S.)	Shri. Nangare M. R. & Miss. Patil S. S.	107
25	Cultural Trends in Current Scenario	Dr. G. N. Nimbarte	111
26	Wrapping Food in Newspaper is Harmful	Dr. Rahul Pardeshi	115
27	Engaging with Postmodernism : Helen Dunmore's Novels	Dr. Leelawati Patil	119
28	Environmental Safety of Street Food and Hygiene in Pimpri-Chinchwad Region	Dr. Prakash Patil	123
29	Socio-Cultural Factors and Environment	Vijay Patil	127
30	Concept of "Commune" in 'Ekek Paan Galawayā'	Dr. Sonali Pawar.	131
31	Environmental Monitoring : Tool of Healthy Environment	Smt. Asha Potalwad	140
32	Impact of Jalshiwari Yojana on the Growth of Income in Drought Prone Area (A Case Study of Village Dhamangaon in Barshi Tahsil of Solapur District)	Dr. V. K. Pukale	143
33	Studies On Sacred Groves As Spiritual Forest Pockets To Conserve Natural Resources: A Study With Reference To Sangli District	Sanjay Sathe, Pandurang Kale and Satish Desai	149
34	Effect of Biofertilizers on Seed Germination of Maize (Zea Mays L.) Varieties Eco-92 And African Tall	Madhumati Shinde, S. K. Khade & C. R. Patil	160
35	Folk Marriage Songs of Karnataka and Its Relevance to Modern Culture	Dr. Nalini Waghmare	165
मराठी विभाग			
36	भारतीय समाज व आदिवासी संस्कृती परंपरा	डॉ.आर.एम.भिसे	170
37	राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे "ग्रामगीतीतेतील" पर्यावरणपूरक विचार	डॉ. चंपाताई बोधले	173
38	पर्यावरण संवर्धनासाठी सुसंस्कृतीची गरज	प्रा. बालाजी बोडके	176
39	समाज व सामाजिक परिवर्तन	प्रा.गंगाधर चव्हाण	179
40	मराठवाड्यातील समाज व संस्कृती : एक दृष्टीक्षेप	डॉ. अनिल देशमुख	181
41	पर्यावरण संरक्षण चळवळ : एक काळाची गरज	डॉ. सुरेश धनवडे	188
42	धनगर समाज आणि सामाजी परिवर्तन : एक समाजशास्त्रीय अभ्यास	प्रा. अनिल गाडेकर	193
43	कोसळता गावगाडा व जात : वर्चस्वाची सत्ता समीकरणे	डॉ. नितीन गायकवाड	198
44	भारतीय ग्रामीण संयुक्त कुटुंबाच्या परिवर्तनाचा अभ्यास	डॉ. एस. एम. गावंडे	201
45	मध्ययुगीन धार्मिक अभिसरण आणि सांस्कृतिक वारसा	श्री अभिजीत घाडगे	206
46	संस्कृती आणि पर्यावरण यांचे शाश्वत विकासातील योगदान	डॉ. अंजली जोशी- टेंभूर्णीकर	212
47	साहित्य आणि समाजाचे अनुबंधात्मक विश्लेषण	डॉ. पुरुषोत्तम जुन्ने	217
48	१९४२ च्या चलेजाव चळवळीतील शिक्षण महर्षी डॉ. वापूजी साळुंखे यांचे योगदान	डॉ संतोष कदम	221
49	देशभक्त लीलासार आणि समकालीन राजकीय परिस्थिती	डॉ. गोविंद काळे	226
50	महाराष्ट्रातील दलित चळवळ : एक सामाजिक बदल	प्रा. रावसाहेब कांबळे	231
51	भारतीय खेड्यातील समाज आणि संस्कृतीचा सांस्कृतिक आणि मानववंश शास्त्रीय अभ्यास	डॉ. संजय कांबळे	235
52	मराठी आणि पर्यावरण	प्रा. संजय कांबळे	244

53	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर आणि सामाजिक परिवर्तन	आबासाहेब कसबे	250
54	साहित्य, समाज आणि संस्कृती यांचा अनुबंध	डॉ. एम.ए. कव्हेळे	254
55	भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या	प्रा. आर. के खोकले	257
56	साहित्य आणि समाज	डॉ. सविता खोकले	263
57	वायू प्रदूषण : एक आव्हान	डॉ. दत्तात्रय खुणे	265
58	सत्यशोधक कथेतील समाजजीवन	पल्लवी कोडक	269
59	माळशिरस तालुक्यातील वीटभट्टी उद्योगाचे पर्यावरणीय परीक्षण	प्रा. डी. ए. कोकाटे	276
60	शिक्षण महर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे	डॉ. सौ मंजिरी कुलकर्णी	280
61	जागतिक तापमान वाढीचे शेती क्षेत्रासमोरील आव्हान : एक पर्यावरणीय अभ्यास	डॉ. सी. बी. लोंडे	282
62	आदिवासी समुदायातील कला : एक संस्कृती	डॉ. महेश मगर	287
63	आदिम कोलाम समाज व संस्कृती	प्रा. सौ. श्यामला माने व डॉ. शैलजा माने	290
64	महिला पोलीस आणि सामाजिक परिवर्तन	प्रा. जी. टी. मोकासरे	295
65	आपत्ती व्यवस्थापनात स्वयंसेवक संस्थांची भूमिका	डॉ. माधव मोरे	298
66	भारतीय समाज आणि संस्कृती	प्रा. चांगदेव मुंढे	303
67	स्वयं सहाय्यता वचन गटांच्या मार्फत सामाजिक स्थित्यंतरण	प्रा. दत्तात्रय मुंढे	306
68	मानवी जीवन आणि पर्यावरणातील प्रदूषण	डॉ. जनार्दन परकाळे	310
69	पर्यावरण संरक्षण व शासकीय योजनांचा अभ्यास	प्रा. कलंदर पठाण	315
70	शिक्षण महर्षी डॉ. बापूजी साळुंखे यांचे महाराष्ट्राच्या शैक्षणिक विकासातील योगदान	डॉ. सज्जन पवार	319
71	पर्यावरण संरक्षण व संवर्धनात नागरिकांची भूमिका	प्रा. अरुण पेंटावार व प्रा. आशा पोतलवाड	323
72	पर्यावरण आणि मराठी कविता	प्रा. रमेश रिंगणे	327
73	समाज प्रबोधनकार संत गाडगे बाबा	प्रा. दादा साठे	331
74	महादेव कोळी समाजातील स्त्री संस्कृती	डॉ. विकास शेवाळे	334
75	घिसाडी जमातीच्या कौटुंबिक व विवाह पद्धतीतील बदलते स्वरूप	डॉ. जयसिंग सिंगल	338
76	सामाजिक प्रश्न व पर्यावरण	प्रा. विनायक वनमोरे व प्रा. अशोक खोत	345
77	समाज व संस्कृती	सुरेखा व्हसमने	348
हिंदी विभाग			
78	भारतीय समाज के साहित्य में वर्णित वरिष्ठ नागरिक	डॉ. राजेंद्र बगाटे	351
79	भारतीय संस्कृती : त्यौहार एवं प्रदूषण	डॉ. के. बी. गंगणे	355
80	ग्लोबल वार्मिंग : समस्या और समाधान	डॉ. बी. आर. नळे	358

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी स्वतःकडे राखून ठेवलेले आहेत. लेखांचे प्रकाशन वा पुनर्प्रकाशनाचे अधिकार प्रकाशक आणि संबंधित लेखाकाधीन समान असून शोध निबंधातील मते ही संबंधित लेखाच्या लेखकांची वैयक्तिक मते आहेत त्या मताशी संपादक व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही.

स्वयं सहाय्यता बचत गटाच्या मार्फत सामाजिक स्थित्यंतरण

प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंडे

(समाजशास्त्र विभागप्रमुख)

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय आष्टी, ता. आष्टी जि. बीड, 414203.

मो. नं. : 9665289461

ई मेल : prabhu.dhede@gmail.com

प्रस्तावना :-

भारत देशात पुरुषप्रधान संस्कृती अस्तित्वात असल्यामुळे स्त्रीयांना समाजामध्ये दुय्यम स्थान आहे. निर्णय प्रक्रियेमध्ये स्त्रीयांना सामावून घेतले जात नाही. चूल आणि मूल यापलीकडे पाहणाऱ्या स्त्रीयांची संख्या कमी आहे. स्त्रीयांना समाजात स्वातंत्र्य दिले जात नाही. त्यामुळे स्त्रीया शिक्षणापासून वंचित राहिल्या. परिणामी भारतीय समाजाची पाश्चिमात्यांच्या तुलनेत प्रगती होऊ शकली नाही. स्त्रीयांना स्वातंत्र्य न दिल्यामुळे अंगी क्षमता असूनही त्या दुर्बल राहिल्या. कुटुंबातील सर्वांची सेवा सुश्रुषा करूनही त्या निर्धन राहिल्या. स्त्री ही पुरुषापेक्षा जास्त काम करते. घरातील झाड लोट करणे, धुणे भांडे, स्वयंपाक व शेतात पुरुषांच्या बरोबरीने काम करते.

समाजात दुःख दारिद्र्य गरिबी व विषमता कायम वाढतच आहे. संपूर्ण जगामध्ये कमी - अधिक प्रमाणात हीच परिस्थिती आहे. जगाच्या एकूण उत्पन्नापैकी 94 टक्के उत्पन्न हे 40 टक्के लोकांकडे जाते. उर्वरित 60 टक्के लोक 6 टक्के उत्पन्नावर आपली गुजरान करतात. केवढी ही भयानक विषमता. जगातील दैन्य (दारिद्र्य) व विषमता नष्ट करण्यासाठी सन 2000 मध्ये युनोने ठराव पारित केला, 2015 पर्यंत जगातील अर्धी गरीबी दूर करण्याचा. परंतु हा लक्षांक अध्याप आपणाला गाठता आला नाही.

जगातील कुठल्याही बँका गरिबांना विनातारण कर्ज देत नाहीत. या समस्येची तीव्र जाणीव बांगलादेशातील प्रा. डॉ. महंमद युनुस यांना झाली. 1982 साली ग्रामीण स्त्रीयांना एकत्र करून महिलाचं बचत गट स्थापण्यास यांनी सुरुवात केली. 1983 साली "बांगलादेश ग्रामीण बँकेची" स्थापना त्यांनी केली. या बँकेद्वारे अविरत स्वयं सहाय्यता बचत गटाचे कार्य चालु आहे. हळूहळू संपूर्ण जगाने त्यांची दखल घेतली. सन 2006 साठीचा शांततेचा नोबल पुरस्कार त्यांना मिळाला. त्यांचा आदर्श घेऊन भारत देशानेही स्वयंसहाय्यता महिला बचत गट निर्मितीचे कार्य हाती घेतले. 1992 पासून यास गती मिळाली. 31 मार्च 2015 पर्यंत देशात जवळपास 40,00,000 (चाळीस लाख) बचत गट स्थापन करण्यात आले. म्हणून बचतगटाच्या मार्फत ग्रामीण समाजात झालेल्या स्थित्यंतरणाचा/परिवर्तनाचा आढावा घेणे हा या शोधनिबंधाचा उद्देश आहे.

अभ्यासाची उद्दिष्ट्ये :-

1. स्वयंसहाय्यता बचत गटाचे परिणाम अभ्यासणे.
2. स्वयंसहाय्यता बचत गटाचे प्रभाव जाणून घेणे.
3. स्वयंसहाय्यता बचत गटातून झालेल्या परिणामाचा आढावा घेणे
4. बचत गटाच्या विस्ताराचा आढावा घेणे.
5. बचत गट ही संकल्पना काय आहे, हे समजून घेणे.

6. स्त्रीयांच्या दर्जात परीवर्तन घडवून आणणाऱ्या बचत गटाचा सर्वंकष अभ्यास करणे.

विषयाचे महत्त्व :-

स्वयं सहाय्यता गटाचे सभासद स्वतः बचत करून भांडवलाची उभारणी करतात. त्यामुळे त्याचा सुयोग्य वापर करण्याचे तंत्र त्यांना अवगत होते. गटाचे सर्व कामकाज सभासद करत असल्यामुळे त्यांच्यामध्ये व्यवस्थापन कौशल्य आपोआपच वाढीस लागते. केवळ आर्थिकच नव्हे तर वैयक्तिक आणि सामाजिक प्रश्नांची उकल गटामार्फत केली जाते, (उदा. गावात दारुबंदी). स्वतः बरोबर इतरांचीही प्रगती व्हावी म्हणून गटातील सभासद प्रयत्नशील राहतात. गट माझ्यासाठी व मी गटासाठी ही आत्मीयतेची भावना गटातील सभासदांत राहते. गटातील सभासदांना त्यांच्या कुटुंबात आदराची वागणूक मिळते. गरीबांच्या गरजा काही अंशी पूर्ण होऊन उत्पादन कार्यात (उदा. गाई, म्हशी, शेळी खरेदी) महिलांचा सहभाग वाढतो. एवढेच नव्हे तर कुटुंबाचे उत्पन्न वाढून संपत्ती निर्माण होण्यास मदत होते. ग्रामीण भागात आज बऱ्याच प्रमाणात दारुबंदी, व्यसनमुक्ती, स्वच्छता अभियान, रस्ते, वीज व पाण्याचे प्रश्न यामध्ये बचत गट महत्त्वाची भूमिका पार पाडत आहेत, त्यामुळे या विषयाच्या अभ्यासाला विशेष महत्त्व आहे.

विवरण आणि मुल्यमापण :-

स्वयं सहाय्य बचत गट म्हणजे काय ?

स्वयं सहाय्य गट किंवा बचत गट असा शब्दप्रयोग आपण आतापर्यंत नेहमी केला आहे. परंतु त्याचा नेमका अर्थ जाणून घेतला पाहिजे. स्वयं म्हणजे स्वतः सहाय्य म्हणजे मदत, गट म्हणजे जमाव किंवा समुदाय होय. जेव्हा एखादी व्यक्ती स्वतःच्या किंवा गटाच्या व्यक्तीगत किंवा सामुदायिक अडचणी दूर करण्यासाठी, गरजा भागविण्यासाठी किंवा आपल्या आकांक्षेच्या पूर्तीसाठी जी कृती ती करते त्या कृतीला "स्वयं सहाय्य" असे म्हणतात. व त्या सभासदांच्या गटाला किंवा जमावाला "स्वयं सहाय्य गट" या नावाने ओळखले जाते. यामध्ये गटातील सर्वांचे योगदान समान असते. यामधून स्वतःची साधनसामुग्री उभी केली जाते. उदा. स्वतःचे भांडवल, स्वतःची जमीन इत्यादी अनेक बचत गट स्वतःचे कौशल्य वापरून अनेक प्रकारचे लहान-मोठे कृषीउद्योग/छोटो उद्योग उभा करतात.

स्वयं सहाय्य बचत गटाचे प्रकार :-

प्रामुख्याने ग्रामीण भागातील गरीब कुटुंबातल्या महिलांनी व पुरुषांनी एकत्रित येऊन स्थापन केलेले असतात.

गटाचे प्रकार सभासद व गटाच्या उद्दिष्टानुसार व सामाजिक आर्थिक स्तरावरून ठरविता येतात. आर्थिक परिस्थितीनुसार गटाचे दोन प्रकार पडतात. एक आहे 1) दारिद्र्य रेषेवरील गट 2) दारिद्र्य रेषेखालील गट. गटाचे खालील प्रकार पाहूया.

अ) पुरुष स्वयं सहाय्य गट :-

कमीत कमी 10 व जास्तीत जास्त 20 पुरुष एकत्रित येऊन या गटाची स्थापना केली जाते. या गटाचे केवळ पुरुषच सभासद असतात. बचत गटाच्या नियमानुसार त्यांचे कार्य सुरु असते.

ब) मिश्र स्वयं सहाय्य गट :-

ज्या स्वयं सहाय्य गटामध्ये महिला व पुरुष सभासद असतात, अशा गटांना मिश्र गट असे म्हणतात.

क) महिला स्वयं सहाय्यता गट :-

ज्या गटात सर्व सभासद महिला असतात, त्या गटांना महिला स्वयं सहाय्य गट म्हणतात.

ड) स्वर्ण जयंती स्वयं रोजगारांतर्गत स्वयं सहाय्य गट :-

शासनाची "स्वर्ण जयंती रोजगार" योजना आली आहे. या योजनेचा लाभ फक्त दारिद्र्य रेषेखालील महिला व पुरुषांना दिला जातो. त्यामुळे दारिद्र्य रेषेखाली असणाऱ्या लोकांचे गट तयार झाले म्हणून या गटांना स्वर्ण जयंती रोजगार गट असे म्हटले जाते.

वैयक्तिक बदल (Personal Transformation) :-

वैयक्तिक बचत गटामुळे समाजात कोणता बदल झाला हा आपल्या अभ्यासाचा मुख्य मुद्दा आहे. त्यामध्ये वैयक्तिक बदल खूप मोठा झालेला आहे. महत्वाताचे म्हणजे 18 ते 45 या वयाची स्त्री यामध्ये सहभागी झालेली आहे. यातील बऱ्याचश्या स्त्रिया शिक्षित आणि विवाहित आहेत. बचतगटामुळे या स्त्रियांनी स्वतःच्या मुला-मुलींना शिक्षणाच्या मुख्य प्रवाहात आणले हा खूप मोठा बदल आहे असे आपणास म्हणावे लागेल.

सामाजिक बदल (Social Transformation) :-

स्वयं सहाय्य बचत गटाच्या माध्यमातून संपूर्ण समाजाच्या बदलाला चालना मिळाली. असे मी म्हणेन. गटातील स्त्री सभासदाचा कुटुंबातील दर्जा यामुळे उंचावलेला दिसून येतो, (दारुड्यांना दारु पिण्यासाठी पैसे बायकोला मागावे लागतात). त्याचप्रमाणे कुटुंबाचे उत्पन्न वाढल्यामुळे त्या कुटुंबाची प्रतिष्ठा गावात वाढण्यास मदत झाली. पैसे वेळेत येऊ लागल्यामुळे किंवा उपलब्ध झाल्यामुळे एकंदरीत सामाजिक जीवनमानात बदल झालेला आढळून येतो. ग्रामीण भागातील सर्वच सामाजिक संस्थांना बचत गटाने हादरे दिलेले आढळतात.

आर्थिक बदल (Economical Transformation) :-

सर्वात महत्वाचे म्हणजे मासिक बचतीची सवय व्यक्तींना लागली. कुटुंबासाठी आर्थिक मदत आपण करू शकू ही भावना स्त्रियांत निर्माण झाली. वेळी - अवेळी गरजा निर्माण झाल्यास तात्काळ कर्ज उपलब्ध होऊ लागले, शिवाय त्याला कोणत्याही तारणाची गरज उरली नाही. उदा. शिक्षण, शेती व व्यवसाय. गरीबांच्या दृष्टीने ही आर्थिक बदलाची नांदीच ठरली आहे असे मी म्हणू शकतो. अल्प व्याज दराने कोणत्याही प्राथमिक गरजा त्यातून भागवल्या जातात. यालाच आर्थिक बदल (Economical Transformation) असे म्हणतात.

राजकीय बदल (Political Transformation) :-

स्वयं सहाय्यता बचत गटामुळे राजकीय जीवनात कोणते परिवर्तन झाले हे पाहताना मी म्हणतो की, कागदावरचे राजकीय सक्षमीकरण वास्तवात आले. सत्तेत स्त्रियांचा सहभाग वाढला. स्त्रीया ग्रामपंचायत सदस्यापासून खासदारापर्यंतच्या पदावर पोहोचविण्यास हे बचत गट सहाय्यभूत ठरले. सत्तेचे विकेंद्रीकरण झाल्यामुळे आणि राजकारणामुळे महिला प्रेरीत झाल्या. कोणत्याही पक्षाचे तिकिट न घेता महिला निवडणूका जिंकत आहेत. महिलांच्या बचत गटामुळे राजकारणाबरोबरच पुरुषांच्या मानसिकतेत परिवर्तन / बदल होत आहे. मुख्य म्हणजे ग्रामीण भागात आज महिलांचा आवाज वाढत आहे आणि तो ऐकून घेतला जात आहे.

सारांश :-

स्वयं सहाय्यता बचत गटाच्या मार्फत सामाजिक स्थित्यंतरण या शोधनिबंधाचा समारोप करताना असे म्हणता येईल की, जीवनाच्या सर्व क्षेत्रात बदल घडून येत आहेत. विशेषतः ग्रामीण बदलामध्ये स्वयं - सहाय्यता

बचत गटाची भूमिका खूपच महत्त्वाची आहे. स्त्रीयांना आपली हिम्मत, प्रतिष्ठा, व्यथ, आनंद, दुःख व्यक्त करण्यासाठी एक प्लॅटफॉर्म या माध्यमातून उपलब्ध झाला आहे. तीळगुळाचे कार्यक्रम, पुस्तके वाटणे, जयंती व पुण्यतिथी साजरी करणे यामागे बचत गटाची खूप मोठी भूमिका ग्रामीण भागात आहे. विशेषतः हे सर्व कार्यक्रम संपूर्ण गांव एकत्रित पार पाडत आहेत. एवढ्या लेव्हलची एकात्मता या माध्यमातून पुढे आलेली दिसते. ही सर्व फलनिष्पती स्वयं-सहाय्यता बचत गटामुळे झाल्याचे दिसते. विस्तार भयास्तव या शोधनिबंधाचे लिखाण मी येथे थांबवितो.

संदर्भ साहित्य :-

1. महिला सबलीकरण, दारिद्र्य निर्मूलन व स्वयं सहाय्यता गट - प्रा.व्ही.एम. कुलकर्णी
2. स्वयं सहाय्यता गटाकरिता कौशल्य व क्षमता - श्रीमती निरुपमा देशपांडे
3. भारतातील सामाजिक समस्या - प्रा. अशोक गोरे.
4. ग्रामीण समाजशास्त्र - प्रा. प्रतिभा अहिरे.
5. स्वयं सहाय्यता गट - श्री. टी. एस. जाधव.

Special Issue August 2019

विद्यावाती®

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

MA

/03051/2019

-2319 9318

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
आणि

भारतीय शिक्षण प्रसारक संस्थेचे

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई

यांच्या संयुक्त विद्यमाने समाजशास्त्र विषया अंतर्गत

राष्ट्रीय चर्चासत्र

वृद्धांच्या समस्या
कारण आणि उपाय

संपादक
डॉ. बाळासाहेब मुंडे

MAH/MUL/03051/2012
ISSN: 2319 9318

Vidyawarta®
Peer-Reviewed International Publication

August 2019
Special Issue

01

MAH/MUL/03051/2012

ISSN :2319 9318

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
आणि

खोलेश्वर महाविद्यालय, अंबाजोगाई
यांच्या संयुक्त विद्यमाने समाजशास्त्र विषयांतर्गत
राष्ट्रीय चर्चासत्र

वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय

संपादक
डॉ. बाळासाहेब मुंडे

"Printed by: Harshwardhan Publication Pvt.Ltd. Published by Ghodke Archana
Rajendra & Printed & published at Harshwardhan Publication Pvt.Ltd., At.Post.
Limbaganesh Dist, Beed -431122 (Maharashtra) and Editor Dr. Gholap Bapu Ganpat.

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205

Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.
At.Post.Limbaganesh, Tq.Dist.Beed
Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295
harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Date of Publication
26 August 2019

vidyawartaTM

International Multilingual Research Journal

Vidyawarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any liability regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publication is not necessary.

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

Plz Visit <http://www.vidyawarta.com/02>

विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 6.021(IJIF)

Editorial Board & review Committee

• **Chief Editor**

Dr Gholap Babu Ganpat
Parli_Vajjnath, Dist. Beed Pin-431515 (Maharashtra)
vidyawarta@gmail.com

• **M.Saleem**

saien Ghulam street
Fatehgarh Sialkot city
Pakistan.
saleem.1938@hotmail.com

• **Dr. Momin Mujtaba**

Faculty Member, Dept. of Business Admin.
Prince Salman Bin AbdulAziz University
Ministry of Higher Education, Kingdom of Saudi
Arabia,

• **N.Nagendrakumar**

115/478, Campus road,
Konesapuri, Nilaveli (Postal code-31010),
Trincomalee, Sri Lanka
nagendrakumarn@esn.ac.lk

• **Dr. Vikas Sudam Padalkar**

vikaspadalkar@gmail.com
+ 81 90969 83228 (Japan)

• **Dr. Wankhede Umakant**

Navgan College, Parli -v Dist. Beed
Pin 431126 Maharashtra
umakantwankhede@rediffmail.com

• **Dr. Basantani Vinita**

B-2/8, Sukhwani Paradise,
Behind Hotel Ganesh, Pimpri,
Pune-17

• **Dr. Bharat Upadhya**

Post.Warnanagar, Tq.Panhala,
Dist.Kolhapur-4316113

• **Jubraj Khamari**

AT/PO - Sarkanda, P.S./Block - Sohela
Via/Dist. - Bargarh, Pin - 768028 (Orissa)
jubrajkhamari@gmail.com

• **Krupa Sophia Livingston**

289/55, Vasanthapuram,
ICMC, Chinna Thirupathy Post,
Salem davidswbts@gmail.com

• **Dr. Wagh Anand**

Dept. Of Lifelong Learning and Extension
Dr B A M U Aurangabad pin 431004
wagh.anand915@gmail.com

• **Dr. Ambhore Shankar**

Jalna, Maharashtra
shankar296@gmail.com

• **Dr. Ashish Kumar**

A-2/157, Sector-3, Rohini, Delhi -110085

• **Prof. Surwade Yogesh**

Dept. Of Library, Dr B A M U Aurangabad , Pin 431004
Cell No: +919860768499
yogeshps85@gmail.com

• **Dr. Deepak Vishwasrao Patil,**

At.Post.Saundhane, Near
Kalavishwa Computer, Tq.Dhule-424002.
patildipak22583@gmail.com

• **Dr. Vidhya.M.Patwari**

Vanshree Nagar, Behind Hotel
Dawat, Mantha Road, Jalna-431203
patwarivm@rediffmail.com

• **Dr. Varma Anju**

Assistant Professor, Dept. of Education,
Sikkim University 6th Mile, Samdur Tadong-737102
GANGTOK - Sikkim,
anjuverma2009@rediffmail.com

• **Dr. Pramod Bhagwan Padwal**

Associate Professor, Department of Marathi
Banaras Hindu University,
Varanasi-221005.(Uttar Pradesh)
pbpadwal@gmail.com

• **Dr. Nilendra Lokhande**

Head-Department of Commerce,
S.N.D.T. College of Arts & S.C.B.College of Comm. &
Sci., S. N. D. T. Women's University,
Email: lokhandend@gmail.com

- **Dr. Bhairulal Yadav**
Assistant Professor,
Department of Geography
Visva-Bharati University, Santiniketan,
West Bengal 731 235
blal.yadav@gmail.com
- **Dr. Madan Mohan Joshi**
Asst. Professor of History, School of Social Sciences
Uttarakhand Open University, Haldwani (UK)
mmjoshi@uou.ac.in
- **Dr. Seema Sharma (Tiwari)**
Assistant Professor-Political Science,
Govt. M.L.B. Girls P.G. College, Kila Bhavan, Indore-66
seemasharmam4@gmail.com
- **Dr. N.D. Choudhari**
Dept. of Marathi
Anandrao Dhonde Alias Babaji College,
Kada, Tal-Ashti, Dist- Beed (India)
ndbchoudhari@gmail.com
- **Dr. Yallawad Rajkumar**
Lt. Laxmibai Deshmukh Mahila College,
Parli v. Dist. Beed, Pin. 431515,
- **Dr. Awasthi Sudarshan**
Navgan college, Parli Vajinath
Dist. Beed Pin. 431515
sudarshanawasthi@gmail.com
- **Dr. Ravindranath Kewat**
Teacher Colony, Bamni- Bilarpur, TQ. Ballarpur
Dist. Chandrapur Pin 442701
kwmmballarpur@rediffmail.com
- **DR. PIYUSH PANDEY**
371 H POCKET II, MAYUR VIHAR PHASE I
NEW DELHI 110091
opiyushpandey@gmail.com
- **Dr. M. SURESH BABU,**
Librarian,
C.M.R. College of Engineering & Technology
(Autonomous). Kandlakoya, Medchal Road,
Hyderabad - 501 401
drsureshsvu@gmail.com
- **Dr. DEEPAK NEMA**
S/O Dr. B.D. Nema, Near Prem Nagar Power House
Satna-485001
Email: dnema14@gmail.com
- **Dr. Neeraj Kumar Shukla**
HEAD, Department of B.Ed. Government
Post Graduate College Kashipur, Udham
Singh Nagar, Uttarakhand, India 244713
nshuklan@gmail.com
- **Sunil S Trivedi**
Rameshwar Park, B/h. Navarang Society,
Mogri-388345 Ta & Di: Anand
trivediss@ymail.com
- **Dr. Anil Kumar Singh**
H.O.D. Library & Information Science
Nandini Nagar P.G. College
Nawabganj, Gonda
Email-singh.anil224001@gmail.com
- **Dr. Preeti Sarda,**
Flat No. 505 Amrapali Arcade, Street
No. 10, Himayat Nagar, Hyderabad.-500029,
Telangana
pribhala@gmail.com
- **Ramakant Ambadas Choudhari**
Plot No. 43 B / Vidyavihar Colony Part -01,
SHIRPUR, DIST- DHULE (MH) 425405
rac2722@gmail.com

Index

01) वृद्धांच्या कौटुंबिक समस्या प्रा.डॉ. मोटे गितांजली सदाशिवराव, जि.बीड	18
02) वृद्धांच्या समस्येवरील उपाय प्रा. गंगाधर चव्हाण, मिरज	20
03) ज्येष्ठ नागरिकांसाठीच्या शासकीय योजना प्रा. विनायक यशवंत वनमोरे, मिरज	22
04) वृद्धांच्या विविध समस्यांचा समाजशास्त्रीय अभ्यास प्रा.डॉ. यादव घोडके, जि. बीड	24
05) ज्येष्ठ नागरिक संघ : एक दृष्टीक्षेप प्रा. डॉ. रविंद्र दगडू वाघ, धुळे, शितल ज्ञानेश्वर पाटील, जळगाव	27
06) वृद्ध महिलांच्या समस्या प्रा.पवार बळीराम वसंतराव, जि.लातूर	31
07) वृद्धांच्या आरोग्यविषयक समस्या डॉ. जाधव सत्यभामा विलास , नांदेड	33
08) भारतीय समाजातील वृद्धांच्या समस्येचे कारणे, परिणाम आणि उपाय प्रा.डॉ.पडोळे डी.व्ही., जि.उस्मानाबाद	35
09) वृद्धांच्या समस्यांचे समाजशास्त्रीय अध्ययन प्रा.डॉ. शशिकांत दत्तोपंत परळकर, जि.बीड	39
10) भारतातील वृद्धांच्या कौटुंबिक समस्या श्री. बापू तुकाराम बाराते	40
11) वृद्धांच्या सकारात्मक आरोग्यासाठी योगासनाची भूमिका प्रा.बाबासाहेब म्हाळू सरगर, मिरज	43

12) भारतातील वृद्ध आणि वृद्ध कल्याण कार्यक्रम डॉ. राजेंद्र फकिरा बगाटे, औरंगाबाद	46
13) वृद्धांच्या आरोग्य विषयक समस्या प्रा. डॉ. शिंदे एन. एस., जालना	51
14) वृद्धांच्या सामाजिक समस्या आणि उपाययोजना प्रा. नंदकुमार कुकलारे, औरंगाबाद	54
15) वृद्धांच्या समस्या आणि उपाय श्रीमती. धुमाळ सीमा काशिनाथराव, औरंगाबाद	59
16) वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय Mr. Gaurav Satish Patil	61
17) वृद्धांच्या समस्यांची कारणे आणि उपाय योजना प्रा. राठोड बी.जे., बीड	62
18) वृद्धांच्या समस्या आणि उपाययोजना प्रा. पोकळे एस. एम., जि. बीड	66
19) समकालीन भारतातील वृद्धांच्या समस्या : एक अध्ययन प्रा.डॉ. आनेराव एम. एम., सोनखेड	68
20) वृद्धावस्थेचे सामाजिक अध्ययन डॉ. संदीप रामराव गोरे, हिंगोली	72
21) वृद्धांच्या समस्यांवरील उपाय प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंढे, बीड	74
22) वृद्धांच्या समस्या : वास्तव आणि अपेक्षा प्रा. अनिल म्हाळाप्या गाडेकर, उस्मानाबाद	76
23) वृद्ध आणि सामाजिक सुरक्षा प्रा. शितोळे जे. एन., उस्मानाबाद	80
24) वृद्धांच्या आरोग्यविषयक समस्या डॉ. सुनंदा एकनाथराव आहेर, बीड	83

- 25) वृद्धांच्या समस्या व निर्मितीचे कारणे
डॉ. ज्ञानोबा दशरथ फड ||87
- 26) Legal & Constitutional Framework Of Older Persons In India: An Overview
Mihir Umesh Inamdar, Pune ||89
- 27) भारतातील वृद्ध समस्येची कारणे व वृद्ध कल्याणकारी कार्यक्रम
प्रा. डॉ. सिद्धेश्वर रा. शेटकर, लातूर ||93
- 28) वृद्धांच्या समस्यांची कारणे व परिणाम
प्रा.डॉ. पंढरी व्यंकटी गुट्टे, परळी-वैजनाथ ||96
- 29) वृद्धांसंबंधीचे कायदे आणि योजना
डॉ. साधना विजय लांजेवार, नागपूर ||98
- 30) Old Age Problems Indian Perspective
Dr. Balaji P. Munde, Jalna ||101
- 31) वृद्धांच्या समस्या : कारणे, परिणाम आणि उपाय
प्रा.डॉ. दामावले डी. एन., लातूर ||104
- 32) वृद्धांच्या समस्या आणि महाराष्ट्र शासनाचे वृद्धांसाठीचे कल्याणकारी कार्यक्रम
डॉ.दिलीप सिताराम मस्के, अंबाजोगाई ||107
- 33) वृद्धांच्या समस्या :- कारणे आणि उपाय
डॉ.सुनिल जाधव, प्रा.भोसले ए.आर, बीड ||110
- 34) भारतातील वृद्धांच्या समस्या
मोकासरे गणेश तुकाराम, माजलगाव ||113
- 35) Problems, Causes and Remedies of the Elderly
Ms. Pratima Kamlakar Kamble, Nanded ||115
- 36) Problems of the Aged People in India: An Analysis
Prof. Balaji Pidge, Osmanabad ||118
- 37) वृद्धांच्या समस्या आणि उपाय
प्रा. धिगाधीमे किरण कुमार मोहन, केज ||121

- 38) वृद्धांच्या कौटूंबिक समस्या
प्रा. तांदळे सुरेंद्र सुंदरराव, जि.बीड ||124
- 39) वृद्धांच्या समस्या आणि कारणे
प्रा. डॉ. गोरे. बी. एम., लातूर ||125
- 40) वृद्धांच्या समस्येची कारणमिमांसा
प्रा. रामराव चव्हाण, लातूर ||127
- 41) वृद्धांच्या समस्या : कारणे व उपाय
मुसळे आनंद रामदास, लातूर ||129
- 42) वृद्धांच्या समस्यांना जबाबदार कारणे
प्रा.डॉ.मगर विलास किसनराव, रायगड ||131
- 43) वृद्ध नागरीकांचे कल्याण : एक आव्हान
प्रा.डॉ. अंजली जोशी -टॅंभुर्णीकर, लातूर ||133
- 44) वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय
प्रा. डॉ. डी. वाय. रणविर, नांदेड ||136
- 45) वृद्ध आणि सामाजिक सुरक्षा
डॉ. विठ्ठल भिमराव मातकर, बीड ||139
- 46) वृद्धासंबंधीचे कायदे आणि शासकीय योजना
प्रा.डॉ. आर.डी. खताळ, बीड ||142
- 47) वृद्धांच्या समस्यावरील उपाय योजनांचा अभ्यास
डॉ.सौ.मनिषा देशमुख, घाटनांदूर ||145
- 48) वृद्धांच्या कौटूंबिक समस्या
प्रा. डॉ.विजय पोकळे, ता. आष्टी जि बीड ||147
- 49) वृद्धांच्या सामाजिक समस्या
डॉ. बी.एल. म्हस्के,, जालना ||150
- 50) वृद्धांच्या सामाजिक सुरक्षिततेची दयनीय अवस्था एक अध्ययन
सुकेशिनी संजय जोगदंड, अंबाजोगाई जि. बीड ||153

- 51) वृद्धांच्या समस्या : एक समाजशास्त्रीय विश्लेषण
प्रा.डॉ.सतीश गंगाराम ससाणे, अहमदपूर ||158
- 52) वृद्धांच्या सेवानिवृत्ती नंतरच्या समस्या आणि उपाय
प्रा.भैयासाहेब धोंडिबा मसुरे, किनगाव ||160
- 53) कुटुंबात राहणाऱ्या वृद्धांच्या कौटुंबिक समस्या : संदर्भ देवगाव (रं.)
डॉ. कालिदास भांगे, देवगाव (रं.) ||162
- 54) वृद्धांच्या समस्येवरील उपाय
प्रा.डॉ.जाधव सुनिल महादेवराव,पाटोदा.जि.बीड. ||166
- 55) जेष्ठ नागरीकांच्या समस्यांची सामाजिक कारण मिमांसा
प्रा.डॉ. सुधीर आ.येवले, शिरूर(का) जि. बीड ||168
- 56) सामाजिक सुरक्षा आणि वृद्ध कल्याण कार्यक्रम
प्रा. डॉ. सोंडगे ता.प. माजलगांव जि. बीड ||171
- 57) वृद्धांच्या सामाजिक समस्या
प्रा.डॉ. ज्ञानेश्वर चव्हाण, परभणी. ||176
- 58) वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय
प्रा.डॉ.आर.व्ही.मोरे, जि.वाशिम ||178
- 59) Problems of the old Age (Social,Economical &Psychological)
Asst. Proff. Kshitija B. Deshpande , Parli Vaijnath ||179
- 60) वृद्धांच्या समस्या : स्वरूप आणि उपाय
प्रा.अशोक रामचंद्र गोरे, उस्मानाबाद ||185
- 61) वृद्धांच्या समस्या
प्रा.डॉ.मगर पांडुरंग किसनराव , जि.लातूर ||187
- 62) वृद्धांच्या समस्या : कारणे आणि उपाय वृद्धांच्या समस्येवरील उपाय
प्रा. काचगुंडे एम.डी.,अंबाजोगाई ||189
- 63) वृद्धांच्या समस्या आणि उपाय
प्रा.डॉ.बी.व्ही.मुंडे,अंबाजोगाई ||191

वृद्धकल्याण कार्यक्रम (Welfare Programme for the Elderly People):

वृद्धावस्थेमुळे निर्माण होणाऱ्या समस्येतून वृद्धांना संरक्षण देण्यासाठी शासनाने विविध उपक्रम राबविले आहे.

१. वरिष्ठ नागरिक अधिनियम (२००७) वृद्ध नागरिकांना असुरक्षेच्या भयापासून सुटका करणारा अधिनियम
२. राष्ट्रीय वरिष्ठ नागरिक नीती (२०११)
३. राष्ट्रीय सामाजिक सहायता कार्यक्रम (१९९५)
४. इंदिरा गांधी राष्ट्रीय वृद्धावस्था पेंशन योजना
५. राष्ट्रीय वृद्धजन नीती (२०११)
६. राष्ट्रीय वृद्धजन परिषद
७. वृद्धासाठी समन्वित कार्यक्रम
८. वृद्धासाठी रेल्वे प्रवासात सवलत
९. ज्येष्ठ नागरिक बचत योजना

शासनाद्वारे प्रस्तुत कल्याणकारी उपक्रमाद्वारे वृद्ध व्यक्तीला सामाजिक, आर्थिक, मानसिक व आरोग्यविषयक सुरक्षा प्राप्त करून देण्याचा प्रयत्न केला गेला आहे. शासनाद्वारे विविध कल्याणकारी उपक्रमाद्वारे वृद्ध व्यक्तीस कोणत्याही सामाजिक समस्येस सामोरे जावे लागू नये म्हणून सार्थक असे प्रयत्न केले आहेत.

निष्कर्ष (Conclusion):

वृद्धत्व ही निश्चितच गांभीर्यपूर्वक सामाजिक समस्या आहे. या समस्येशी संबंधित निष्कर्ष पुढील प्रमाणे -

१. वृद्धावस्थेत वृद्ध व्यक्तींना अनेक आरोग्यविषयक प्रश्नांना सामोरे जावे लागते.
२. वृद्धांना वृद्धपकाळात कुटुंबाद्वारे मानसिक अवहेलना, असन्मानजनक वागणुकीस सामोरे जावे लागते.
३. वृद्धांच्या समस्येसाठी औद्योगिकरण, शहरीकरण याबरोबरच कुटुंबविघटन व केंद्र कुटुंब ही कारणे मोठ्याप्रमाणात जबाबदार आहेत.
४. शासकीय पातळीवरून विविध कल्याणकारी उपक्रमाद्वारे वृद्धांना मानसिक आधार दिला जात आहे.

संदर्भ ग्रंथ (References):

१. Needs and Problem of Aged (A Study for Social Intervention), P. N. Sati, Himanshu Publication, Udaipur, Delhi
२. A. S. Kohli, Social Situation of the Aged in India.
३. डॉ. भा. कि. खडसे, भारतीय समाज आणि सामाजिक समस्या, हिमालय पब्लिशिंग हाऊस, प्रथम आवृत्ती, २००४, मुंबई
४. डॉ. राम अहजा, सामाजिक समस्याएँ, रावत प्रकाशन, जयपूर

जयपूर

कालखंड हाथ

21

वृद्धांच्या समस्येवरील उपाय

प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंडे

कला, वाणिज्य व विज्ञान महाविद्यालय, आष्टी
ता. आष्टी जि. बीड

प्रस्तावना:-

भारतात जोपर्यंत संयुक्त कुटुंबपध्दती अस्तित्वात होती तो पर्यंत वृद्धांची समस्या निर्माण झाली नाही. परंतु विभक्त कुटुंब अस्तित्वात आल्यावर वृद्धांची समस्या आणखीन वाढत गेली. हा प्रश्न फक्त शहरापुरताच मर्यादित नाही तर ग्रामीण भागात पण याचे स्वरूप गंभीर रूप धारण करताना दिसते. याचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे नोकरी आणि व्यवसायाच्या निमित्ताने मुलं शहरात स्थायिक झालेली आहेत. घराची समस्या, जागेचा प्रश्न, वाढती महागाई इत्यादी कारणामुळे आई वडिलांना शहरात आणणे शक्य होत नाही. ते खेड्यातच राहतात. मुलं आपल्या पत्नी मुलांसह शहरात राहतात त्यामुळे खेड्यातील वृद्ध आई-वडिलांकडे मुलांचे दुर्लक्ष होते.

वाढते औद्योगिकरण, नागरिकरण व आधुनिकीकरण या सर्व घटकांचा प्रभाव देशातील कुटुंब आणि विवाह संस्थेवर पडलेला दिसतो. भारतात साधारणतः गेल्या चार दशकापासून वृद्धांच्या समस्या मोठ्या प्रमाणात निर्माण होऊ लागल्या. एकुण लोकसंख्येच्या ६% लोकसंख्या ही वय वर्ष ६० वरील व्यक्तींची आहे. याचा अर्थ ही समस्या गंभीर आहे. जेव्हा एखादी समस्या ही बहूसंख्य लोकांना भेडसावते आणि तिच्यावर उपाययोजना करायला संबंधित व्यक्ती असमर्थ असते तेव्हा ती समाजाची समस्या बनते.

वयाच्या आधारावर वृद्धत्व ठरविले जाते. पण नेमक्या कितव्या वर्षापासून माणूस वृद्ध व्हायला लागतो याबाबत वेगवेगळी मतं आढळतात.

वृद्ध कोण ?

१. जेव्हा एखाद्या व्यक्तीची शारीरिक, मानसिक व बौद्धिक क्षमता सतत कमी होत जाते तेव्हा त्या व्यक्तीला वृद्ध म्हणण्यास हरकत नाही.

२. एलिझाबेथ हरकॉक :-

वृद्धावस्था म्हणजे ज्ञानाने शक्यता पातळतात

संक्षेप

१. वृद्धांच्या समस्यांचा अभ्यास करणे.
२. वृद्ध कोणाला म्हणावे हे शोधणे.
३. कुटुंबातील वृद्धांच्या स्थानाचा अभ्यास करणे.
४. वृद्धांच्या संबंधी झालेल्या अभ्यासाचा आढावा घेणे.
५. वृद्धांच्या समस्यांवर उपाय शोधणे.
६. वृद्ध कल्याण कार्यक्रमाचा आढावा घेणे.

अभ्यास पध्दती:-

प्रस्तुत लघुशोध निबंधाच्या अध्ययनासाठी प्राथमिक व दुय्यम प्रकारच्या स्रोताचा वापर करण्यात आलेला आहे. यासाठी विविध संदर्भग्रंथ, पुस्तके, मासिके, समाचार पत्रिका यांचा आधार घेण्यात आलेला आहे.

विवरण आणि मुल्यमापण:-

वाधक्यांतील समस्यांचे स्वरूप हे बहूविध प्रकारचे असून त्यामध्ये मानसिक, आर्थिक, शारीरिक, सामाजिक मानसशास्त्रीय व इतर समस्यांचा समावेश होतो. माझ्या शोधनिबंधाचा उद्देश आहे की, वृद्धांच्या समस्यांवरील उपाययोजनांचा अभ्यास करणे. या अनुषंगाने आपण वृद्धांच्या समस्या सोडविण्यासाठी उपाययोजनांचा विचार करू.

१. वृद्धांसाठी सामाजिक सुरक्षा:-

वृद्धांना मदत करण्याच्या दृष्टिने विविध स्वयंसेवी संघटनांनी पुढाकार घेतला आहे. मुंबई, दिल्ली, लखनौ, मद्रास, नागपूर इत्यादी मोठ्या शहरात वृद्धाश्रम सुरु करण्यात आलेले आहेत.

वृद्धांची समस्या लक्षात घेवून भारत शासनाने विविध प्रकारच्या कायद्याची तरतूद केली आहे. भारतात राज्यघटनेच्या कलम ४१ नुसार राज्य आणि केंद्र शासित प्रदेशांनी वयोवृद्ध, आजारी आणि विकलांग नागरीकांना मदत पुरविण्याची तरतूद केली आहे. १९५६ मध्ये पास झालेल्या Hindu Adoption and Maintenance Act नुसार प्रत्येक व्यक्तीने आपल्या वृद्ध अथवा आजारी आईवडिलांची काळजी घ्यावी असे बंधन घातले आहे. १९७३ कोड ऑफ क्रिमिनल प्रोसिजर च्या कलम १२५ प्रमाणे सर्व मिळवल्या आणि पुरेशी प्राप्ती असणाऱ्या व्यक्तींवर आपल्या आई-वडिलांचे पालन-पोषण करण्याची जबाबदारी टाकण्यात आलेली आहे. याकायदानुसार वृद्धांना सामाजिक सुरक्षा देण्याच्या दृष्टिने अनेक उपक्रम सुरु केले आहेत.

२. वृद्धाश्रम :-

आपल्या देशात वृद्धाश्रमाची कल्पना ही आता सर्वमान्य होत आहे. वर्तमान काळात एक गरज म्हणून वृद्धाश्रमाचा विचार केला जातो. कौटुंबिक कलह, एकाकीपणा, कुटुंबियांकडून दुर्लक्ष, आर्थिक अडचण, व्यक्तीस्वातंत्र्याची आवड इत्यादी कारणांमुळे वृद्ध

साकाना वृद्धाश्रमात त्रासलेल्यातून पुनः शहरात येऊन वृद्धांच्या संदर्भात एक संरक्षण कल असता. असे आढळून आले की वृद्ध हे वृद्धाश्रमात जाण्यास उत्सुक आहेत. महाराष्ट्र शासनाने प्रत्येक जिल्ह्यात एक वृद्धाश्रम काढण्याचे धोरण आखले आहे.

वृद्धाश्रमामध्ये वृद्धांना भोजन, राहण्याची सांय केली जाते. वैद्यकीय, करमणूक, क्रीडा, वाचनालय, बाग इत्यादी सर्व सुविधा वृद्धाश्रमात असतात. विशेष म्हणजे वृद्धाश्रमात सर्व वृद्ध असल्यामुळे त्यांचे एकमेकांशी चांगले संबंध असतात ते एकमेकांच्या सुख दुःखात सहभागी होतात. त्यामुळे वृद्धाश्रम त्यांना कंटाळवाणे वाटत नाही. त्यामुळे वृद्धाश्रमात चांगले वातावरण निर्माण होते.

३. वृद्धांसाठी दिनकेंद्रे:-

वृद्धांसाठी दिनकेंद्रे हा देखिल एक चांगला उपक्रम आहे. वृद्धांची कितीही काळजी घेतली तरी ते कुटुंबापासून दुर राहतात. वृद्धाश्रमातील वृद्ध हे कुटुंबापासून पारखे होऊ नये यादृष्टीने दिनकेंद्रे ही अतिशय महत्त्वाची आहेत.

दिनकेंद्रात वृद्ध व्यक्ती दिवसभर राहतात. तेथे मनोरंजन, खेळ, वाचनालय, वैद्यकीय मदत इत्यादि गोष्टि उपलब्ध करून दिल्या जातात. विश्रांती करण्याची व्यवस्था देखील असते. वृद्ध दिनकेंद्रात गेल्यामुळे त्यांची इतर वृद्धांशी ओळख होते. वृद्ध व्यक्ती एकमेकांचे अनुभव सांगतात, कौटुंबिक गोष्टि व चर्चा करतात. वृद्ध असल्यामुळे आपणच दुःखी नाही तर सर्वांनाच यातून जावे लागते याची त्यांना जाणीव होते. कुटुंबातील सदस्यांशी समायोजन करण्याचे धडेही येथे मिळतात. त्यांचा मानसिक तणाव दुर होतो. जीवनात आनंद कोणत्या पध्दतीने मिळवता येईल याचा विचार वृद्ध करू लागतात. संध्याकाळी वृद्ध आपापल्या घरी वापस जातात. रात्रीच्या वेळी ते आपल्या कुटुंबीयांसोबत राहतात. त्यामुळे कुटुंबातील लोकही त्यांच्याशी प्रेमाने वागतात. म्हणून दिनकेंद्राचे विशेष महत्त्व लक्षात येते.

४. निवृत्तीवेतन आणि भविष्यकालीन निर्वाह निधी :-

वृद्धावस्थेतील आर्थिक परवलंबन दुर करण्याच्या दृष्टीने निवृत्तीवेतन आणि भविष्यकालीन निर्वाह निधीस विशेष महत्त्व आहे. भारत शासनाने कायदे करून वृद्धांना यांची तरतूद केलेली आहे. केंद्र आणि राज्य शासनाच्या औद्योगिक कर्मचाऱ्यांना सेवानिवृत्त वेतन प्राप्त करण्याचा अधिकार दिला आहे. केंद्र शासनाने आपल्या कर्मचाऱ्याकरिता १९६४ मध्ये कुटुंब सेवानिवृत्त वेतन योजना सुरु केली. १९७२ मध्ये अनुग्रह रक्कम कायदा करून वृद्धांना दिलासा दिला. जीवन विमा योजना सुरु करण्यात आल्या.

निवृत्तीवेतन, भविष्यकालीन निर्वाह निधी, जीवन विमा, पोस्टातील विमा याचा फायदा फक्त सरकारी कर्मचाऱ्यांना मिळतो. अशांची संख्या मर्यादित आहे. म्हणून शेतकरी, शेतमजूर यांनाही

मोदी सरकारने पेंशन सुरु केली आहे. वृद्धापकाळी लोकांचे जीवन सुखात जावे यासाठी अशा योजना फायद्याच्या ठरतात.

५. वृद्धापकालीन निवृत्तीवेतन :-

निराधार आणि निरश्रित वृद्धांना आर्थिक सुरक्षा देण्याच्या दृष्टीने वृद्धापकालीन निवृत्तीवेतन विशेष महत्वाचे आहे. महाराष्ट्रात १९७८ पासून वृद्धापकालीन वेतनाची तरतुद केली. या योजनेस नंतरच्या काळात संजय गांधी निराधार योजना असे नाव देण्यात आले. या योजनेनुसार ६५ वर्षावरील निराधार वृद्ध पुरुषाला आणि ६० वर्षावरील वृद्ध महिलेला दरमहा १०००/- निर्वाहवेतन दिले जाते. वृद्धापकालीन निवृत्तीवेतन वृद्धांना आर्थिक सुरक्षा प्रदान करण्याच्या दृष्टीने विशेष महत्वाचे आहे. कारण सर्वच वृद्धांना वृद्धाश्रमात प्रवेश मिळत नाही. वृद्धाश्रमांची संख्या देखील मर्यादित आहे. अशा परीस्थितीत वृद्धांना निवृत्तीवेतन देणे आवश्यक आहे.

६. अन्य सवलती :-

महाराष्ट्र शासनाने वृद्धांकरीता १ जानेवारी १९९६ पासून ६५ वर्ष पूर्ण झालेल्या वृद्धांना एस.टी. भाड्यामध्ये ५०% सवलत सुरु केली आहे. रेल्वे आणि विमान भाड्यातही सवलत आहे. उत्पन्न करातही सवलत देण्यात आलेली आहे. काही दवाखान्यात वृद्धांना विशेष सवलत दिली जाते.

निष्कर्ष :-

वृद्ध कल्याणाकरिता शासनाने विविध कायदे केलेले आहेत. सामाजिक सुरक्षा वृद्धांना देण्याच्या संदर्भात अनेक योजना कार्यान्वित करण्यात आल्या आहेत. शासनाने वृद्धांना खास सोयी आणि सवलती जाहिर केल्या आहेत. हे खरे असले तरी या सर्व योजना सुशिक्षित आणि आर्थिक दृष्ट्या संपन्न असलेल्या वृद्धांकरिता आहेत. गरिब, निराधार वृद्धांच्या कल्याणासाठी मात्र शासनाच्या विशेष योजना नाहीत. वृद्धापकालीन निवृत्तीवेतन हे सर्व गरीब आणि निराधार वृद्धांकरीता आहे. परंतु या योजनेत अनेक त्रुटी आहेत. वेतन देखील महागाईच्या मानाने कमी आहे. सामाजिक व स्वयंसेवी संघटनांनी अनेक कार्यक्रम सुरु केले आहेत परंतु त्यामध्येही गरीब वृद्धांना फारसा फायदा दिसत नाही.

संदर्भ साहित्य :-

१. भारतातील सामाजिक समस्या - प्रा. पी. के. कुलकर्णी
२. भारतातील समकालीन सामाजिक समस्या - प्रा. माणिक माने
३. आधुनिक भारतातील सामाजिक समस्या - डॉ. प्रदीप आगलावे
४. भारतीय सामाजिक समस्या - प्रा. सौ. सुमन पाटे
५. लोकसत्ता चतुर्ग पुरवणी- डिसेंबर २०१८
६. भारतीय सामाजिक समस्या - प्रा. अशोक वॉरे

वृद्धांच्या

: वास्तव अ

प्रा.अनिल म्हाळ

समाजशास्त्र

श्री.छत्रपती शिवाजी

उमरगा ता.उमरगा

परिवर्तन हा निसर्गाच मानवास व मानवी समा लोकसंख्यावाढी बरोबरच वृ त्यांच्या समस्येत देवसेदिवस जागतील अधिकांश भागामध्ये सेवा—सुविधामध्ये निरंतर वाढ मृत्यु दराचे प्रमाणे दिवसेंदिवस आहे. जागतिक आरोग्य संघटने वर्तमान काळात जगामध्ये वृ ६० कोटी झाली असून ती २ होण्याची शक्यता वर्तवली आहे. भारतामध्ये ६० वर्षीय मध्ये १३ कोटी तर २०३० १९.०८ कोटीपर्यंत पोहोचू श जपान हा देश एकुण लोकस जगातील सर्वात वृद्ध देश होई लोकांपैकी एक व्यक्ती ६० वयाचा आहे. आजरोजी भारत संख्या ७.६ कोटीच्या जवळपास भारत देखील वृद्धांचा देश नाही. पण या बाबत चिंतनाच आहे की ज्याप्रमाणात वृद्धांच्या समस्येत वाढ होत आहे. त्याप्र मुद्दी जीवनाच्या दृष्टीने आर विकास झालेला नाही किंवा त्या-

Impact Factor – 6.625

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2019 Special Issue – 200

Cotemporary Problems in India and Remedies

Guest Editor :

Dr. R. V. Shikhare

Principal

R. B. Attal Arts, Science & Commerce College,
Georai, Dist. Beed (M.S) India

Associate Editors -

Mr. H. B. Helambe

Mr. B. S. Jogdand

Mr. R. B. Kale

Mr. S. S. Nagare

Mr. R. B. Pagore

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net

SWATIDHAN PUBLICATIONS

Impact Factor – 6.625

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

October-2019 Special Issue – 200

Cotemporary Problems in India and Remedies

Guest Editor :

Dr. R. V. Shikhare

Principal

R. B. Attal Arts, Science & Commerce College,
Georai, Dist. Beed (M.S) India

Associate Editors -

Mr. H. B. Helambe

Mr. B. S. Jogdand

Mr. R. B. Kale

Mr. S. S. Nagare

Mr. R. B. Pagore

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

© All rights reserved with the authors & publisher

Price : Rs. 800/-

Editorial Board

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -

- ❖ Prof. Mohan S. - Dean faculty of Arts, Delhi University, Delhi, India
- ❖ Prof. Milena Brotaeva - Head, Classical East Department, Sofia University, Sofia, Bulgaria
- ❖ Dr. R. S. Sarraju - Center for Translation Studies, University of Hyderabad, Hyderabad, India
- ❖ Mr. Tufail Ahmed Shaikh - King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, Saudi Arabia.
- ❖ Dr. Anil Dongre - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.] India
- ❖ Dr. Shailendra Lende - R.T.M. Nagpur University, Nagpur [M.S.] India
- ❖ Dr. Dilip Pawar - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik. [M.S.] India
- ❖ Dr. R. R. Kazi - North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.] India
- ❖ Prof. Vinay Madgaonkar - Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India
- ❖ Prof. Sushant Naik - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, Goa, India
- ❖ Dr. G. Hareesh - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur [M.S.] India
- ❖ Dr. Munaf Shaikh - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon [M.S.] India
- ❖ Dr. Sanjay Kamble - BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari [M.S.]
- ❖ Prof. Vijay Shirsath - Nanasaheb Y. N. Chavhan College, Chalisgaon [M.S.] India
- ❖ Dr. P. K. Shewale - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul [M.S.] India
- ❖ Dr. Ganesh Patil - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik [M.S.] India
- ❖ Dr. Hitesh Brijwasi - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon [M.S.] India
- ❖ Dr. Sandip Mali - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar [M.S.] India
- ❖ Prof. Dipak Patil - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda [M.S.] India

Advisory Board -

- ❖ Dr. Marianna Kotic - Scientific-Cultural Institute, Mandala, Trieste, Italy.
- ❖ Dr. M.S. Pagare - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- ❖ Dr. R. P. Singh - HoD, English & European Languages, University of Lucknow [U.P.] India
- ❖ Dr. S. M. Tadkodkar - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India.
- ❖ Dr. Pruthwiraj Taur - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- ❖ Dr. N. V. Jayaraman - Director at SNS group of Technical Institutions, Coimbatore
- ❖ Dr. Bajarang Korde - Savitribai Phule Pune University Pune, [M.S.] India
- ❖ Dr. Leena Pandhare - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road
- ❖ Dr. B. V. Game - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Nashik.

Review Committee -

- ❖ Dr. J. S. More - BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopergaon
- ❖ Dr. S. B. Bhambar, BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari
- ❖ Dr. Uttam V. Nile - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College, Shahada
- ❖ Dr. K.T. Khairnar - BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati
- ❖ Dr. Vandana Chaudhari KCE's College of Education, Jalgaon
- ❖ Dr. Sayyed Zakir Ali, HOD, Urdu & Arabic Languages, H. J. Thim College, Jalgaon
- ❖ Dr. Sanjay Dhondare - Dept. of Hindi, Abhay Womens College, Dhule
- ❖ Dr. Amol Kategaonkar - M.V.P.S.'s G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinnar.

Published by -

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
English Section			
1	The Stream of Consciousness Style of Literature	Arun Jadhav	08
2	A Study on Water Management in Different Regions in Maharashtra	Dr. Ashok Kakde	11
3	'Auspicious' A Linguistic Worldview Pro Artificial Languages	Dr. Vijaykumar Bandal	14
4	Global Warming : Causes, Effects & Solutions	Amrapali Bhiogade	17
5	Sustainable Development and It's Goals for People	Balasaheb Bodhane	22
6	Problem of Poverty in India	Dr. D.B. Solunke	25
7	Economic Inequality	Dr. P. G. Kalam	28
8	Cyber Crime	Dr. S. D. Ardale	32
9	Moving towards Sustainable Development and A Secure Future	Dr. Shailesh Akulwar	35
10	Need of Financial and Banking Sector Reform in Indian Economic Development with Special Reference to Arthakranti	Dr. Rajesh Lahane & Shrikant Thorat	38
11	Comparative Study of Availability and Quality of Human Resources in Higher Secondary Schools run by Multi Agency in Madhya Pradesh	Dr. Pinky Rathore & V. M. Engle	42
12	Poverty and its Causes of Rising	Dr. S. R. Magar	48
13	Importance and Benefits of Physical Exercise	Dr. Shaikh Musabhai Imambhai	52
14	Global Warming Causes and Measures	Dr. Parimal Sutawane	56
15	A Comparative Study of Physical Fitness Components of Junior College and Senior College Kabaddi Male Players of Pratishthan Mahavidyalaya Paithan, District Aurangabad, Maharashtra	Dr. Vasant Zende	59
16	Job Satisfaction of Higher Secondary School Teachers working in School of Gaya District (Bihar)	Dr. Veena Jha & Brij Mohan Singh	62
17	Artificial Intelligence and Indian Banking Sector	Dr. Nanaji Aher	66
18	Gender Disparity in Vijay Tendulkar's 'Kamala'	Dr. Ahilya Barure	75
19	Cyber Mentoring for the Digital Age : How far the Student are Aware of Cyber Crimes?	Dr. Akhtar Parveen & Dr. V. S. Sumi	78
20	Economic Inequality in India : An Exploration	Dr. Vitthal Phulari	86
21	Problem of Unemployment in India	Dr. G. S. Pattebahadur	92
22	Poverty-Reasons and Remedial Schemes in India	Dr. Sainath Bansode	95
23	Poverty	Prof. Girirao Kulkarni	98
24	Corruption Problem and Government Remedies in India	Mr. Hanmant Helambe	102
25	Environmental Problems : Remedies	Dr. B.D. Jadhawar	106
26	Problems of Poverty.	T.T.Kolhe	110
27	Challenges of Gender Inequality and Health Issues of Rural Womens in Maharashtra	Mr. Bhagwan Manal	113
28	Poverty and Struggle in 'Nectar in A Sieve'	Dr. Manisha Bhise	119
29	A Study on Farmers Suicides in Marathwada	Mr. Devidas Gavali	121
30	Sustainable Development and Political Will	Mr. Rajesh Gaikwad	126

31	Temporal Analysis of Vegetation by Vegetation Indices from Multi Dates Satellite Images : Application to Dindori Tahsil, Nashik District, Maharashtra.	Sitaram Nikam & Dr. D. S Gajhans	131
32	East-West Cultural Encounter in Chitra Bangerjee's Novel Oleander Girl	Mr. Satish Funne	136
33	Problems of Rural Migration in India	Mr. B. S. Jogdand	140
34	White Collar Crime in India	Mr. Bandu Patekar	143
35	Poverty in India	Mr. Ganesh Walunj & Dr. Suhas Avhad	146
36	Causes of Poverty and Remedies in Contemporary India	Prof. Dattatraya Mundhe	150
37	An Approach towards Social Security	R. J. Gaikwad	153
38	Sports Medicine in Human Health by Environment Provocation	Ravindra Kharat	156
39	Child Labour in Brick Kiln Industries	Shaikh Jahara Abdul Rahim	158
40	Main Causes of Economic Inequality in India	Mr. Vaibhav Shendage	162
41	Naxalism in India : A Revolution of Displaced Tribal People for Social Justice	Shesherao Rathod	166
42	Poverty in An Unorganised Sector	Dr. Sonal Ubale	170
43	Corruption : A Contemporary Problem in India	Subhash Pole	173
44	Modernization Beacon throughout Renovaton Task : Development in Literature Dissection	Uday Kharat	176
हिंदी विभाग			
45	भक्षक एकांकी और पर्यावरण समस्या	डॉ. संदिप बनसोडे, रामेश्वर देवरे	178
46	भारत मे आतंकवाद की समस्या	दीपक डोंगरे	181
47	रचनात्मक विकास मे निरक्षरता बाधक नही	प्रा. दीप्ती होळकर	184
48	कांन्हा कोयला क्षेत्र मे कार्यरत श्रमिको का जीवन स्तर 'जिला छिंदवाडा के संदर्भ मे	डॉ. शशि बाला भट्ट	189
49	भारतीय नारी - सामाजिक शोषण (कहानी विशेष)	डॉ. अरविंद घोडके	198
50	भारत की निर्धनता : रणनीतियाँ और कार्यक्रम	डॉ. जे.एस.धायगुडे	200
51	प्रेमचंद के उपन्यासो में विधवा नारी की समस्या	डॉ. संगीता आहरे	208
52	समकालीन हिंदी गज़लो में चित्रित सामाजिक समस्याएँ	डॉ. सय्यद शौकत अली	211
53	समकालीन हिंदी गज़ल में पूँजीवाद	डॉ. रजनी शिखरे	216
54	भारतीय साहित्य में सामाजिक समस्याएँ (मध्यकालीन संत साहित्य के विशेष संदर्भ में)	डॉ. ललिता राठोड	219
55	हिंदी गज़ल में जीवनमूल्य	डॉ. रजनी शिखरे	222
56	हिंदी साहित्य में नारी जीवन की समस्याएँ	डॉ. रजनी शिखरे, एच. टी. पोट कुले	225
57	भारत में भ्रष्टाचार की समस्या	डॉ. आर.के. देशमुख	229
58	भ्रष्टाचार	महादेव करडे	233
59	सामाजिक विकास पर पर्यावरणीय प्रभाव	किरण पवार, कविता जोशी	239
60	हिंदी गज़ल में आर्थिक समस्या	डॉ. रजनी शिखरे, डॉ. मनोजकुमार ठोसर	243
61	प्रकृति सौंदर्य के कवि : केदारनाथ अग्रवाल	संतोष नागरे	246
62	दलित साहित्य में समाजिक समस्याएँ (अनुदित आत्मकथा के संदर्भ में)	डॉ. रजनी शिखरे, राजाराम जाधव	251
63	भारत में आतंकवाद की समस्या	डॉ. रमेश व्ही.मोरे	255
64	वैश्विकरण की आंधी में दरकते संस्कार : सिसकते वृद्ध दिग्दर्श पर एक दृष्टि	ऋचा राय	257

Causes of Poverty and Remedies in Contemporary India

Prof. Dattatraya Prabhurao Mundhe

Head, Dept. of Sociology

Arts, Commerce and Science College,

Ashti, Tal. Ashti Dist. Beed

E-mail: mundhedp@gmail.com

Mob. No. 9665289461.

Introduction:-

Poverty is one of the obstacles in social life of people. The question raises that, who is responsible for this condition? is it the behavior of people is responsible or, is the society pull people in poverty? such several questions can be answered in a way that, over population dominates over social welfare, peace and merges in to various problems.

In fact poverty is related to the economic problems of people. People are always helpless to solve problems due to less income sources. It causes to increase the crimes, suicide, divorce, beggarship and prostitution.

In any of the society prosperous life is required and in country like India, more over 50% of the people are deprive, from minimum needs due to poverty. In cost freedom period the schemes like five year plans, demolition of poverty and 20th rule relief programme were implemented in India. Millions of rupees were expended but the outcome was not satisfactory. So the researcher should have their concentration on remedies for the Indian poverty.

AIMS:-

1. To understand the concept of the poverty.
2. To study the regions of the poverty.
3. To study the subtopics of the poverty.
4. To evaluate the contemporary region of the poverty.
5. To find out the remedies on the poverty.
6. To study the Indian poverty in context to social sciences.

Method of study :-

In research method of concerned paper primary and secondary resources of study are referred. Reference book, text books, magazines, daily news papers are used for the reference.

Explanation and Evaluation :-

What is mean by poverty ?

“people those who are helpless to fulfill their needs and basic needs due to money is known as poverty.”

In every society it is basically expected that, people should live their life with minimum standards and they should increase their living standard is expected. But due to all odds they never lead such life, perhaps it will call as the poverty.

Causes of poverty:-

1. Set-back in agriculture :-

In India most of the people are depended on the agriculture. And it is said that the main business of Indian people is agriculture but unfortunately Indian agriculture is depended

of nature. So the income by agriculture sources is low. It causes the increase in poverty in India.

2. Partial Development of Country:-

The rate of economic development in India is very slow and national income or per capita income of Indian people is 48%. It clears that the Indian society is mostly below poverty line. No doubt India has been seen. It results into the increase in poverty.

3. Limited use of natural sources:-

Many natural sources like mineral property, water, land and forest. But these sources are very rarely used by the people so once again the poverty is increasing.

4. Unfair condition of basic industry:-

As we know that the development of basic industrial business is lagging behind, which directly affects on small scale industry business. Actually these are in dying position so the problems of employment are raising day-by-day. So people are continuously facing the problems of poverty.

5. Shortage of co-operative society and the banks:-

In India the percentage of co-operative society and banks is comparatively low than that of the developed countries. No doubt these are available in the cities and metro politan cities. But it requires in the small cities and villages. Sometimes farmer in villages adopts the loan by private agencies, where the rate of interest is remarkably higher than that of society and banks.

6. Problem of overpopulation:-

In study of Indian poverty one should have to concentrate mostly on the poverty. Indian population is increasing with the highest speed. We know in 1991 Indian population was 84 billion while it is 130 billion 2019. Though the strength of below poverty line people is marginalize, the increasing rate of population is dominating over the less rate of poverty. It causes the hidden development of Indian people.

Remedies for poverty eradication/demolition

There are many remedies on the demolitions of poverty, but we should have to concentrate on very few but valuable remedies as under.

1. To promote employment:-

This is one of the most valuable remedies on poverty demolition. Government should invest and promote small scale industries along with the big industries. We also promote the employability in Indian agriculture.

2. Equal distribution of poverty:-

In Indian Economy 49% of the national income is related to rich community. It shows economical imbalance in distribution of poverty. So the government should have to provide at list basic needs like food-cloth and shelter as well as it should promote the education and health of the poor people. They also should create various schemes for benefits of needy people.

3. Agriculture Development:-

In 21st century India also 70% people are dependent on the agriculture business. So it is needed to concentrate on this business. Basically the water resources, modern technology, easy loan facility will help us to increase agriculture income and them automatically it will be helpful for demolition of poverty.

4. Control on over population:-

The increasing over population is a curse to India. It is said that the problem of over population is mother of all problems. But over population is basic reason of poverty. So it needs the proper control either by the individuals or the government. Perhaps the government would create strict regulations and find out solution on the poverty problem.

5. Control on black money:-

In India the percentage of black money is extremely high. Black money is saturated with rich people, businessman and industrialist. Not only this but these people avoid to fill up the direct and indirect taxes. They used black money for their luxurious life. On the otherhand poor people suffer through all the problems created by poverty. It is statistically proved that rupees 60 thousand billion are being created in India per year.

6. Decentralization of scheme:-

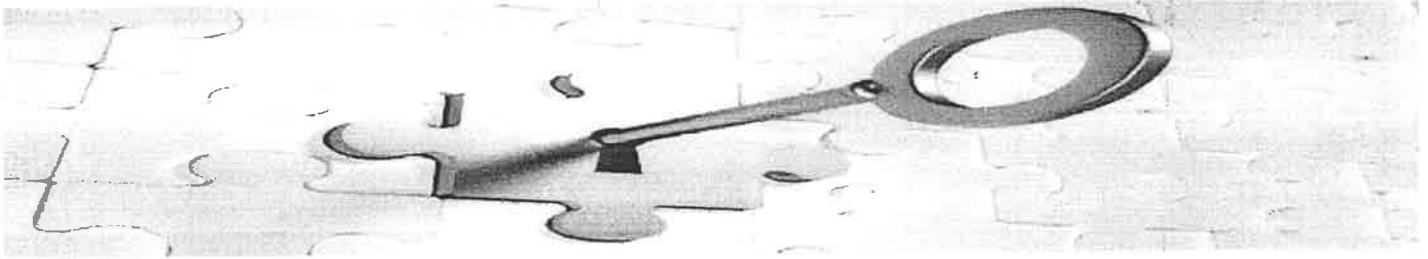
Indian government has provided Jawahar Rojgar Yojna, IRDP, RNEP and RLEGP for the employment of poor people. But there are many disturbances in its implementation. Actually the chief of Gram Panchayat should have to percolate and implement such schemes for needy rural people.

Conclusion –

Indian poverty is a tough problem on which many Indian and non Indian philosophers have put their opinions in their research, but till now no concrete solution is found out. The fact is that only 20% people are benefited with 50% of the national income while 80% of the poor people are benefited with only 20% of the national income. So, for the development of Indian Economy we should have to control the gap between rich and poor people.

References:-

1. Social problems in India – Prof. Ashok Gore.
2. Social problems in India – Prof. Smt. Suman Pate.
3. Social problems in modern India – Dr. Pradip Aglave.
4. Contemporary social problems in India – Prof. Manik Mane.
5. Social problems in India – Prof. P.K. Kulkarni.

Category

- HOME
- INDEXED JOURNAL
- SUGGEST JOURNAL
- REQUEST IF
- DOWNLOAD LOGO
- REVIEWER PANEL
- SAMPLE CERTIFICATE
- SAMPLE EVALUATION SHEET

Journal Detail

Journal Name	RESEARCH JOURNEY
ISSN/EISSN	2348-7143
Country	IN
Frequency	Quarterly
Journal Discipline	General Science
Year of First Publication	2014
Web Site	www.researchjourney.net
Editor	Prof. Dhanraj Dhangar & Prof. Gajanan Warkhade
Indexed	Yes
Email	researchjourney2014@gmail.com
Phone No.	+91 7709752380
Cosmos Impact Factor	2015 : 3.452

Research Journey

Dear User: Due to large number of application please allow us time to update your journal

Insti	SJIF 2019:	Previous evaluation SJIF
	6.625	2016: 6.428
Area: <u>Multidisciplinary</u>		2017: 6.261
Evaluated version: online		2016: 6.087
		2015: 3.986

The journal is indexed in:

SJIFactor.com

Basic information

Main title	Research Journey
Other title [English]	Research Journey
Abbreviated title	
ISSN	2348-7143 (E)
URL	http://WWW.RESEARCHJOURNEY.NET
Country	India
Journal's character	Scientific
Frequency	Quarterly
License	Free for educational use
Texts availability	Free

Contact Details

Editor-in-chief	Prof. Dhanraj Dhangar M.G.V.'S ARTS & COMMERCE COLLEGE, YEOLA, DIST NA
	India
Publisher	MRS. SWATI SONAWANE

Get Involved

- Home
- Evaluation Method
- Journal List
- Apply for Evaluation/Free Service
- Alma Search

Recently Added Journals

Research Journey	
ISSN	2348-7143
Country	India
Frequency	Quarterly
Year publication	2014-2015
Website	researchjourney.net
Goe Impact and Quality Factor	
2014	0.565
2015	0.876

Impact Factor - 6.261

ISSN 2488-7343

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION
RESEARCH JOURNEY

INTERNATIONAL E-RESEARCH JOURNAL

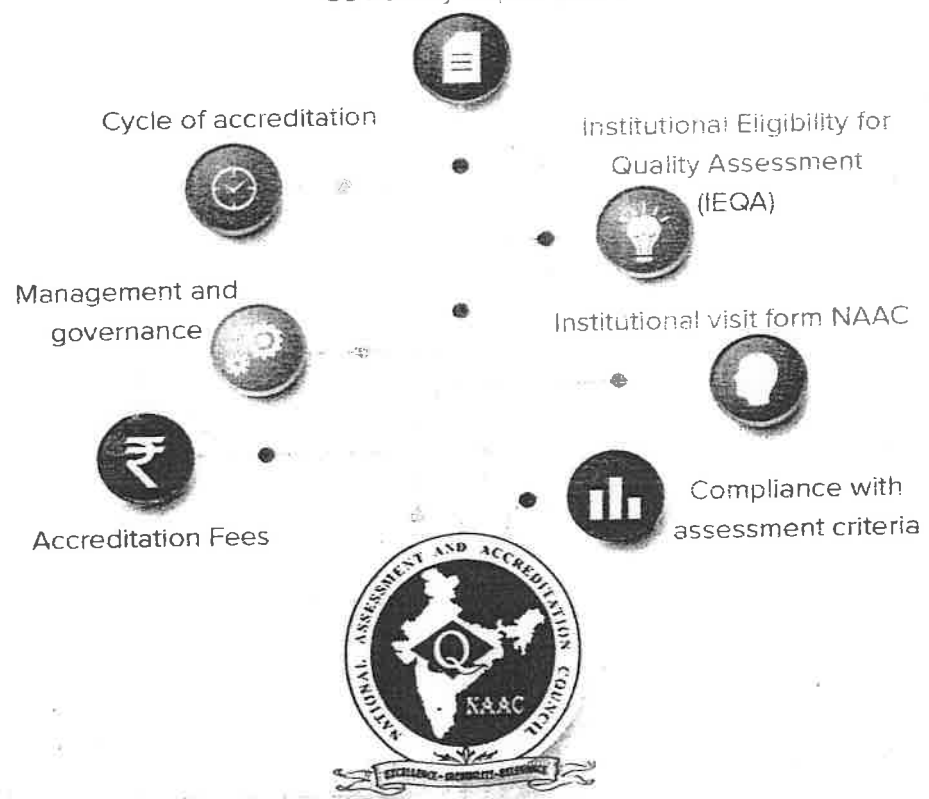
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

September - 2019

SPECIAL ISSUE -193 (A)

**Role of NAAC in the Educational Development
of Higher Education in India**

Self-Study Report (SSR)

Guest Editor :
Dr. Sopan Nimbore
 Principal,
 ATSPM's Arts, Commerce & Science
 College, Ashti, Dist. Beed (M.S.) India

Associate Editor :
Prof. Niwruitti Nanwate
 Head, Department of Economics
 ATSPM's Arts, Commerce & Science
 College, Ashti, Dist. Beed (M.S.) India

Executive Editor :
Dr. Abhay Shinde
 Co-ordinator, IQAC
 ATSPM's Arts, Commerce & Science
 College, Ashti, Dist. Beed (M.S.) India

Chief Editor :
Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

This journal is indexed in :
 - Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
 - Cosmos Impact Factor (CIF)
 - Global Impact Factor (GIF)
 - International Impact Factor (IIF)

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION

Impact Factor – 6.261

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

September-2019 Special Issue – 193 (A)

**Role of NAAC in the Educational Development of
Higher Education in India**

Guest Editor :

**Dr. Sopan Nimbore
Principal**

**ATSPM's Arts, Commerce & Science College, Ashti
Dist. Beed (M.S.) India**

Executive Editor -

**Dr. Abhay Shinde
Coordinator, IQAC**

**ATSPM's Arts, Commerce & Science College, Ashti
Dist. Beed (M.S.) India**

Associate Editor -

**Prof. Niwruutti Nanwate
Head, Department of Economics**

**ATSPM's Arts, Commerce & Science College, Ashti
Dist. Beed (M.S.) India**

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

SWATIDHAN INTERNATIONAL PUBLICATIONS

For Details Visit To : www.researchjourney.net

Editorial Board

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -

- ❖ **Mr. Tufail Ahmed Shaikh**- King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, Saudi Arabia
- ❖ **Dr. Anil Dongre** - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon
- ❖ **Dr. Shailendra Lende** - R.T.M. Nagpur University, Nagpur [M.S.] India
- ❖ **Dr. Dilip Pawar** - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik.
- ❖ **Dr. R. R. Kazi** - North Maharashtra University, Jalgaon.
- ❖ **Prof. Vinay Madgaonkar** - Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India
- ❖ **Prof. Sushant Naik** - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, Goa, India
- ❖ **Dr. G. Hareesh** - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur [M.S.] India
- ❖ **Dr. Munaf Shaikh** - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon
- ❖ **Dr. Samjay Kamble** - BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari
- ❖ **Prof. Vijay Shirasath** - Nanasaheb Y. N. Chavhan College, Chalisgaon [M.S.]
- ❖ **Dr. P. K. Shewale** - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul [M.S.]
- ❖ **Dr. Ganesh Patil** - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik [M.S.]
- ❖ **Dr. Hitesh Brijwasi** - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon [M.S.]
- ❖ **Dr. Sandip Mali** - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar [M.S.]
- ❖ **Prof. Dipak Patil** - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda [M.S.]

Advisory Board -

- ❖ **Dr. Marianna Kotic** - Scientific-Cultural Institute, Mandala, Trieste, Italy.
- ❖ **Dr. M.S. Pagare** - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- ❖ **Dr. R. P. Singh** - HoD, English & European Languages, University of Lucknow [U.P.] India
- ❖ **Dr. S. M. Tadkodkar** - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, Goa, India.
- ❖ **Dr. Pruthwiraj Taur** - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- ❖ **Dr. N. V. Jayaraman** - Director at SNS group of Technical Institutions, Coimbatore
- ❖ **Dr. Bajarang Korde** - Savitribai Phule Pune University Pune, [M.S.] India
- ❖ **Dr. Leena Pandhare** - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road
- ❖ **Dr. B. V. Game** - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Nashik.

Review Committee -

- ❖ **Dr. J. S. More** - BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopergaon
- ❖ **Dr. S. B. Bhambar**, BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari
- ❖ **Dr. Uttam V. Nile** - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College. Shahada
- ❖ **Dr. K.T. Khairnar** - BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati
- ❖ **Dr. Vandana Chaudhari** KUF's College of Education, Jalgaon
- ❖ **Dr. Sayed Zakir Ali** - HoD, English & European Languages, H. J. Chhatrapati College, Jalgaon

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Role of ICT in the Assessment and Accreditation under Revised Accreditation Framework.	Prof. Bharat Kangude	05
2	Innovative Practices in Infrastructure and Learning Resources in Higher Education	B. S. Khaire , H. G. Vidhate	08
3	Academic and Administrative Audit : A Parameter of Quality Education	Prin. Dr. Sopan Nimbore	13
4	ICT Enabled Departmental Filing for Assessment and Accreditation	Ramdas Pawar, Bharat Kangude	18
5	Skill Based Education and Employability in Our Indian Economy	Dr. L. Jayapandian, Prof L. Kasthuri	21
6	Challenges and Impact of ICT on Strengthening Teaching-Learning Process in Higher Education	N.N.Waghule, D.R. Shengule, K.M.Jadhav, J.M.Bhandari	25
7	Role of National Assessment and Accreditation Council (NAAC) and Its Benefits in Higher Education	Dr. Subas Gopane	29
8	An Analysis of NAAC Assessment & Accreditation Procedure with Special Reference to Criteria 'V' Student Support & Progression	Mahesh Jadhav	34
9	Significance of ICT in Skill Education	Avinash Shelar	38
10	An Analysis of NAAC Framework of Autonomous Colleges with Reference to Criteria 'V'	Dnyaneshwar Bansode	41
11	Role of ICT in Higher Education	Sudhakar Bhalerao	44
12	The Role of ICT to Make Effective Teaching-Learning in Higher Education	D. P. Patil & B.S. Zine	46
13	Importance of NAAC in Higher Education	Dr. Anurath Chandre	49
14	Library: At Next Doorstep	Dr. B.V. Chalukya	53
15	Roll of NAAC to Promoting Qulity of Higher Education : A Study of Maharashtra	Aboli Joshi	61
16	Role of ICT in Higher Education	Dr.B.N.Mutkule	67
17	Role of NAAC in the Development of Higher Education in India	Dr. Chalindrawar Ganesh	70
18	Revised Accreditation Process: Challenges & Opportunities	Dr. J. S. Cherekar	77
19	NAAC: Quality Assurance in Higher Education Institution	Dr. Jugal Tayde	83
20	An Employability-Based Problem-Based Strategy and Autonomous Learning Abilities	Dr. K.B. Lengare	86
21	Role of Audit un Quality Enhancement & Sustenance	Mr. D.M.Randive	92
22	Role of NAAC in Higher Education	Dr. Ravindra Machale	94
23	Use of ICT in Teaching and Learning Process :	Dr. Shrimant Tonde & Dr. Santosh Wangujare	97
24	Academic and Administrative Audit: A Parameter for Quality Education	Dr. Ashok Sonkamble	99
25	NAAC Assessment for Quality Enhancement Of Higher Education Institutions	Dr. Rajabhau Korde & Dr. Chetana Donglikar	103
26	Role and Impact of ICT on the Teaching-Learning Process	Dr.Ravneetkaur & Mr.Vikram Singh Saini	107
27	Skill Based Education	Dr.Vasant Pawale	111
28	Extensma Activity and Education Institution in Corporate Social Responsibility Towards Empowerment	Dr. Pandit Khakara, Dr. Shivanand Kshirsagar, Dr. Anil Shelke	113

29	Innovative Practices in Teaching-Learning and Evaluation : A Case Study of Bhagwan Mahavidyalaya, Ashti	Dr. Shivaji Pawar	117
30	Role of NAAC in the Educational Development of Higher Education in India	Prof. M. C. Talware	120
31	Role of NAAC in Promoting Quality in Higher Education	Dr. B. S. Zine & Dr. D. P. Patil	122
32	Performance of NAAC in Indian Higher Education	Dr. Vandana Phatale	127
33	Need of Skill Based Education	Prof. Ganesh Kiroche	131
34	Post NAAC Scenario : A Case Study of Arts, Commerce and Science College, Ashti (With Special Reference to Criterion 'VII')	Dr. Abhay Shinde	133
35	Skill Education Development in India	Prof. Sushen Narayan Maind	135
36	ICT in Educational Institution: Need, Role and Importance	Mr. Ravindra Jadhav	139
37	The Structure of IQAC	Prof. Dattatraya Mundhe	145
38	An Analysis of Process of NAAC for Higher Educational Institutions	Dr. Ravi Satbhai	147
39	Higher Education in India : Recent Issues And Trends	G.L. Pardeshi	149
40	Commerce and Management Education in India: Challenges and Opportunities and Measures	Mahesh Vidhate & Gopal Deshmukh	154

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

Published by –

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nashik
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9665398258

The Structure of IQAC

Prof. Dattatraya Mundhe
Arts commerce & Science College Ashti

Introduction:

The IQAC shall be constituted under the chairmanship of Principal. He / She may be assisted by a Coordinator who shall be a senior faculty member. This position may be held as an additional charge by the faculty member concerned, or a new position of a full-time Director/Coordinator may be created and a person is selected and appointed or a senior faculty member is posted by redeployment.

Composition of the IQAC

The IQAC shall have the following composition:

- a) Principal - Chairperson
- b) Five senior teachers and one senior administrative official - Member
- c) Two external experts on Quality Management/ Industry/Local Community - Member
- d) Director / Coordinator – Member Secretary

The members at b) and c) of the above shall be nominated by the Principal of the College in consultation with the academic body of the College (Academic Committee of a College). The membership of such nominated members shall be for a period of two years. The IQAC should meet at least once in a quarter. The quorum for the meeting shall be two-third of the total number of members. The agenda, minutes and Action Taken Reports are to be documented with official signatures and maintained electronically in a retrievable format

Goals:

1. To develop a quality system for conscious, consistent and catalytic programmed action to improve the academic and administrative performance of the College
2. To promote measures for institutional functioning towards quality enhancement through internationalization of quality culture and institutionalization of best practices

The Functions of the IQAC are:

- Design and implementation of annual plan for Institution –level activities for quality enhancement.
- Arrange for feedback responses from students for quality –related institutional processes.
- Development and Application of quality bench marks / parameters for the various Academic and Administrative activities of the Institution.
- Retrieval of Information on various quality parameters of Higher Education and best practices followed by other Institutions.
- Organization of workshops and seminars on quality – related themes and promotion of quality circles and institutions –wide dissemination of the proceeding of such activities.
- Development and application of innovative practices in various programmes / activities leading to quality enhancement.
- Participation in the creation of learner –centric environment conducive for quality education.
- Work for the development of Internationalization and Institutionalization of quality enhancement policies and practices

- Act as a nodal unit of the Institution for augmenting quality –related activities.
- Prepare focused annual quality assurance report (AQARs).

Benefits of IQAC

- a) Ensure heightened level of clarity and focus in institutional functioning towards quality enhancement;
- b) Ensure internalization of the quality culture;
- c) Ensure enhancement and integration among the various activities of the college and good practices;
- d) Provide a sound basis for decision-making to improve institutional functioning;
- e) Act as a dynamic system for quality changes in the Colleges
- f) Build an organized methodology of documentation and internal communication.

Monitoring Structure of IQAC:

The institutions need to submit yearly the Annual Quality Assurance Report (AQAR) to NAAC. A functional Internal Quality Assurance Cell (IQAC) and timely submission of Annual Quality Assurance Reports (AQARs) are the Minimum Institutional Requirements (MIR) to volunteer for second, third or subsequent cycle's accreditation. During the institutional visit the NAAC peer teams will interact with the IQACs to know the progress, functioning as well quality sustenance initiatives undertaken by them. The Annual Quality Assurance Reports (AQAR) may be the part of the Annual Report. The AQAR shall be approved by the statutory bodies of the HEIs (such as Syndicate, Governing Council/Board) for the follow up action for necessary quality enhancement measures. The Higher Education Institutions (HEI) shall submit the AQAR regularly to NAAC. The IQACs may create its exclusive window on its institutional website and regularly upload/ report on its activities, as well as for hosting the AQAR.

Reference:

1. IQAC is a Tool for Quality of Higher Education (Santosh Singh Bais) Galaxy: An International Multidisciplinary Research Journal ISSN: 2278-9529
2. <http://www.NAAC.gov.in/>. Retrieved on Dec. 02/01/2017
3. https://en.wikipedia.org/wiki/Higher_education_in_India. Retrieved on Dec. 08, 2015
4. Kuldeep Singh Chandel, Academic And Administrative Audit: A Parameter For Quality Education Raj Rajeshwari Journal Of Psychological & Educational Research-April, 2016
5. Shriram G. Gahane Need OF Academic Audit And Accountability OF Teachers FOR Quality IN Higher Education "Role of Academic Audit for Upgradation and Sustenance of Quality In Higher Education Institutions."Nagapur.
6. Guidelines for the Creation of the Internal Quality Assurance Cell (IQAC) in Accredited Institutions (2007) National Assessment and Accreditation Council an Autonomous Institution of the University Grants Commission P. O. Box No. 1075. Nagarbhavi, Bangalore - 560 072, India.
7. Anil Lokase IQAC (Internal Quality Assurance Cell) Mother Teresa Women's University Kottakandam, Namal, India.
8. ...

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

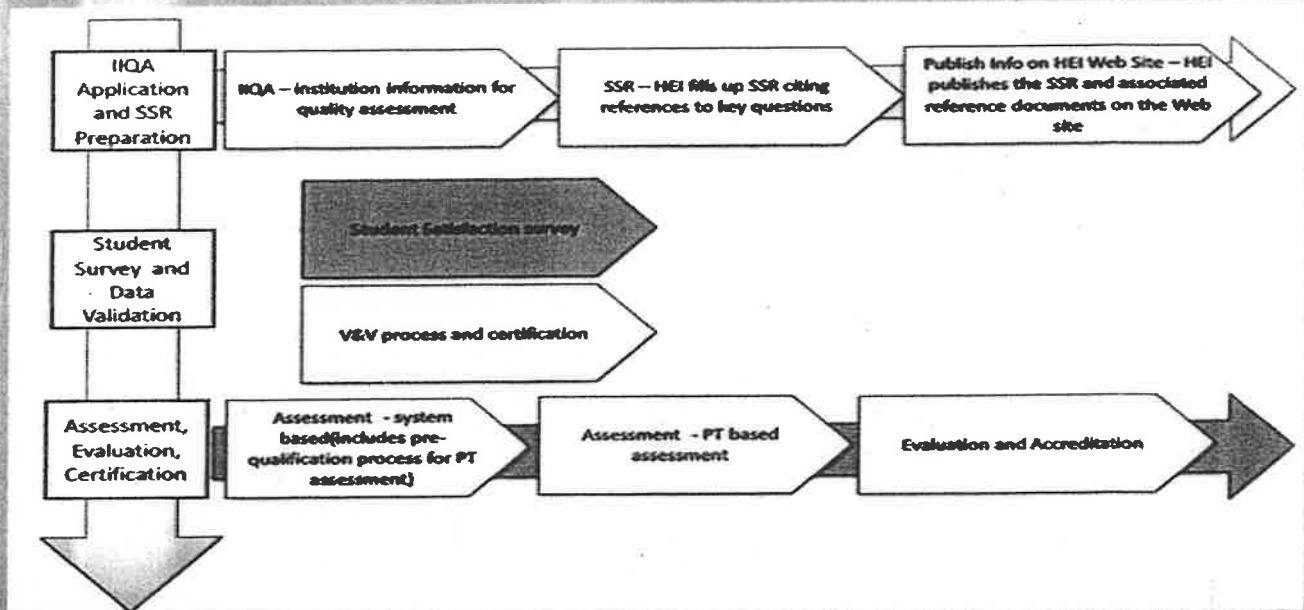
RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

December-2019 Special Issue - 209

**NAAC : Revised Accreditation Framework and
Quality Improvement Strategies in Higher Education**

Guest Editor :

Prin. Dr. H. G. Vidhate
Principal,
Anandrao Dhonde Alias Babaji Mahavidyalaya,
Kada, Tq. Ashti, Dist. Beed. 414202
[M.S.] India

Executive Editor:

Dr. B. S. Khaire
Co-ordinator, IQAC
A.D. Alias Babaji Mahavidyalaya,
Kada, Tq. Ashti, Dist. Beed. 414202
[M.S.] India

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Impact Factor – 6.625

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

December-2019 Special Issue – 209

**NAAC : Revised Accreditation Framework and
Quality Improvement Strategies in Higher Education**

Guest Editor :

Prin. Dr. H. G. Vidhate
Principal,
Anandrao Dhonde Alias Babaji Mahavidyalaya,
Kada, Tq. Ashti, Dist. Beed. 414202
[M.S.] India

Executive Editor:

Dr. B. S. Khaire
Co-ordinator, IQAC
A.D. Alias Babaji Mahavidyalaya,
Kada, Tq. Ashti, Dist. Beed. 414202
[M.S.] India

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

Organizing Committee

Chief Organizer : Prin. Dr. H. G. Vidhate

Convenor : Dr. B. S. Khaire
Co-convenor : Prof. B. M. Waghule
Dr. S. D. Gaikwad
Dr. D. B. Jirekar

Organizing Secretaries : Prof. S. N. Waghule
Mr. K. H. Katke
Dr. B. M. Chavhan
Treasurers : Dr. D. S. Bodkhe
Dr. M. R. Patel

Editorial Board

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (M)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -

- ❖ Prof. Mohan S. - Dean faculty of Arts, Delhi University, **Delhi, India**
- ❖ Prof. Milena Brotaeva - Head, Classical East Department, Sofia University, **Sofia, Balgeria**
- ❖ Dr. R. S. Sarraju - Center for Translation Studies, University of Hyderabad, **Hydrabad, India**
- ❖ Mr. Tufail Ahmed Shaikh- King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, **Saudi A**
- ❖ Dr. Anil Dongre - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.]
- ❖ Dr. Shailendra Lende - R.T.M. Nagpur University, Nagpur [M.S.] **India**
- ❖ Dr. Dilip Pawar - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik. [M.S.] **Ind**
- ❖ Dr. R. R. Kazi - North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.] **India**
- ❖ Prof. Vinay Madgaonkar - Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India**
- ❖ Prof. Sushant Naik - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, **Goa, India**
- ❖ Dr. G. Hareesh - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur [M.S.] **India**
- ❖ Dr. Munaf Shaikh - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon [M.S.] **Ind**
- ❖ Dr. Sanjay Kamble -BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari [M.S.] **India**
- ❖ Prof. Vijay Shirsath- Nanasahab Y. N. Chavhan College, Chalisgaon [M.S.] **India**
- ❖ Dr. P. K. Shewale - Vice Principal, Arts. Science, Commerce College, Harsul [M.S.] **India**
- ❖ Dr. Ganesh Patil - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik [M.S.] **India**
- ❖ Dr. Hitesh Brijwasi - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon [M.S.] **India**
- ❖ Dr. Sandip Mali - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar [M.S.] **India**
- ❖ Prof. Dipak Patil - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda [M.S.] **India**

Advisory Board -

- ❖ Dr. Marianna Kosic - Scientific-Cultural Institute, Mandala, **Trieste, Italy.**
- ❖ Dr. M.S. Pagare - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- ❖ Dr. R. P. Singh -HoD, English & European Languages, University of Lucknow [U.P.] **India**
- ❖ Dr. S. M. Tadkodkar - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India**
- ❖ Dr. Pruthwiraj Taur - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- ❖ Dr. N. V. Jayaraman - Director at SNS group of Technical Institutions, **Coimbatore**
- ❖ Dr. Bajarang Korde - Savitribai Phule Pune University **Pune, [M.S.] India**
- ❖ Dr. Leena Pandhare - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, **Nashik**
- ❖ Dr. B. V. Game - Act. Principal, MGV's Arts and Commerce College, Yeola, Dist. Na

Review Committee -

- ❖ Dr. J. S. More - BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi, K.J.Somaiyya College, Kopargao
- ❖ Dr. S. B. Bhambar, BoS Member Ch.SU, Kolhapur, T.K. Kolekar College, Nesari
- ❖ Dr. Uttam V. Nile - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College, Shahad
- ❖ Dr. K.T. Khairnar- BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, L.V.H. College, Panchavati
- ❖ Dr. Vandana Chaudhari KCE's College of Education, Jalgaon
- ❖ Dr. Sayyed Zakir Ali, HoD, Urdu & Arabic Languages, H. J. Thim College, Jalgaon
- ❖ Dr. Sanjay Dhondare - Dept. of Hindi, Abhay Womens College, Dhule
- ❖ Dr. Amol Kategaonkar - M.V.P.S.'s G.M.D. Arts, B.W. Commerce & Science College, Sinn

Published by -

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Yeola, Nas
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 96653982

Category

AMPLE CERTIFIK
SAMPLE EVALUA

GIFA
GLOBAL IMPACT FAC

Never Expires Due to large

Get Involved

Home

Evaluation Method

Journal List

Apply for Evaluation, Free S

Journal Search

Recently Added

SWATI

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Teaching-Learning and Evaluation: A Case Study of Bhagwan Mahavidyalaya, Ashti	S.P. Dhonde, A.B. Deokar, D.P. Patil & B.K. Bangar	09
2	Importance of Digital Initiatives in Teaching and Learning Process	Dr. Ankush Doke	11
3	Innovations and Best Practices in Higher Education: A Case Study of Adv. B. D. Hambarde Mahavidyalaya, Ashti.	Dr. Abhay Shinde	14
4	Study of Mentoring Programs for Higher Education Students Which Implements Betterment in the Quality	Alok Pawar, Akash Kolhe	17
5	Role of ICT and Social Media in Teaching and Learning Process	Anil Jagtap	21
6	Survey of NAAC Framework with Reference to Criteria II	Smt. G. S. Jagtap	23
7	Role of ICT in the Curriculum in Higher Education.	G. L. Pachkore	30
8	Role of ICT in Teaching	Dr. Kamalakar Jadhav	35
9	Best Practices in Higher Education : A Special Emphasis on Students Support and Progression	Dr. B. S. Khaire, Dr. H. G. Vidhate	37
10	Use of Education Technologies in Effective Teaching-Learning and Evaluation From NAAC Perspective	Dr. Kishori Kasat, Dr. Naim Shaikh	42
11	Problems of Evaluating the Teaching Process in Computing Disciplines	Mangesh Shirsath	47
12	Importance of ICT in Higher Education	Milind Jadhav, Surendra Takale	51
13	Student Satisfaction Survey: it's Role & Importance in HEI	Narendra Gawali	54
14	Intellectual Property Rights: Importance and Scope	Niwrutti Nanwate	60
15	Patent Rights for Intellectual Property	Dr. S.V.Panchagalle, Dr.R.D.Gaikwad	66
16	Information Technology in Higher Education of India	Dr. Prakash Rodiya	74
17	ICT : Its Uses and Abuses	R.G.Vidhate	80
18	Use of Technology in the Educational System	Dr. Rajaram Sontakke	85
19	Intellectual Property Rights and Higher Education in India	Dr. Rajabhau Korde	87
20	Information Communication Technology in Language Teaching	Dr. S. D. Gaikwad, Shailaja Kuchekar	92
21	Role of ICT in Teaching – Learning Evolution	Dr. Sakharam Wandhare	96
22	Impact of Information Communication Technology (ICT) on Library Professional Development	Prof. S. N. Waghule	98
23	ICT Use in Teaching-Learning Process in Higher Education Institutions in India	Satish Maulage, S. V. Gayakwad, Dr. S. V. Kshirsagar	103
24	Impact of New Guideline of NAAC on Educational Institute	Dr. Suhas Gopane, Prof. Ramesh Bharudkar	106
25	Higher Education in India : A Scenario	Ravi Satbhai	110
26	Role of Leadership and Management in Higher Education	Dr.B.B.Avhad	114
27	Evaluation Process and Reforms in Higher Education	Dr. B. M. Chavan.	118
28	Research, Higher Education and the Quality of Teaching	D. B. Jirekar	123
29	ICT Education and its Importance in Higher Education	Dr. D. B. Borade	128
30	An Effective Use of ICT in Teaching & Learning Evaluation	Dr. D. S. Bodkhe.	132

- 31 Improving Higher Educational Management through Good Governance
Dr. G. M. Pa
- 32 Information Communication Technology in Higher Education Dr. H. G. Vi
- 33 Role of Social and Ethical Values in Indian Education System Dr. Sopan Nin
- 34 Leaders and Managers : Essential Skills Required within Higher Education
Mr. Ajay Dhonde, Mr. Vishwajeet Vi
- 35 The Role and Benefits of Using ICT in Teaching Learning Process
Mr. K. A. Salunke, Dr. P. P. C
- 36 Importance of Intellectual Property Rights Dattatray Mu
- 37 The Role of ICT in Teaching-Learning and Evaluation System
Dr. Mangal Te
- 38 The Role of ICT in Higher Education Prof. Pathan Jainullat
- 39 Role of ICT in Teaching – Learning & Evaluation. Prof. Shubhangi Kl
- 40 Role of Leadership and Management in Higher Education Prof. M. C. Talv
- 41 To Study the Role of Quality Improvement Strategies by the Institution in Hi
Education
Sonaji V. Gayakwad, S. V. Lamture, Satish B. Maulage, P. R. Kh;
- 42 Role of ICT in Teaching -Learning and Evaluation:-- Suman A. Khed
- 43 Role of Leadership and Management Theoris in Higher Education
Mr. Yaser Mohammed Ali Alashaf, Dr. H. G. Vidl
- 44 Ethics and Value Based Education is The Need of The Day in Higher Education
Dr. Rama Pa
- 46 Ethical Values in Higher Education Dr. Donglikar Chet

SAMPLE CERTIFIC

SAMPLE EVALUAT

GIFA
GLOBAL IMPACT FAC

New Updates Due to large

Get Involved

Home

Evaluation Method

Journal List

Apply for Evaluation/Free Se

Journal Search

Recently Added

SWATID

Our Editors have reviewed papers with experts committee, and they have check on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of th responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executi

Published by –

© Mrs. Swati Dhanraj Sonawane, Director, Swatidhan International Publication, Ycola. ?
Email : swatidhanrajs@gmail.com Website : www.researchjourney.net Mobile : 9666

Importance of Intellectual Property Rights

Dattatray Prabhurao Mundhe
Arts Commerce & Science College
Ashti Dist-Beed.

Introduction:

Intellectual property (IP) refers to the creations of the human mind like inventions, literary and artistic works, and symbols, names, images and designs used in commerce. Intellectual property is divided into two categories: Industrial property, which includes inventions (patents), trademarks, industrial designs, and geographic indications of source; and Copyright, which includes literary and artistic works such as novels, poems and plays, films, musical works, artistic works such as drawings, paintings, photographs and sculptures, and architectural designs. Rights related to copyright include those of performing artists in their performances, producers of phonograms in their recordings, and those of broadcasters in their radio and television programs. Intellectual property rights protect the interests of creators by giving them property rights over their creations.

The most noticeable difference between intellectual property and other forms of property, however, is that intellectual property is intangible, that is, it cannot be defined or identified by its own physical parameters. It must be expressed in some discernible way to be protectable. Generally, it encompasses four separate and distinct types of intangible property namely — patents, trademarks, copyrights, and trade secrets, which collectively are referred to as “intellectual property.” However, the scope and definition of intellectual property is constantly evolving with the inclusion of newer forms under the gambit of intellectual property. In recent times, geographical indications, protection of plant varieties, protection for semi-conductors and integrated circuits, and undisclosed information have been brought under the umbrella of intellectual property.

The Concept of Intellectual Property:

The concept of intellectual property is not new as Renaissance northern Italy is thought to be the cradle of the Intellectual Property system. A Venetian Law of 1474 made the first systematic attempt to protect inventions by a form of patent, which granted an exclusive right to an individual for the first time. In the same century, the invention of movable type and the printing press by Johannes Gutenberg around 1450, contributed to the origin of the first copyright system in the world.

Towards the end of 19th century, new inventive ways of manufacture helped trigger large-scale industrialization accompanied by rapid growth of cities, expansion of railway networks, the investment of capital and a growing transoceanic trade. New ideals of industrialism, the emergence of stronger centralized governments, and nationalism led many countries to establish their modern Intellectual Property laws. At this point of time, the International Intellectual Property system also started to take shape with the setting up of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property in 1883 and the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works in 1886. The premise underlying Intellectual Property throughout its history has been that the recognition and rewards associated with

ownership of inventions and creative works stimulate further inventive and creative activity that, in turn, stimulates economic growth.

Over a period of time and particularly in contemporary corporate paradigm, ideas and knowledge have become increasingly important parts of trade. Most of the value of high technology products and new medicines lies in the amount of invention, innovation, research, design and testing involved. Films, music recordings, books, computer software and on-line services are bought and sold because of the information and creativity they contain, not usually because of the plastic, metal or paper used to make them. Many products that used to be traded as low-technology goods or commodities now contain a higher proportion of invention and design in their value, for example, brand-named clothing or new varieties of plants. Therefore, creators are given the right to prevent others from using their inventions, designs or other creations. These rights are known as intellectual property rights.

Intellectual Property System in India:

As discussed above, historically the first system of protection of intellectual property came in the form of (Venetian Ordinance) in 1485. This was followed by Statute of Monopolies in England in 1623, which extended patent rights for Technology Inventions. In the United States, patent laws were introduced in 1760. Most European countries developed their Patent Laws between 1880 to 1889. In India Patent Act was introduced in the year 1856 which remained in force for over 50 years, which was subsequently modified and amended and was called "The Indian Patents and Designs Act, 1911". After Independence a comprehensive bill on patent rights was enacted in the year 1970 and was called "The Patents Act, 1970".

Specific statutes protected only certain type of Intellectual output: till recently only four forms were protected. The protection was in the form of grant of copyrights, patents, designs and trademarks. In India, copyrights were regulated under the Copyright Act, 1957; patents under Patents Act, 1970; trademarks under Trade and Merchandise Marks Act 1958; and designs under Designs Act, 1911.

With the establishment of WTO and India being signatory to the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), several new legislations were passed for the protection of intellectual property rights to meet the international obligations. These included: Trade Marks, called the Trade Mark Act, 1999; Designs Act, 1911 was replaced by the Designs Act, 2000; the Copyright Act, 1957 amended a number of times, the latest is called Copyright (Amendment) Act, 2012; and the latest amendments made to the Patents Act, 1970 in 2005. Besides, new legislations on geographical indications and plant varieties were also enacted. These are called Geographical Indications of Goods (Registration and Protection) Act, 1999, and Protection of Plant Varieties and Farmers' Rights Act, 2001 respectively.

Over the past fifteen years, intellectual property rights have grown to a stature from where it plays a major role in the development of global economy. In 1990s, many countries unilaterally strengthened their laws and regulations in this area, and many others were poised to do likewise. At the multilateral level, the successful conclusion of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS) in the World Trade Organization elevates the protection and enforcement of IPRs to the level of solemn international commitment.

It is strongly felt that under the global competitive environment, stronger IPR protection increases incentives for innovation and raises returns to international technology transfer.

World Intellectual Property Organization (WIPO):

The World Intellectual Property Organization (WIPO) is a specialized agency of the United Nations. It is dedicated to developing a balanced and accessible international intellectual property (IP) system, which rewards creativity, stimulates innovation and contributes to economic development while safeguarding the public interest.

WIPO was established by the WIPO Convention in 1967 with a mandate from its Member States to promote the protection of IP throughout the world through co-operation among states and in collaboration with other international organizations. Its headquarters are in Geneva, Switzerland.

The roots of the World Intellectual Property Organization go back to the year 1883, when Johannes Brahms was composing his third Symphony. Robert Louis Stevenson was writing Treasure Island, and John and Emily Roebling were completing construction of New York's Brooklyn Bridge. The need for international protection of intellectual property became evident when foreign exhibitors refused to attend the International Exhibition of Inventions in Vienna in 1873 because they were afraid their ideas would be stolen and exploited commercially in other countries. The year 1883 marked the origin of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property, the first major international treaty designed to help the people of one country obtain protection in other countries for their intellectual creations in the form of industrial property rights, known as inventions (patents); trademarks; industrial designs. The Paris Convention entered into force in 1884 with 14 member States, which set up an International Bureau to carry out administrative tasks, such as organizing meetings of the member States.

In the year 1886, copyright also entered the international arena with the Berne Convention for the Protection of Literary and Artistic Works to help nationals of its member States obtain international protection of their right to control, and receive payment for, the use of their creative works such as novels, short stories, poems, plays; songs, operas, musicals, sonatas; and drawings, paintings, sculptures, architectural works. Like the Paris Convention, the Berne Convention set up an International Bureau to carry out administrative tasks. In 1893, these two small bureaux united to form an international organization called the United International Bureau (BIRPI) for the Protection of Intellectual Property. The BIRPI indeed was the predecessor of the World Intellectual Property Organization.

References:

- 1) WIPO Manual: What is Intellectual Property? http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/intprop/450/wipo_pu_b_450.pdf. 9
- 2) http://www.wipo.int/wipo_magazine/en/2009/01/article_0003.html (accessed on 4 December 2014).
- 3) Samaddar S G & Chaudhary B D, Practical insights into intellectual property strategy for technical institute, Journal of Intellectual Property Rights, 13 (2008)
- 4) The Patents Act, 1970 as amended by Patents (Amendment) Act 2005. Commercial Law Publisher (India) Private Ltd., 2005 2.
- 5) The Protection of Plant Varieties and Farmers' Rights Act, 2001 along with Protection of Plant Varieties and Farmers' Rights Rules 2003; Akalank Publications. New Delhi: 2003 3.
- 6) The Copyright Act 1957 as amended up to 1999 along with Copyright Rules 1958 and International Copyright Order 1999: 2005 4.
- 7) The Design Act 2000 along with Design Rules 2001: Universal Law Publishing Co. Ltd., New Delhi: 2004

Publication Fee Invoice & Conformation Letter

Ref No : JETIR / Vol 7 / Issue 2 / 070

To,
Mr.Mundhe D. P.
Published in : Volume 7 | Issue 2 | 2020-02-21

Subject: Publication of paper at International Journal of Emerging Technologies and Innovative Research .

Dear Author,

With Greetings we are informing you that your paper has been successfully published in the International Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (ISSN: 2349-5162). Thank you very much for your patience and cooperation during the submission of paper to final publication Process. It gives me immense pleasure to send the certificate of publication in our Journal. Following are the details regarding the published paper.

About JETIR : UGC and ISSN Approved - International Peer Reviewed Journal, Refereed Journal, Indexed Journal, Impact Factor: 5.87, ISSN: 2349-5162

UGC Approval : UGC and ISSN Approved - Journal No: 63975 | Link:
<https://www.ugc.ac.in/journallist/subjectwisejournallist.aspx?tid=MjM0OTUxNjI=&&did=U2VhcmNoIGJ5IEITU04=>

Registration ID : JETIR 228252

Paper ID : JETIRDK06070

Title of Paper : Rural Woman Health and Domestic activities

Impact Factor : 5.87 (Calculate by Google Scholar)

Licence : UGC,ISSN,DOI and Creative Common Approved

DOI :

Published in : Volume 7 | Issue 2 | 2020-02-21

Publication Date: 2020-02-21

Page No : 193-197

Published URL : <http://www.jetir.org/view?paper=JETIRDK06070>

Authors : Mr.Mundhe D. P.

Thank you very much for publishing your article in JETIR. We would appreciate if you continue your support and keep sharing your knowledge by writing for our journal JETIR.

Editor In Chief

International Journal of Emerging Technologies and Innovative Research
(ISSN: 2349-5162)

Journal of Emerging Technologies and Innovative Research

An International Open Access Journal

www.jetir.org | editor@jetir.org

Certificate of Publication

The Board of

Journal of Emerging Technologies and Innovative Research (ISSN : 2349-5162)

Is hereby awarding this certificate to

Mr. Mundhe D. P.

In recognition of the publication of the paper entitled

Rural Woman Health and Domestic activities

Published In JETIR (www.JETIR.org) ISSN UGC Approved (Journal No: 63975) & 5.87 Impact Factor

Published in Volume 7 Issue 2 , February-2020 | Date of Publication: 2020-02-21

Pavna P

EDITOR

JETIRDK06070

P.P.
EDITOR IN CHIEF

Research Paper Weblink <http://www.jetir.org/view?paper=JETIRDK06070>

Registration ID : 228252

“ग्रामीण महिलांचे आरोग्य आणि कौटुंबिक कामकाज”

‘लतसँ वसंद भंसजी दक ववउमेजपव वजपअपजपमेद्व

प्रा.दत्तात्रय प्रभुराव मुंढे

अॅड.बी.डी.हंबर्डे महाविद्यालय,

आश्टी, ता.आश्टी, जि.बीड.

प्रस्तावना :-

‘तुम्ही स्त्री असणे हा तुम्हाला अनेक आजार होण्याचे प्रमुख निकश आहे.’ हे विधान खचितच विचार करण्यास प्रवृत्त करते. स्त्रीला तिच्या आयुश्यात वठवाव्या लागणाऱ्या विविध भुमिका आणि तिचे आरोग्य याचा अत्यंत जवळचा संबंध आहे. त्यातल्या त्यात जेव्हा आपण ग्रामीण आणि शहरी स्त्री हा भेद अभ्यासाठी करतो तेव्हा ग्रामीण स्त्रीचे श्रमजीवी (कश्टाळू) जीवन आपल्या डोळ्यासमोर दिसते. भारतीय समाज सुरुवातीपासूनच स्त्रियांच्या आरोग्याकडे दुर्लक्ष करित आलेला आहे. आलिकडे ‘लॅन्सेट’ मासिकात प्रकाशित झालेल्या अभ्यासातून एक तथ्य उघडकीस आले आहे, की जगभरातील स्त्रियांत भारतीय ग्रामीण स्त्रियांचे आरोग्य निकृष्ट बनत चाललेले आहे. खरे तर ‘आरोग्य’ हे विद्यमान भारतासमोरील गंभीर आव्हान आहे. त्यातल्या त्यात ग्रामीण स्त्रीया आणि मुली यांच्या आरोग्यावर अधिक संशोधनाची आवश्यकता आहे. प्रस्तुत संयोजकांनी संबंधीत विशयावर परिशद आयोजित केल्याबद्दल त्यांना धन्यवाद.

भारतीय कुटुंबव्यवस्थेची संपूर्ण जोपासना, भावनिक जपवणूक करण्याचा संपूर्ण भार स्त्रीवर आहे. संपूर्ण जगातील हा एकमेव देश आहे की, येथे स्त्रियांच्या कौटुंबिक, शैतीतील, सामाजिक, आर्थिक कामाची दखल घेतली जात नाही. एवढेच नव्हे तर स्त्रीला कौटुंबिक कामकाज करताना अनेक प्रकारच्या अनारोग्याच्या लक्षणांना सामोरे जावे लागते. कुटुंबातील पुरुशांच्या लक्षातही येत नाही की, आपल्या कुटुंबातील स्त्रीचे आरोग्य बिघडत आहे. निसर्गतः प्रत्येक व्यक्तीला सुदृढ, निरोगी जीवन जगण्याचा अधिकार आहे. परंतु ग्रामीण स्त्रीच्या आरोग्यसंपन्न जीवन जगण्यासाठी आवश्यक संधी, सोयी, सुविधेपासून वंचित ठेवले जाते. ग्रामीण भारतातील स्त्रियांच्या आरोग्याची स्थिती अत्यंत चिंता करण्यासारखी आहे. संबंधीत शोध निबंधाचा विशय या अनुशंगानेच अभ्यासासाठी घेतलेला आहे.

उद्दिष्ट्यो :-

- 1) स्त्री आरोग्याचा अभ्यास समाजशास्त्रीय दृश्टीकोनातून करणे.
- 2) स्त्रीया व मुली यांच्याबाबत समाजाची असलेली मानसिकता बदलवणे.
- 3) कुटुंबात स्त्री-पुरुश समानता निर्माण व्हावी म्हणून प्रयत्न करणे.
- 4) स्त्रीयांचा एकूण समाजातील दर्जा उंचावणे.
- 5) स्त्रीयांच्या अनारोग्याच्या समस्यांचा आठावा घेणे.
- 6) स्त्रीयांच्या कौटुंबिक श्रमाचा गांभिर्याने विचार करणे.

संसोधनपध्दती:-

या विशयावर संषोधनपर निबंध लिहिताना विविध वृत्तपत्राती (दै. लोकसत्ता चतुरंग पुरवणी) संपादकीय, मासिके, विविध पुस्तके इत्यादीचा आधार घेण्यात आलेला आहे.

विवरण / स्पश्टीकरण:-

आरोग्य म्हणजे काय?

व्यक्ती आणि समाज नेहमी एकमेकांवर अवलंबून असतात. देशातील स्त्री पुरुशांच्या म्हणजे संपुर्ण समाजाच्या आरोग्यावरच राष्ट्राची प्रगती अवलंबून असते. आरोग्य आणि आनारोग्याचा विचार सार्वत्रीक व सर्वकालिक आहे. अनेक लोकांची अषी कल्पना आहे की "आरोग्य म्हणजे रोगाचा अभाव" परंतु आरोग्याचा एवढा संकुचित अर्थ घेता येणार नाही. आरोग्याची स्थिती ही व्यक्तीच्या स्वतःषी, समुदायाषी व विश्वासी असणाऱ्या संबधाच्या समतोलाचा निर्देश करणारी स्थिती आहे. आरोग्य म्हणजे काय हे नेमके समजण्यासाठी काही व्याख्या पाहणे / अभ्यासणे उद्बोधक ठरेल.

1) वेबस्टर:-

"षरीर मन किंवा प्राणरक्षक षक्तीच्या दृश्टिने सदृढ असण्याची स्थिती, विशेषतः षारीरिक आजार व वेदनापासुनची मुक्ती म्हणजे आरोग्य होय."

2) ऑक्सफर्ड इंग्रजी षब्दकोश:-

"षरीर व मनाची अषी सुस्थिती जी मध्ये षरीर व मन आपापली कामे सुव्यवस्थितपणे पार पाडतात. या स्थितीला आरोग्य म्हटले जाते."

3) जागतिक आरोग्य संघटना षब्द:-

"आरोग्य म्हणजे षरीर, मानसिक सुस्थित अषी अवस्था की व्यक्तीमध्ये कोणताही रोग वा दुबळेपणा नसणे."

कौटुंबिक कामकाजात महिला आरोग्याच्या प्रणास जबाबदार घटक:-

1) अतिश्रम:-

ग्रामीण भारताचा विचार करताना स्त्री व पुरुश यांची श्रमाच्या बाबतीत तुलना केली तर स्त्रीयांना अतीश्रम करावे लागते. त्या तुलनेत पुरुश कमी काम करताना आढळतात. स्त्रीला सकाळी उठल्यापासून कुटुंबातील सर्व सदस्यांच्या गरजांकडे लक्ष द्यावे लागते. पुरुश, लहान मुले, वृध्द या सर्वांसाठी कुटुंबातील स्त्री श्रम करत असते. त्याचबरोबर कुटुंबातील कामकाज पूर्ण झाल्यावर पुरुशाबरोबर षेतीतील कामांनाही ती मदत करत असते. त्यामुळे स्त्रीच्या श्रमाला आपण अतिश्रमच म्हणू षकतो. याचा परिणाम तिच्या आरोग्यावर झाल्याषिवाय राहत नाही. अनेक स्त्रिया कमी वजनाच्या व कमी हिमोग्लोबीन असल्याल्या ग्रामीण भागात आढळून येतात. याला अतिश्रम हाच घटक कारणीभूत आहे.

2) पुरुशांची व्यसनाधिनता:-

पुरुशांची व्यसनाधिनता स्त्रीयांचे आरोग्य ढासळण्यास ग्रामीण भागात कारणीभूत ठरत आहे. व्यसनामुळे पुरुश स्वतः बरोबर संपूर्ण कुटुंबाचे आरोग्य मातीमोल करत असतो. व्यसनी पुरुश कुटुंबातील स्त्रीयांच्या आहार आणि विहाराकडे दुर्लक्ष करतात एवढेच नव्हे तर कुटुंबातील स्त्रीने जमविलेली पुंजी ही (पैसे) व्यसनावर खर्च करतात. त्यामुळे अनेक ग्रामीण कुटुंबाला आपल्या दैनंदिन गरजाही भागवता येत नाहीत. त्याचा परिणाम स्त्रीयांच्या कौटुंबिक आणि शारीरिक आरोग्यावर झाल्याशिवाय राहत नाही.

3) दारिद्र्या:-

देशाची ग्रामीण - नागरी तुलना केली असता ग्रामीण समाजात दारिद्र्याचे प्रमाण अधिक आहे. दारिद्र्या आणि स्त्री आरोग्य याचा जवळचा संबंध आहे. कारण दारिद्र्यामुळे स्त्रीयांना सकस, पौष्टिक आहार मिळत नाही. अनेक ग्रामीण कुटुंबे दारिद्र्यात जीवन जगत असल्यामुळे रक्तक्षयाची समस्या बहुतांश स्त्रियात आढळून येते. असे म्हणतात की आजारपणातुन दारिद्र्या येते आणि दारिद्र्यातुन आजारपण उद्भवते. केवळ गरीब आहे म्हणून स्त्रीला आजारपण आल्याचे आढळून येते. कधी - कधी एखादा आजार झालाच तर त्यावर उपचारासाठी जास्त पैसे खर्च होऊन व्यक्ती आणखीन दरिद्री होते.

4) कौटुंबिक हिंसाचार:-

ग्रामीण महिलांचे आरोग्य आणि कौटुंबिक कामकाज याचा आढावा घेताना कौटुंबिक हिंसाचार या मुद्द्याचा प्राधान्याने विचार करावा लागतो. कौटुंबिक हिंसाचाराच्या घटनेत स्त्रीयांचा, मुलींचा व बालकांचा छळ केला जातो. यामध्ये स्त्रीयांचा शारीरिक, लैंगिक, मानसिक, आर्थिक छळ केला जातो. मारहाण, उपाशी ठेवणे, जखमी करणे, चटके देणे, बलात्कार, छेडछाड, शिक्षणापासून वंचित ठेवणे, आरोग्य सुविधा न देणे यासारख्या कृती कौटुंबिक हिंसाचारात केल्या जातात. ग्रामीण भागातील स्त्रीयांना कुटुंबामध्ये वेळोवेळी या समस्यांना तोंड द्यावे लागते. कौटुंबिक हिंसाचाराला ग्रामीण स्त्रीच जास्त बळी पडत असलेली दिसते.

5) पुरुश प्रधान संस्कृती:-

स्त्रीयांच्या अनेक समस्येचे मूळ भारतातील पुरुश प्रधान संस्कृतीमध्ये आहे. जगातील कोणत्याच देशात स्त्रीयांना भारताएवढे दुय्यम स्थान नाही. स्त्रियांना हक्क, अधिकार, स्वातंत्र्य, सवलती यापासून वंचित ठेवले जाते. 'चूल आणि मूल' एवढेच काम करण्यास स्त्रीला सांगितले जाते. स्त्रीयांच्या अनेक गरजांकडे जाणूनबुजून दुर्लक्ष केले जाते. अनेक बंधने घालून त्यांना कुटुंबातच जखडून ठेवले जाते. त्यामुळे आरोग्याचे काही प्रश्न निर्माण झाले; तरी स्त्री धीटपणे पुरुशाला किंवा कुटुंब प्रमुखाला न सांगता सोसत राहते. याचा परिणाम व्हायचा तोच होतो. स्त्रीचे आरोग्य दिवसेंदिवस ढासळू लागते.

ग्रामीण स्त्रियांच्या आरोग्यविशयक समस्या:-

1) मानसिक समस्या:-

भारतीय कुटुंब व्यवस्थेची भावनिक अंगाने जपवणूक करण्याची संपूर्ण जबाबदारी स्त्रीयांवर टाकली जाते. कुटुंबातील अनेक भूमिका पार पाडता-पाडता एखादी स्त्री मानसिक विकृतीच्या आहारी गेली तर खुद्द त्या स्त्रीच्या देखील ही गोष्ट

लक्षात येत नाही. स्त्रीयांच्या मानसिक आरोग्यावर कौटुंबिक ताणाचा अतिरिक्त कामकाजाचा निष्चित परिणाम होतो. त्यासाठी वैद्यकीय उपचार केले जातातच असे नाही. कित्येक कुटुंबांतील ग्रामीण स्त्रिया पुरुशाच्या दडपणाखाली घुमत राहतात. पुढे त्यांची मानसिक विकृती वाढतच राहते. उदा. ग्रामीण भागात देवी अंगात आली म्हणून असंख्य स्त्रिया घुमतात. वास्तविक त्यांना मानसिक आजार झालेला असतो. त्यामुळे ग्रामीण स्त्रियांत मानसिक समस्या ही गंभीर समस्या आहे. पुढे हेच लोक वेड लागले म्हणून स्त्रीला घराबाहेर काढायला तयार असतात.

2) गरोदरपणातील समस्या:-

ग्रामीण समाजात आजही बालविवाहाचे प्रमाण 80: आहे. या बालविवाहातून कमी वयात लादले जाणारे गरोदरपण ही अत्यंत गंभीर समस्या आहे. ग्रामीण स्त्रियांत एकतर शिक्षणाचा अभाव आहे. अज्ञान आणि वैद्यकीय ज्ञान नाही. त्यामुळे गरोदरपणात कोणती काळजी घ्यायची, आहार कोणता घ्यायचा याचे पुरेसे ज्ञान नसते. त्यामुळे असुरक्षित गर्भपाताचे प्रमाण पण ग्रामीण भागात अधिक आहे. कुपोषण, अपपोषण अतिरिक्त श्रम यामुळे गरोदरपणात अनेक समस्या निर्माण होतात. अनेक संकटातून बाळाचा जन्म झाला तर तेही निरोगी असेल याची कोणतीही शक्यता नसते.

3) रक्ताक्षय / रक्तअल्पता:-

ग्रामीण स्त्रीयांच्या समस्यांचा आढावा घेताना असे आढळून आले आहे की, ग्रामीण स्त्रीयांत रक्त अल्पता आणि हिमोग्लोबीनचे प्रमाण खूपच कमी आहे. काही - काही स्त्रीयांत हे प्रमाण 5 ते 6 आढळून येते. यामुळे या स्त्रीया जीवंत असूनही मेल्याप्रमाणे जीवन जगत असतात. रक्तअल्पता निर्माण होण्याचे अनेक कारणे आहेत त्यामध्ये अपूरा आहार, कश्टाची कामे करणे, अतिरिक्त बाळांतपण म्हणजे अनेक आपत्यांना जन्म देणे, इत्यादीचा समावेश करता येईल. रक्तअल्पतेमुळे या स्त्रीयांना अनेक आजारांना पुढे चालून सामोरे जावे लागते.

4) बालमृत्यूची समस्या:-

ग्रामीण समाजातील स्त्रीयांच्या आरोग्याशी आणि कौटुंबिक जीवनाशी संबंधित आणखी एक महत्त्वाचा प्रश्न म्हणजे वाढत जाणारे बालमृत्यू वर उल्लेख आल्याप्रमाणे लहान वयात विवाह झाल्यावर लवकरच लहानमुलीवर गरोदरपण आणि बाळांतपण लादले जाते. अनेक समस्यांना सामोरे जाताना लहान मुलांना जन्म दिल्यावर कित्येक बालके मृत जन्मतात किंवा जन्म झाल्यावर बालकांचा मृत्यू होतो. अनेक प्रकारच्या सोयीसुविधांचा अभाव असल्यामुळे कधी - कधी बालकाबरोबर मातेचासुद्धा मृत्यू ओढावतो. सरकारी पातळीवर अनेक उपाय केले जातात परंतु ग्रामीण भागातील बालमृत्यूचे प्रमाण कमी झालेले नाही. संपूर्ण भारतात 21 लाख बालमृत्यू दरवर्षी होतात. एकूण जागतिक बालमृत्यूमध्ये भारताचा 22: वाटा आहे. म्हणजे बघा किती गंभीर समस्या आहे.

5) आजारपण:-

ग्रामीण भागातील लोकसंख्येचा अभ्यास करताना असे आढळून आले की, बहुसंख्य लोक कोणत्याना कोणत्या आजारांने ग्रस्त असतात. त्यामध्ये स्त्रीया मोठ्या संख्येने आहेत. आजारपण का येते याचा आढावा घेताना असे आढळून आले की, स्त्रीयांच्या जीवनमानाचा दर्जाच खूप कनिष्ठ आहे. त्याला जोडीला शिक्षणाचा अभाव आणि अंधश्रद्धेचा पगडा आहे. प्राथमिक लक्षणे आढळताच उपचार घेतले तर गंभीर आजाराला सामोरे जावे लागत नाही. परंतु असे होताना आढळत नाही. वर्शानोवर्श

स्त्रीया आजार अंगावर काढत असतात. अनेक स्त्रीयांना दमा, क्षय, कावीळ, मलेरिया यांसारखे आजार असल्याचे आढळून येते. पुरुशांच्या तुलनेत स्त्रीयांना आजारपणाचे प्रमाण अधिक आहे.

निश्कर्श:-

उपरोक्त ग्रामीण स्त्रीया आणि कौटुंबिक कामकाज या षोधनिबंधाचा निश्कर्श काढताना असे म्हणता येईल की, ग्रामीण स्त्रीच्या आरोग्याकडे कुटुंबापासूनच आबाळ होते. सर्वांच्या आरोग्याकडे लक्ष देणारी ग्रामीण स्त्री स्वतःच्या आरोग्याकडे स्वतःच लक्ष देऊ शकत नाही. पत्नी, आई, मुलगी, सुन, नणंद, भावजय, सासू अशा असंख्य भूमिका वढविताना तीच्या नाकीनऊ येते. एवढे सर्वांना सांभाळूनही कोणाला त्याचे सोयरसुतक नसते. तीची ही कौटुंबिक कामे आहेत असे म्हणून तीच्या कडे दुर्लक्ष केले जाते. त्यामुळे आपण अर्ध्या लोकसंख्येवर अन्याय करतो आहोत. जोपर्यंत स्त्रीया आणि मुली यांचे आरोग्य चांगले राहत नाही तोपर्यंत भारत कधीही महासत्ता बनणार नाही हे ही तेवढेच खरे.

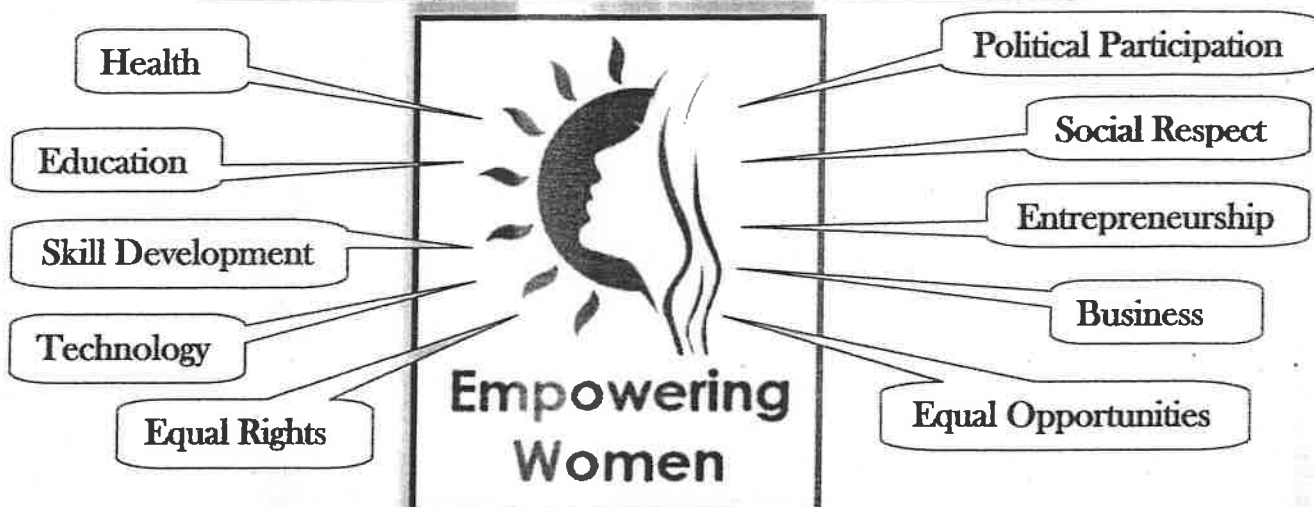
संदर्भ साहित्य:-

1. वैद्यकीय समाजशास्त्र – डॉ. सुधा काळदाते
2. वैद्यकीय समाजशास्त्र – डॉ. कृष्णकुमार पुजारी
3. ग्रामीण व नागरी समाजशास्त्र – प्रा. अशोक गोरे
4. भारतातील सामाजिक समस्या – प्रा. अशोक गोरे
5. ग्रामीण आणि नागरी प्रश्न – डॉ. जी. एन. मोरे
6. दै. लोकसत्ता चतुरंग पुरवणी डिसेंबर 2019
7. ग्रामीण समाजशास्त्र – प्रा. गुरुनाथ नाडगोंडे

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY**Multidisciplinary International E-Research Journal****PEER REFREED & INDEXED JOURNAL**

January-2020 Special Issue - 212 (A)

Women Empowerment**Through Entrepreneurship & Skill Development****Guest Editor :**

Dr. Sopan Nimbore
Principal,
Arts, Commerce & Science College,
Ashti, Dist.- Beed [M.S.] India

Chief Editor

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

Executive Editor:

Dr. Abhay Shinde
Assistant Professor,
Arts, Commerce & Science College,
Ashti, Dist.- Beed [M.S.] India

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmoc Impact Factor (CIF)
- Global Impact Factor (GIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

For Details Visit To : www.researchjourney.net**SWATIDHAN PUBLICATIONS**

Impact Factor – 6.625

ISSN – 2348-7143

INTERNATIONAL RESEARCH FELLOWS ASSOCIATION'S

RESEARCH JOURNEY

Multidisciplinary International E-Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

January-2020 Special Issue – 212 (A)

Women Empowerment Through Entrepreneurship & Skill Development

Guest Editor :

Dr. Sopan Nimbore

Principal,

Arts, Commerce & Science College,

Ashti, Dist:- Beed [M.S.] India

Executive Editor:

Dr. Abhay Shinde

Assistant Professor,

Arts, Commerce & Science College,

Ashti, Dist:- Beed [M.S.] India

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar (Yeola)

Editorial Board

Chief Editor -

Dr. Dhanraj T. Dhangar,
Assist. Prof. (Marathi)
MGV'S Arts & Commerce College,
Yeola, Dist - Nashik [M.S.] INDIA

Executive Editors :

Prof. Tejesh Beldar, Nashikroad (English)
Dr. Gajanan Wankhede, Kinwat (Hindi)
Mrs. Bharati Sonawane-Nile, Bhusawal (Marathi)
Dr. Rajay Pawar, Goa (Konkani)

Co-Editors -

- ❖ **Prof. Mohan S.** - Dean faculty of Arts, Delhi University, **Delhi, India**
- ❖ **Prof. Milena Brotaeva** - Head, Classical East Department, Sofia University, **Sofia, Balgeria**
- ❖ **Dr. R. S. Sarraju** - Center for Translation Studies, University of Hydeabad, **Hydrabad, India**
- ❖ **Mr. Tufail Ahmed Shaikh** - King Abdul Aziz City for Science & Technology, Riyadh, **Saudi Arabia.**
- ❖ **Dr. Anil Dongre** - Head, Deptt. of Management, North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. Shailendra Lende** - R.T.M. Nagpur University, Nagpur [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. Dilip Pawar** - BoS Member (SPPU), Dept. of Marathi, KTHM College, Nashik. [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. R. R. Kazi** - North Maharashtra University, Jalgaon [M.S.] **India**
- ❖ **Prof. Vinay Madgaonkar** - Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India**
- ❖ **Prof. Sushant Naik** - Dept. of Konkani, Govt. College, Kepe, **Goa, India**
- ❖ **Dr. G. Hareesh** - Associate Professor, CSIBER, Kolhapur [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. Munaf Shaikh** - N. M. University, Jalgaon & Visiting Faculty M. J. C. Jalgaon [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. Sanjay Kamble** -BoS Member Hindi (Ch.SU, Kolhapur), T.K. Kolekar College, Nesari [M.S.] **India**
- ❖ **Prof. Vijay Shirsath** - Nanasahab Y. N. Chavhan College, Chalisgaon [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. P. K. Shewale** - Vice Principal, Arts, Science, Commerce College, Harsul [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. Ganesh Patil** - M.V.P.'s, SSSM, ASC College, Saikheda, Dist. Nashik [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. Hitesh Brijwasi** - Librarian, K.A.K.P. Com. & Sci. College, Jalgaon [M.S.] **India**
- ❖ **Dr. Sandip Mali** - Sant Muktabai Arts & Commerce College, Muktainagar [M.S.] **India**
- ❖ **Prof. Dipak Patil** - S.S.V.P.S.'s Arts, Sci. and Com. College, Shindhkheda [M.S.] **India**

Advisory Board -

- ❖ **Dr. Marianna Kosic** - Scientific-Cultural Institute, Mandala, **Trieste, Italy.**
- ❖ **Dr. M.S. Pagare** - Director, School of Languages Studies, North Maharashtra University, Jalgaon
- ❖ **Dr. R. P. Singh** -HoD, English & European Languages, University of Lucknow [U.P.] **India**
- ❖ **Dr. S. M. Tadkodkar** - Rtd. Professor & Head, Dept. of Marathi, Goa University, **Goa, India.**
- ❖ **Dr. Pruthwiraj Taur** - Chairman, BoS., Marathi, S.R.T. University, Nanded.
- ❖ **Dr. N. V. Jayaraman** - Director at SNS group of Technical Institutions, **Coimbatore**
- ❖ **Dr. Bajarang Korde** - Savitribai Phule Pune University **Pune, [M.S.] India**
- ❖ **Dr. Leena Pandhare** - Principal, NSPM's LBRD Arts & Commerce Mahila Mahavidyalaya, Nashik Road
- ❖ **Dr. B. V. Game** - Act. Principal. MGV's Arts and Commerce College. Yeola. Dist. Nashik.

Review Committee -

- ❖ **Dr. J. S. More** - BoS Member (SPPU), Dept. of Hindi. K.J.Somaiyya College, Kopargaon
- ❖ **Dr. S. B. Bhambar**, BoS Member Ch.SU. Kolhapur. T.K. Kolekar College. Nesari
- ❖ **Dr. Uttam V. Nile** - BoS Member (NMU, Jalgaon) P.S.G.V.P. Mandals ACS College. Shahada
- ❖ **Dr. K.T. Khairnar** - BoS Member (SPPU), Dept. of Commerce, J. V. H. College. Panchavati
- ❖ **Dr. Vandana Chaudhari** KCE's College of Education, Jalgaon
- ❖ **Dr. Sayyed Zakir Ali**, HoD, Urdu & Arabic Languages, D. J. Hani College, Jalgaon
- ❖ **Dr. Sanjay Dhondare** - Dept. of Hindi, Abhay Women's College, Dhule
- ❖ **Dr. Anil Kategaonkar** - M.A. & S.S. U.M.D. V.

Published by -

Dr. Dhanraj T. Dhangar, Director, MGV'S Arts & Commerce College, Yeola, Dist. Nashik

Website: www.researchjourney.com

Phone: 020-26541111

Mobile: 9820011111

Facebook: Research Journey

Twitter: Research Journey

LinkedIn: Research Journey

INDEX

No.	Title of the Paper	Author's Name	Page No.
1	Women Empowerment : A Need of Society	Dr. Mohini Kumari	05
2	Women Empowerment through Skill Development & Vocational Education in India	Dr. Ganesh Kathar	16
3	Working Women and Their Issues	Dr Rane Jadhav	21
4	Working Women and Their Problems	Dr. Pallavi Irlapalle	25
5	Women Entrepreneurs in India	Sopan Nimbare	27
6	A Study of Women Empowerment through Self Help Group	Dr. Mrs. Kanchan Sananse	30
7	Indian Women Entrepreneurs Faced by Problems in Micro, Small and Medium Enterprises	Miss. Manisha Wanjari	35
8	Women Entrepreneurs in India: An Economic Force	Dr. Mahamadali Shaikh	40
9	Role of NGOs and Most Successful Womens Entrepreneurs in Osmanabad District	Smt. G. S. Jagtap	45
10	Socio- Economic Background of Women Empowerment	Ashok Deokar	48
11	A Study on Women Empowerment through Self Help Groups in Maharashtra	Dr. Rajaram Pimpalpal	51
12	Women Empowerment : Problems and Strategies	Dr. Syeda Najeem Asra Syed Hussain Shaheed	57
13	Government Schemes for Women Skill Development	Dr. Sandhya Beedkar	60
14	Women Empowerment and Indian Agricultural Sector	Dr. Suryakant Deshmukh	63
15	Decentralization of Power and Women Leadership: A Study of Marathwada Region in Maharashtra State	Dr. Sidharth Jadhav	67
16	Women Empowerment in Small Scale Industries : Challenges Ahead	Dr. J. A. Magar	72
17	Are Women Really Being Empowered?	Dr. Ajaz Shaikh	75
18	Dalit Women Facing Violence in India	Dr. Rajabhau Korde	77
19	Women Empowerment & Ways	T.T.Kolhe	82
20	Challenges and Opportunities of Rural Women entrepreneurship in India	Dr. Chetana Donglikar	85
21	Women : Skill Development and Entrepreneurship in India	Dr. R. R. Mutkule	90
22	Women Empowerment Schemes in India	Pradeep Ingole	93
23	Women Entrepreneurs in India	Prof. Ambadas Waghmare	97
24	Women Entrepreneurship in Micro, Small and Medium Scale Enterprises	Dr. B. N. Mutkule	102
25	Historical Approach to Women Empowerment	Smt. Archana Chavare	106
26	Sexual Harassment of Women at Workplace : An Overview	Smt. Jyoti Rakte	108
27	Rural Women Entrepreneurship Development	Smt. S. S. Sayyad	113
28	Women Empowerment in India : A Sociological Perspective	Prof. Bansi Walke	116
29	Working Women and Their Issues	Dr. Abhay Shinde	122
30	Contemporary Schemes and Arrangements of Ministry of Skill Development and Entrepreneurship for Women in India	Dr. B. K. Shep	124
31	Women Entrepreneurship Development in India	Dr. D. B. Borade	128

32	Analysis on Sexual Harassment of Women At Workplace	Dr. Ghodke Vandana	133
33	Role of Women Entrepreneurs in Economic Empowerment of Rural Areas	Dr. Ashok Malshikare	137
34	Women Entrepreneurship in India-Problems and Prospects	Dr Madan Markande	141
35	Empowering Women through Entrepreneurship : Challenges	Dr. G B. Shinde	146
36	Skill Development : Opportunities & Challenges in India	Dr. H. G Vidhate	151
37	Empowerment of Women in India- Historical Perspective	Ravi Satbhai	156
38	A Study on Sexual Harassment among Women Workers at Work Place	Prof. Mira N. Nath	159
39	Women's Contribution in Sports	Dr. Santosh Wangujare	164
40	Women's Empowerment History and Policy	Dr. Angat Pawar	168
41	Women Empowerment through Skill Development Programmes in India	Dr. Suhas Gopane	170
42	Women Empowerment: A Need of Society	Dr. Pratap Ranshing	175
43	Women Empowerment : A Need of Society	Prof. M. C. Talware	177
44	Women Entrepreneurship in India-Problems and Prospects	Dr. P. N. Aute	180
45	Women Empowerment through Self- Help Group and Entrepreneurship	Prof. Dattatraya Mundhe	184
46	Mahatma Phule and his Role in Educating Women	Dr. Musak Shaikh	186
47	Women's Self Help Group and Women's Empowerment	Mangesh Shirsath	189
48	Government Schemes for Women's Skill Development	Dr. Pandurang Sutar	193
49	The New Age of Women Entrepreneur Empowerment and Small Scale Sector in India	Mr. Mangesh Jadhav	195
50	Skill-based Schemes for Women	Suman Khedkar	201
51	Women Entrepreneurship in Small Scale Industry	Dr. Ayodhya Pawal (Kakde)	204
52	Socio - Economic Background of Women Empowerment	Mr. N. G. Karale	206
53	Obstacles in the Empowerment of Rural Women in Maharashtra	Dr. Anant Shinde	209

Our Editors have reviewed papers with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers. Nobody can republish these papers without pre-permission of the publisher.

- Chief & Executive Editor

Published by

Dr. Mrs. Swati Dhote, Director, Swadhin International Publication, Yashwantrao Chavan Pratishthan, Mumbai
E-mail: swadhin@swadhin.org Website: www.swadhin.org Twitter: @swadhinorg Mobile: 9665399434

Women Empowerment through Self- Help Group and Entrepreneurship

Prof. Dattatraya Prabhurao Mundhe

Head, Dept. of Sociology

Adv. B.D. Hambarde Mahavidyalaya

Ashti Tal- Ashti Dist. Beed.

Mob- 9665289461.

Email- mundhedp@gmail.com

Abstract:

A huge revolution in Indian society is begin regarding the women empowerment. The women deprived from development are now being brought in main process of the development. In democratic society there is need of social and economic development of women through self-help group and it needs a suitable planning. Now a days there are wide effects of globalization on development of women specially with reference to their education and abilities. As we know the educational facilities for women have been started since 19th century which resulted in to marginalization of men and women inequality. Since then the contribution of women is increasing in the field of education. At the end of 19th century more over 11 Crore women have been participated in the self- help Group and started their small and big scale business. This revolutionary change is essentially responsible for women empowerment and decrease of poverty. So here needs to know how does women empowerment coming into main process through sociological view?

Introduction:

In India there is male dominating cultured society. So women are always considered to be subordinate. Very few of the women have been participating in developing careers. Basically most of the women are invested themselves in house works still they are possessing the capacity of doing some extraordinary works. It results in to sorrows, poverty and inequality in women.

At global level many of the philosophers have been impressed through Prof. Dr. Mohamad Yunus's philosophy (Bangladesh) regarding self help group and started their groups . Specially Reserve Bank, NABARD, State and Central Government, have promoted and motivated women for establishment of self help group. They have firm belief that there would be a remarkable change in lifestyle of women and that would be the perfect source of women empowerment

Objectives:-

1. To motivate women for use of modern technology in business.
2. To organize self help Groups.
3. To study the usefulness and usage of self help group.
4. To study effect of self help Group in changing women lifestyle and status.
5. To study women empowerment through entrepreneurship.
6. To take review of entire change of society.

Hypothesis:-

1. Remarkable change has occurred in life of women due to self help Group.
2. There is economic development in life of women.
3. The participation of women in social, Economic, political and educational field is notable.
4. Women are became self dependent by investment in self help groups.
5. Women empowerment has came into force through self help groups.

Research Methods

The study is a descriptive study. The data is collected through self help groups and entrepreneurs. The study is a qualitative study. The data is collected through self help groups and entrepreneurs. The study is a qualitative study. The data is collected through self help groups and entrepreneurs.

Description:-

Concept of Self Help Group:-

The very question comes in to the minds of readers and researchers that, what is self help group? "When a person or group can be perform a special united group for demolition of the problems of people, can be said as Self- Help Group." The main intension behind creation of this group is to help people in their problems. Prof. Dr. Yunus Mohamad said that every person has tremendous potential for impression of social life of people.

Women Empowerment:-

To define this term exhaustively we can said that this is a co gender activity including man and women. It is always considered in self help group that men and women can cooperate and help each other in day to day life. Basically the women is mentality has to be change and empowered them through their educational, economic, political and social abilities. We should have to promote them for increasement of their courage and should teach them to fight against the injustice.

Self Help Group and Entrepreneurship -

In India there is a rigorous need of demolition of inequality lies in poor and rich people through establishment of self help group and promotion of entrepreneurship. Women should have provided opportunities in education and business by analyzing their potential." An entrepreneur is a person who consolidate natural resources, material resources and man power at once is known as entrepreneurship."

Type of Entrepreneurship:-

1. Entrepreneurship through services:-

In this kind of entrepreneurship women can provide their own services through market of Vegetables, Fruits, bangles, grossary, laundry, Tailoring, nursery, centers, bicycle repairing and watch , mobile, and motor repairing. These are not only the business run by women but also business like saloons, interior designing and LIC representatives etc.

2. Mercantile Entrepreneurship:-

In this type of salesmanship of ready product is considered for example – sailing of grain, cloths, woods, bricks, cement, marble, Iron, silver and gold, furniture , rockel, diesel, petrol, computer, television and other luxurious ready made products. It helps to increase economic status of the people. This can be also known as women empowerment.

3. Productive entrepreneurship:-

A production of concrete materials through raw material with special process is known as productive Entrepreneurship. It includes several business like production of oil through coconut groundnut, custards etc. and so is the case or Toor, udid, mug and masur through which dal mills can creatively manufactures various dals – even if in making instant foods many of the raw material can be used.

Conclusion:-

self help groups are essentially needs in India for demolition of poverty and inequality. It is main source of development through which women can have stability in their lives. The women who were caught in torture, injustice and poverty are coming in to main strive of the development through self help group. They are working in various sectors with immense confidence and individually protecting themselves and their families. Automatically the progressive change of women life is affecting on family, society, state and nation.

Reference Book:-

1. Dr. W.B. Patil – Panchayatraj. Prashant Publications, Jalgaon.
2. Dr. Shriniwas Joshi – Self Help Movement. Daily News Paper Apla Maharashtra.
3. M. V. Mulani – Female Self Help Groups. Diamonds Publications, Pune.
4. Vilas Khole – Male - female comparison, Pratima Publication, Pune.
5. Gita Sane – Indian Female Life. Mauj Publications, Mumbai.
6. T.S. Jadhav – Self help Groups. Kirti Publications, Latur.

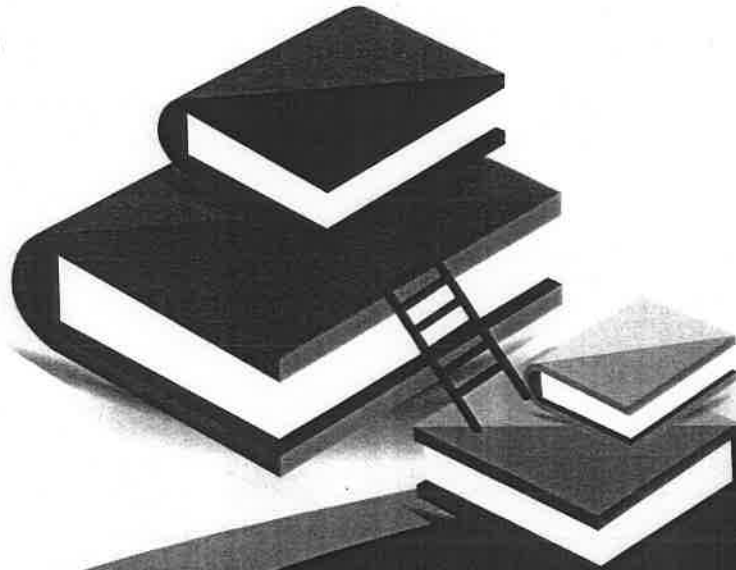

Peer Reviewed International Refereed Research Journal

शंकरराव पाटील महाविद्यालय, भूम व
डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद
यांच्या संयुक्त विद्यमाने

“राजर्षी शाहू, महात्मा फुले, डॉ.बाबासाहेब आंबेडकर
यांचे योगदान ” या विषयावर
एक दिवसीय राष्ट्रीय आंतरविद्याशाखीय परिषद

प्राचार्य
डॉ.श्रीकृष्ण चंदनशिव

MAH/MUL/ 03051/2012

ISSN :2319 9318

शंकरराव पाटील महाविद्यालय, भूम

व

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर मराठवाडा विद्यापीठ, औरंगाबाद

यांच्या संयुक्त विद्यमाने

एक दिवसीय आंतरविद्याशाखीय राष्ट्रीय परिषद

२७/०२/२०२०

राजर्षी शाहू महाराज, महात्मा फुले, डॉ.

बाबासाहेब आंबेडकर यांचे योगदान

समन्वयक

प्रा. तानाजी बोराडे

डॉ. दयानंद शिंदे

डॉ. किशोरकुमार गव्हाणे

प्राचार्य

डॉ. श्रीकृष्ण चंदनशिव

Reg.No.U74120 MH2013 PTC 251205
Harshwardhan Publication Pvt.Ltd.

At.Post.Limbaganesh,Tq.Dist.Beed

Pin-431126 (Maharashtra) Cell:07588057695,09850203295

harshwardhanpubli@gmail.com, vidyawarta@gmail.com

All Types Educational & Reference Book Publisher & Distributors / www.vidyawarta.com

Date of Publication
27 Feb. 2020

vidyawartaTM

International Multilingual Research Journal

Vidyawarta is peer reviewed research journal. The review committee & editorial board formed/appointed by Harshwardhan Publication scrutinizes the received research papers and articles. Then the recommended papers and articles are published. The editor or publisher doesn't claim that this is UGC CARE approved journal or recommended by any university. We publish this journal for creating awareness and aptitude regarding educational research and literary criticism.

The Views expressed in the published articles, Research Papers etc. are their writers own. This Journal dose not take any libility regarding appoval/disapproval by any university, institute, academic body and others. The agreement of the Editor, Editorial Board or Publicaton is not necessary.

If any judicial matter occurs, the jurisdiction is limited up to Beed (Maharashtra) court only.

Govt. of India,
Trade Marks Registry
Regd. No. 2611690

<http://www.printingarea.blogspot.com>

विद्यावार्ता: Interdisciplinary Multilingual Refereed Journal Impact Factor 7.041(IJIF)

INDEX

- 01) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे अर्थ आणि कृषी विषयक विचार
खंदारे एन.व्ही, नांदेड ||17
- 02) महात्मा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे साहित्यातील योगदान :- एक अभ्यास
प्रा. कोटरंगे दत्ता नामदेव, उस्मानाबाद ||19
- 03) महात्मा फुले यांचे शैक्षणिक योगदान
प्रा. खजूरकर डी. टी., उस्मानाबाद ||21
- 04) शाहू, फुले, आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार
लव्हाळे दत्ता रामनारायण ||23
- 05) राजर्षी शाहू महाराजांचे आर्थिक विचार / धोरण
डॉ.महेश विनायक रोटे, औरंगाबाद ||27
- 06) राजर्षी शाहू महाराज, महात्मा ज्योतिराव फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार
प्रा. पालवे रामनाथ सुर्यभान, जालना ||29
- 07) राजर्षी शाहू, महात्मा फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार
प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंडे, बीड ||33
- 08) शाहू, फुले, आंबेडकर यांचे शैक्षणिक विचार
प्रा. भुषण मधुकर पाटील, नाशिक ||36
- 09) शाहू, आंबेडकरांचे शिक्षणविषयक विचार : एक अभ्यास
प्रा. हनुमंत भारत सरतापे, नंदुरबार ||39
- 10) डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे आर्थिक विचार
प्रा. बिराजदार डी. पी., प्रा. डॉ. गणापुरे आर. डी., उस्मानाबाद ||42
- 11) राजर्षी शाहू महाराजांचे स्त्रीविषयक विचार
साखरे आशा कारभारी, औरंगाबाद ||46

राजर्षी शाहू, महात्मा फुले व डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे सामाजिक विचार

Social Thoughts of Rajrshee Shahu Maharaj,
Mahatma Fule and Dr. Babasaheb Ambedkar

प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंडे

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख,

अॅड. बी. डी. हंबर्डे महाविद्यालय, आष्टी जि. बीड

प्रस्तावना :-

भारतीय सामाजिक प्रबोधनाचा विचार करताना राजर्षी शाहू महाराज, महात्मा ज्योतिबा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या विचार आणि कार्याला विशेष महत्व आहे. भारतीय समाजामध्ये अनेक विचारवंत होऊन गेले. परंतु त्यांनी केवळ विचारच मांडले. त्यांच्या कडून कृती मात्र झाली नाही. याला अपवाद ठरले ते महात्मा ज्योतिबा फुले, राजर्षी शाहू महाराज आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर या त्रयींना समाजशास्त्रीय विश्वात कर्ते समाजसुधारक म्हणून ओळखले जाते. भारतातील समाज प्रबोधनाच्या चळवळीची मुहूर्तमेढ महाराष्ट्रात रोवली गेली. आपल्या कार्याने आणि कर्तृत्वाने संपूर्ण समाजाला एक वेगळी दिशा देण्याचे कार्य या समाजसुधारकांनी केले. महात्मा ज्योतिबा फुले हे भारतीय सामाजिक विचारवंतांमध्ये एक श्रेष्ठ कृतीशील चिंतक होवून गेले. त्यांच्या प्रमाणेच संस्थानिकांत कोल्हापूरचे राजर्षी शाहू महाराज आपल्या कार्याने आणि कर्तृत्वाने अजरामर झाले. निद्रिस्त समाजाला व मागासलेल्या अस्पृश्य समाजाला शाहूंच्या विचारांनी आणि कार्याने जागे केले. महात्मा फुलेंच्या मृत्यू नंतर शाहू महाराजांनी सत्यशोधक समाजास नेतृत्व व मार्गदर्शन केले. छत्रपती शाहू हे सामाजिक लोकशाहीचे आधारस्तंभ म्हणून ओळखले जातात. त्यांनी समतावादी प्रशासनाचा पाया महाराष्ट्रात घातला.

राजर्षी शाहू आणि महात्मा फुले यांच्याप्रमाणेच विश्वभूषण डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर हे सामाजिक बंडाचे अग्रदूत आहेत. उच्चविद्याविभूषीत होऊनही नोकरीच्या क्षेत्रात न पडता दलितोद्धारार्थे काम त्यांनी केले. प्रचलित समाज व्यवस्थेतील चार्तुवर्ण व्यवस्था, जातिव्यवस्था, धर्माचा अतिरेक यांला डॉ. आंबेडकरांनी कडाडून

विरोध केला. समाजाला सामाजिक न्याय मिळवून देण्यासाठी अखेरपर्यंत त्यांनी लढा दिला. प्रस्तुत शोधनिबंधात राजर्षी शाहू, महात्मा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक विचारांचा आढावा घेण्यात आला आहे.

उद्दिष्टे:-

१. महात्मा फुले, राजर्षी शाहू आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या समकालीन सामाजिक परिस्थितीचा आढावा घेणे.
२. सामाजिक विचारातून समाजसुधारणा घडलेल्या जाणून घेणे.
३. सामाजिक विचारांची व्याप्ती जाणून घेणे.
४. महात्मा फुले, राजर्षी शाहू आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या समाजविचाराची भूमिका समजून घेणे.
५. महाराष्ट्रातील सामाजिक विचारांचा अभ्यास करणे.

संशोधनपध्दती:-

या विषयावर संशोधनपर निबंध लिहिताना विविध वृत्तपत्रातील (दै. लोकसत्ता चतुरंग पुरवणी) संपादकीय, मासिके, विविध पुस्तके इत्यादीचा आधार घेण्यात आलेला आहे.

अ. राजर्षी शाहू महाराज यांचे सामाजिक विचार :-

१. शोषणमुक्त समाजाची निर्मिती:-

भारतीय समाजाची सामाजिक उभारणी असमानता आणि सामाजिक शोषणावर झालेली होती. राजर्षी शाहू महाराजांना कोणत्याही सामाजिक घटकाचे शोषण मान्य नव्हते. शोषित, पिडीत, अस्पृश्य, दलित समाजाच्या उध्दारासाठी राजर्षी शाहूंनी आपली संपूर्ण हयात खर्ची घातली. त्यांच्या मते समाजोन्नतीचा महत्वाचा मार्ग म्हणजे शिक्षण होय. शिक्षणाच्या माध्यमातून मानवी मूल्ये समाजावर बिंबवता येतात. आणि यांतून व्यापक सामाजिक सुधारणा घडवून आणता येतात असे ते म्हणत असत. आपले हक्क कोणते आणि आपली कर्तव्ये काय आहेत याची जाणीव शोषित समाजाला होण्यासाठी त्यांच्यापर्यंत शिक्षणाची गंगा पोहोचविण्याचे कार्य राजर्षी शाहूंनी केले.

२. अस्पृश्यता निर्मूलन चळवळीची मुहूर्तमेढ :-

चातुर्वर्ण्यव्यवस्था मुठभर उच्चवर्णीयांचे हक्क सुरक्षित ठेवते हे राजर्षी शाहूंनी ओळखले होते. त्यामुळे चातुर्वर्ण्यआधारीत अर्थ रचनेला शाहू महाराजांचा विरोध होता. राजर्षी शाहूंनी समाजातील सामाजिक विषमता कमी करण्यासाठी अस्पृश्यता निर्मूलन चळवळ राबवून शासकीय पातळीवर अनेक उपाय योजून शासकीय मदत मिळणाऱ्या कोणत्याही शाळेत अस्पृश्यांना आदरपूर्वक आदेश दिले होते. जी शाळा आदेश माननार नाही त्याचे शासकिय अनुदान रोखावे व ज्या शिक्षकांनी अस्पृश्यांना शिकविण्याचे नाकारले त्यांनी नोकरीचा

राजीनामा द्यावा असे ते सांगत असत. अस्पृश्यता निवारणसाठी राजर्षी शाहूंनी उचललेले हे निर्धारात्मक पाऊल म्हणावे लागेल. अस्पृश्यतेसारखी अमानवी प्रथा बंद करून त्यांची गुलामगोरीतुन मुक्तता राजर्षी शाहूंनी केली.

३. शिक्षणातून सामाजिक सुधारणा :-

राजर्षी शाहूंनी सर्वात महत्वाचे पाऊल जर कोणत्या क्षेत्रात उचलले असेल तर ते म्हणजे शिक्षण क्षेत्र. कारण शिक्षणाशिवाय सामाजिक सुधारणा अपूर्ण आहेत असे ते म्हणत असत. सामाजिक, राजकीय, धार्मिक आणि शैक्षणिक दृष्ट्या आपल्या राज्याला राजर्षी शाहूंनी शिक्षणामुळे प्रगत केले. त्यामुळे आजही विदर्भ आणि मराठवाड्याच्या तुलनेत कोल्हापूर आणि पश्चिम महाराष्ट्र प्रगत आहे. याचे कारण म्हणजे शाहूंनी केलेले शिक्षणाचे अमोल कार्य. सामाजिक सुधारणा घडवून आणण्यासाठी लोकांमध्ये प्रबोधनाची मुहूर्तमेढ रोवली पाहिजे असे ते म्हणत असत. आपल्या कार्यात सामाजिक सुधारणासाठी शैक्षणिक मुहूर्तमेढ रोवून समाजात बदल घडवून आणला.

४. तथाकथित गुन्हेगार जातीविषयी भूमिका :-

जातीव्यवस्थेची शिकार झालेल्या अनेक जमाती त्या काळात चोऱ्या, दरोडे अशा चुकीच्या मार्गांचा अवलंब करत होत्या. सनातनी वर्णव्यवस्थेने त्यांना उपेक्षित ठेवल्याने त्यांची अधोगती झाली. त्यांचा सामाजिक दर्जा खालावला. समाजाकडून मिळणारी अन्यायी वागणूक व उत्पन्नाची काहीच साधणे नसणे अशा दुहेरी संकटात सापडलेल्या मागास, भटक्या जमातीतील अनेक लोकांनी पोटापाण्यासाठी चोऱ्या, दरोडे अशा गोष्टींचा आधार घेतला. तत्कालीन ब्रिटिश सरकारने या जातीवर गुन्हेगारीचा शिक्का मारला. त्यांना रोज गावकामगाराकडे हजेरी लावावी लागते. शाहू महाराजांना लोकांची कणव होती. शाहू महाराज खऱ्या अर्थाने वचिताचे राजे होते. त्यामुळे शाहू महाराजांनी ही हजेरी पध्दत बंद केली. या जातीजमातीतील लोकांना संघटित करून गुन्हेगारी कृत्यापासून परावृत्त केले. त्यांना घरे बांधून दिली. राहण्याची व पोटापाण्याची सोय करून दिली.

ब. महात्मा फुले यांचे सामाजिक विचार :-

१. विधवा पुनर्विवाहाचा पुरस्कार :-

महात्मा फुले यांनी शेणवी जातीतील एका १८ वर्षांच्या विधवेचा त्याच जातीतील विधूराबरोबर ८ मार्च १८६० रोजी पुणे येथे पुनर्विवाह घडवून आणला. यामुळे अनेक विधवांना पुन्हा संसार करण्याची संधी मिळाली. इ.स.१८६५ मध्ये विष्णुशास्त्री पंडीत यांनी 'विधवा विवाहोत्तेजक सभा' स्थापन केली. या प्रश्नावर त्यांनी ब्राम्हणांशी स्मृतीशास्त्राधारे वादविवाद केले. छळ सोसला गावोगाव

जाऊन भितीपत्रके लावून स्त्रियांच्या पुनर्विवाहाचा प्रसार केला.

२. बालविवाहास विरोध :-

महात्मा फुले यांनी इ.स. १८८३ मध्ये बालहत्या प्रतिबंधकगृह व बालसंगोपन गृहाची सोय केली. वाट चुकलेल्या स्त्रियांनी बाळाला जन्म देऊन त्याला कुठेतरी उकीरड्यावर, गटारीत किंवा नदीत टाकण्याऐवजी येथे येऊन बाळांत होऊन हवे असल्यास गुपचूप निघून जाव, अशा आशयाची पाटीच त्यांनी आपल्या घराच्या दारावर लावली होती. अशा बेवारशी मुलांसाठी सावित्रीबाईंनी प्रसूतीगृह व बालकाश्रम चालविले.

महात्मा फुले यांनी दत्तक घेतलेला 'यशवंत' नावाचा मुलगा एका ब्राम्हण मामलेदाराच्या विधवा बहिणीच्या पोटी व्याभिकारातून जन्मलेला होता. त्या यशवंतचे त्यांनी फार लाडाने आणि अकृत्रिम, अपार वात्सल्याने प्रतिपाळ केला. पुढे हाच यशवंत शिकूण डॉक्टर झाला आणि महात्मा फुले यांच्या नंतर सत्यशोधक समाजाचा पायीक बनला.

३. केशवफनास विरोध :-

केशवफन ही अमानुष चाल फक्त ब्राम्हण जातीतच होती. ही अमानुष आणि स्त्रीजातीला काळीमा फासणारी प्रथा बंद व्हावी म्हणून महात्मा फुले यांनी निखाराचे प्रयत्न केले. महात्मा फुले यांनी न्हाव्यांच्या सभा घेवून त्यांना आवाहन केले की, असले अमानुष, नीच काम तुम्ही करू नका. त्या आपल्याच आया बहीणी आहेत. आपल्या आया-बहीणींवर आपण वस्तरा चालवू शकतो का?, हे आपण आपल्या मनाला विचारा. ह्या केशवफन प्रथा चालू करण्यामध्ये पुरुषांचा स्वार्थ होता. स्त्रीया कुरूप दिसाव्यात व त्यांच्या कडे परपुरुषाचे लक्ष जाऊ नये असे पुरुषांना वाटत असे. यामधून ही अधोरी प्रथा जन्मास आली होती. १८९० साली न्हाव्यांनी केशवफन करणार नाही अशी प्रतिज्ञा घेतली.

४. बहुपत्नीत्वाला विरोध :-

हिंदू समाजामध्ये तसेच मुस्लीम समाजामध्ये बहुपत्नीत्व विवाह बरेच पुरुष करत असत. महात्मा फुलेंच्या समकालीन अनेक पुरुष द्विभार्या करत असत. याला महात्मा फुलेंनी कडाडून विरोध केला होता. या प्रथेला विरोध करण्यासाठी महात्मा फुल्यांनी प्रथम स्वतःला मुल नसताना पुनर्विवाह केला नाही. सावित्रीसह संपूर्ण फुले कुटुंब त्यांना आपत्यप्राप्तीसाठी दुसरा विवाह करावा म्हणून दबाव टाकत होते. त्यांनी सर्वांना निश्चून सांगितले की सावित्रीने दुसरा पती केलेला मला चालेल का? मग मी कशाला दुसरी पत्नी करू. कोणतेही समाजकार्य करताना महात्मा फुले आपल्या विचारांना कृतीची जोड देत असत. म्हणूनच महात्मा फुले यांना कर्त समाजसुधारक म्हणतात.

क. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचे सामाजिक कार्य :-

१. सामाजिक समतेचा विचार :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांनी सामाजिक समतेचा अत्यंत महत्वपूर्ण विचार मांडला. त्यांच्या सामाजिक विचाराचा केंद्रबिंदू म्हणजे सामाजिक समता हाच होय. तत्कालिन समाजव्यवस्थेत सामाजिक समता अस्तित्वात नव्हती. काही जातींना कोणत्याही प्रकारचे अधिकार देण्यात आलेले नव्हते. त्याच प्रमाणे काही जातींचा सामाजिक दर्जाही कनिष्ठ होता. अशा वेळेस सामाजिक समतेचा पुरस्कार डॉ. बाबासाहेबांनी केला. सामाजिक शोषितांना इतरांप्रमाणेच चांगला जीवनमान राखण्याचा अधिकार आहे असे ते म्हणत असत. समाजातील सर्वच व्यक्तींना समान सामाजिक दर्जा दिल्यास त्यांना स्वतःची प्रगती करून घेण्यास अडचण येणार नाही. म्हणून त्यांनी सामाजिक समतेला विशेष महत्व दिले.

२. अस्पृश्यता निर्मूलन :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या सामाजिक विचारसरणीचा महत्त्वाचा आशय म्हणजे अस्पृश्यतेचे निर्मूलन होय. त्यावेळी एखाद्या विशिष्ट व्यक्तीचा दुसऱ्या व्यक्तीस स्पर्श होत असतो त्यावेळी अस्पृश्यता निर्माण होत असते. त्याकाळी शूद्र वर्गातील बऱ्याच जातींना अस्पृश्य समजले जात असे. अस्पृश्यता हा सामाजिक समतेच्या बाबतीत अडथळा होता, म्हणून बाबासाहेबांनी अस्पृश्यतेचे निर्मूलन करण्यासाठी निखाराचा लढा दिला. हिंदू धर्माचा त्यांनी सखोल अभ्यास केला, व हिंदू धर्म अस्पृश्यांवर कशा प्रकारे अन्याय करतो हे त्यांनी अभ्यासपूर्वक सिध्द केले. अस्पृश्यांना कोणतेही अधिकार नाहीत. माणूस म्हणून जगण्यासाठी त्यांना किमान अधिकाराची आवश्यकता आहे असे त्यांनी आग्रहाने प्रतिपादन केले. अस्पृश्यता हा हिंदू धर्मावरील कलंक आहे याची त्यांना जाणीव होती. महाडच्या चवदार तळ्यापासून त्यांनी सत्याग्रहास सुरुवात करून त्यांनी अस्पृश्यता निर्मूलनाचे रणशिंग फुकले.

३. हिंदू धर्माबाबत सुधारणेचा प्रस्ताव :-

हिंदू धर्मातील अनेक चालीरिती, प्रथा, परंपरा याबाबत डॉ. बाबासाहेबांनी केवळ टिका केली असे म्हणता येणार नाही तर हिंदू धर्माबाबत सुधारणेचे प्रस्ताव त्यांनी मांडले. हिंदू धर्मात सुधारणा होणे आवश्यक आहे असे त्यांना वाटत होते.

हिंदू धर्मात काही तत्त्वे अतिशय चूकीची आहेत. हिंदू धर्माच्या बाबतीत केवळ एकच धर्म असावा. तो ग्रंथ सर्व मान्य असावा. हिंदू धर्मातील वेगवेगळ्या धर्मग्रंथास मान्यता देण्यात येऊ नये. कारण त्यामुळे धर्माग्रंथाबाबत वादवाद, मत - मतांतरे निर्माण होतात. पुरोहीत ही व्यक्ती केवळ शिक्षणाच्या आधारावर नेमावी असे म्हणत. विशिष्ट

जातीत जन्माला आला म्हणून पुरोहीताचा दर्जा देऊ नये. पुरोहिताच्या बाबतीत वंशपरंपरेऐवजी ज्ञानाचा आधार घ्यावा असे ते सांगत असत.

४. समाजसुधारणेचा व्यापक दृष्टिकोण :-

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांचा दृष्टिकोण हा समाजसुधारणाविषयक होता. समाजात सुधारणा करताना त्याचे स्वरूप व्यापक असावे. शूद्र समाजातील नैराश्याची डॉ. आंबेडकरांना जाणीव होती. समाजसुधारणा सखोल अभ्यास करून सार्वमताने झाल्या पाहिजेत. त्यात सर्व घटकांना समान संधी मिळावी. अमानुष चालीरिती, प्रथा, परंपरा बंद झाल्या पाहिजेत त्याशिवाय समाज सुधारणा होणे अशक्य आहे असे ते म्हणत. सवर्णांनी आम्हाला फारसे हक्क मिळू दिले नाहीत याची त्यांना खंत होती. समाजातील ठराविक वर्गांना असणारा विशेषाधिकार रद्द करण्यात आला पाहिजे. त्याशिवाय समाजाची सुधारणा होणार नाही अशी त्यांना खात्री होती. म्हणून त्यांनी समाजसुधारणेच्या संदर्भात व्यापक असा दृष्टिकोण मांडला.

निष्कर्ष :-

राजर्षी शाहू महाराज, महात्मा ज्योतिबा फुले आणि डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांच्या सामाजिक विचाराचा आढावा घेतल्यानंतर असे लक्षात येते की समाजात मुलगांमधील परीवर्तन होणे हा या त्रीरत्नांचा उद्देश होता. महाराष्ट्रातील मुलगांमधील समाजपरिवर्तनाच्या चळवळीचे ते खंदे पायीक होते. शूद्रातिशूद्रांच्या व्यथा, कर्जबाजारीपणामुळे हेराण झालेले शेतकरी, स्त्रीया यांचे हाल यांनी डोळ्यांनी पाहिले होते. म्हणून त्यांनी त्याकाळी समाजात असणाऱ्या ज्वलंत प्रश्नांना समाजसुधारणेत अग्रक्रम दिला. एवढेच नव्हे तर स्वतःचे सर्वस्व अर्पण करून दिनदलीतांची सेवा केली असे म्हणावे लागेल. या तीनही समाजधुरीनांनी धर्मसंस्थेवर सुधारणात्मक हत्यार उपसले. दलित, शोषित, स्त्री वर्गाचा कैवार घेतला. म्हणून यांचे विचार फक्त महाराष्ट्रापुरते मर्यादित राहिले नाहीत तर विश्वव्यापी बनले.

संदर्भ साहित्य:-

१. महात्मा ज्योतिबा फुले - गं. बा. सरदार
२. महात्मा ज्योतिबा फुले - डॉ. श्रीराम गुंदेकर
३. समाजशास्त्रीय विचार - डॉ. प्रदिप आगलावे
४. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - धनंजय कीर
५. महात्मा ज्योतिबा फुले - धनंजय कीर
६. डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर - ताराचंद खांडेकर
७. छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज - संपादक - डॉ. आर. के. इप्पर
८. छत्रपती राजर्षी शाहू महाराज - धनंजय कीर

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

ISSN 2319-8648

Impact Factor - 7.139

Indexed (SJIF)

February 2020 Special Issue-22 Vol. 5

Chief Editor
Mr. Arun B. Godam

Guest Editor
Principal, Dr. Aqueela Syed Gous

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 5
February 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

Impact Factor – 7.139

ISSN – 2348-7143

Current Global Reviewer

Peer Reviewed Multidisciplinary International Research Journal
PEER REVIEWED & INDEXED JOURNAL

February 2020 Special Issue- 22 Vol. 5

The Role of Women in Global Development

**Chief Editor
Mr. Arun B. Godam**

**Guest Editor
Principal, Dr. Aqueela Syed Gous**

Shaurya Publication, Latur

Index

1. घटस्फोट आणि स्त्रि 1
प्रा.भोसले अशोक रावसाहेब
2. क्रीडा पत्रकारिता आणि क्रीडा वार्ताहरांचे गुण 4
प्रा.मुंढे सतिश भानुदास, प्रा.डॉ.चामले सचिन सुभाष
3. शेती कार्यात महिला शेतकऱ्यांचा सहभाग 6
प्रा.डॉ.देशमुख एस.बी.
4. सिनेमा जगत आणि स्त्रीचे बदलते रूप 9
डॉ. चित्रा धामणे
5. योग शिक्षणातील व्याप्ती 12
डॉ.गुरुदास आदीनाथ लोक्वरे
6. आर्थिक विकासात कृषी क्षेत्राची भूमिका - एक अभ्यास 14
प्रा.डॉ. होदलूरकर निलेश विठ्ठलराव
7. जागतिक तापमानवाढ आणि पर्यावरणाची झीज :गरज वेळीच सावध होण्याची 15
डॉ.जीवन सुदामराव गंगणे
8. महिला आणि सामाजिक प्रश्न 18
डॉ. मंचक रंगनाथराव मोरे,
9. शारीरिक शिक्षण आणि खेळ 20
डॉ. प्रफुल प्रकाश वराळे
10. योग शिक्षणातील संधी 22
प्रा.डॉ.राजेंद्र वामन
11. 'बलात्कार' - भारतीय समाजातील स्त्रीयांवर होणारा अत्याचार एक सामाजिक समस्या 25
प्रा. डॉ. रविंद्र दगडू वाघ
12. भारतीय महिला क्रिकेट खेळाडूंचे योगदान 29
प्रा. डॉ. संध्या ठाकरे
13. कबड्डी खेळात मातीचे मैदान व मॅट वर खेळाडूंकडून खेळल्या 32
जाणाऱ्या कौशल्याचा अभ्यास
डॉ.सारिका प्रभाकर जगताप

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 5
February 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

14. चले जाव आंदोलनाची स्वातंत्र्य चळवळीतील भुमीका 35
प्रा.डॉ.शिवाजी लक्ष्मण नागरगोजे
15. महाराष्ट्रातील महिला सबलीकरण प्रक्रिया 37
प्रा. डॉ. सुखनंदन ढाले
16. जागतिक आर्थिक विकासात महिला उद्योजकांची भूमिका 42
डॉ. वाय.बी. चव्हाण
17. जागतिक तापमानवाढ आणि पर्यावरणाची झीज : गरज वेळीच सावध होण्याची 48
डॉ.जीवन सुदामराव गंगणे
18. जल संधारण आणि ग्रामीण विकास 51
प्रा. गौतम नागनाथ येडे
19. कृषीक्षेत्र आणि आर्थिक विकास 53
प्रा. डॉ. गोवर्धन खेडकर
20. महिला आणि मानवाधिकार एक चिकित्सा 55
प्रा. दुर्गादेवी तुकाराम गुडे
21. ब्रिटीशांचे ईस्ट इंडिया कंपनी कालीन व्यापारी धोरण व त्याचे परिणाम : एक अभ्यास 57
प्रा.हनुमंत भारत सरतापे
22. परिव्यक्ता स्त्री : एक सामाजिक समस्या 60
डॉ. एस.जे. इंगळे
23. स्त्रियांच्या सामाजिक समस्या 63
प्रा.डॉ. बी.एल. म्हस्के
24. मुंबई उपनगरातील अनाथ मुलांच्या आरोग्यविषयक समस्या 64
डॉ. पी. पी. लोखंडे, मोहिनी नारायणराव नाबदे
25. संवाद - माध्यमे : सामाजिक परिवर्तनाचे साधन. 68
नंदकुमार धोंडिराम कांबळे
26. वृद्ध स्त्रियांच्या शारीरिक समस्यांचा एक चिकित्सक अभ्यास 70
डॉ.रागिणी राजेंद्र पाध्ये
27. केज व धारूर तालुक्यातील ग्रामीण वस्त्यांची वाढ व वितरणाचा अभ्यास 73
श्री.बन्सी रंगनाथ पाटोळे , डॉ.प्रा.आर.डी.खाकरे
28. स्त्री आणि सामाजिक समस्या 77
डॉ.ज्ञानोबा दशरथ फड

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 5
February 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

29. प्रशासकीय सुधारणा व शास्त्रीय व्यवस्थापन चळवळ 79
प्रा.संजय अंकुशराव जगताप
30. 'सामाजिकरण व व्यक्तिमत्व' 81
प्रा.गोरे अशोक रामचंद्र
31. ग्रंथालयीन कामांसाठी आय.सी.टी.चे उपयोजन 83
प्रा.मोरे जयंत हंसराज , प्रा.किर्दंत विलास गोपीनाथराव
32. जलसंवर्धन: लोकसहभागाचे महत्व 85
प्रा.एन.एस.गेडाम
33. बीड जिल्ह्यातील परित्यक्ता स्त्रियांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्या 88
प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंडे
34. भारतीय कृषी क्षेत्रातील उत्पादन, उत्पादकता आणि उपलब्धता 92
प्रा.डॉ. चिताडे नंदकिशोर
35. सामाजिकरणाची भूमिका 95
प्रा.डॉ. मोटे गितांजली सदाशिवराव
36. 1857 च्या उदावात महिलांचा सहभाग 99
प्रा.डॉ. कदम एस.आर.
37. प्रशासकीय सुधारणा आणि व्यवस्थापन 102
प्रा.डॉ. तिडके के.डी.
38. सामाजिकशास्त्र - महिला आणि सामाजिक समस्या 105
श्री.नोळे बसन्दास हिरा
39. २२ ते ४० वयोगट महिलांतील स्थूलता कमी करण्यासाठी वेगवेगळ्या उपचार पध्दतीचा 110
वापर करून केलेला तुलनात्मक अभ्यास
प्रा. सिमादेवी एस. मुंडे , डॉ. प्रशांत बी. चव्हाण
40. 'सेवाक्षेत्र व आर्थिक विकास' 113
प्रा.डॉ.बेरळीकर प्रमोद बालाजीराव
41. खेळामध्ये भावनिक परिपक्वतेचे महत्व 117
डॉ. एम.एस.राठोड , सुरेश कोंडीबा राठोड
42. "महाराष्ट्राच्या आर्थिक विकासामध्ये शेतीची भूमिका" 119
प्रा. पवार एन.डी., प्रा. रामरुले डि.के.

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 5
February 2020

Peer Reviewed
SJIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

43. जलसंवर्धन काळाची गरज
प्रा. सय्यद समिना नबीसाब	121
44. स्त्रियांवरील अत्याचार : एक सामाजिक समस्या
पावले शिवाजी दिलीप	124
45. भारतातील राष्ट्रीय आरोग्य धोरणाचे मूल्यमापन
प्रा.सुरेश शिंदे	126
46. भारतीय लोकशाही आणि न्यायालयाची भूमिका
डॉ.तात्या बाळकिसन पुरी	130
47. डिजिटल मेडीयाचा ग्रंथालयावर होणारा प्रभाव
रिता श्रीमंतराव कदम	133
48. भारतीय स्वातंत्र्य लढ्यात स्त्रीयांचा राजकीय सहभाग
राणी सोपानराव शिंदे	135
49. भारतीय समाजातील स्त्रियांच्या सामाजिक समस्या
रसाळ मंजुषा मुरलिधर	138
50. राजकीय सहभाग व राजकीय सहभागाची माध्यमे
डॉ.रासवे बालासहेब मच्छिंद्र	140
51. महिलांमध्ये ऑस्टियोपोरोसिस विषयीच्या जागृतीचा-एक चिकित्सक अभ्यास
प्रा.रोहिणी निवृत्ती अंकुश	142
52. राजकीय सहभाग
संजय सदाशिव जाधव	145
53. कृषी आणि आर्थिक विकास
श्री. दत्तात्रय माणिक सावंत	148
54. भारतीय प्रशासकीय सुधारणांचा प्रशासनावरील प्रभाव
श्रद्धा मोहन पवार	150
55. जागतिक विकासामध्ये महिलांचा राजकीय सहभाग
सुलोचना निवृत्ती चाटे	153

बीड जिल्ह्यातील परित्यक्ता स्त्रीयांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्या

प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंढे

समाजशास्त्र विभागप्रमुख, अॅड. बी. डी. हंबर्डे महाविद्यालय, आष्टी, ता. आष्टी जि. बीड

➤ प्रास्ताविक:-

बीड जिल्ह्यातील परित्यक्ता स्त्रियांच्या सामाजिक आणि आर्थिक समस्यांचा समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून अभ्यास करताना ही समस्या कशी निर्माण झाली हे पाहणे उद्बोधक ठरेल. पुरुषप्रधान समाजात पितृसत्ताक संस्कृतीमुळे आज समाजात स्त्रियांचे अनेक प्रश्न गंभीर बन आहेत. त्यापैकीच एक महत्त्वाचा, गंभीर आणि समाजाला विचार करायला लावणारा प्रश्न म्हणजे परित्यक्ता स्त्रीया. कोणताही दोष नसताना प (पुरुष) आपल्या पत्नीला (स्त्री) घराबाहेर काढत आहे. अक्षरशः हाकलून देत आहे. यासाठी अनेक प्रकारच्या कारणांचा सहारा घेतला जातो. स्त्रीला जेव्हा स्वतःच्या घराला पोरके व्हावे लागते तेव्हा याची झळ पुढील जीवनात तिला आयुष्यभर सोसावी लागते. असुरक्षितता, अपमान उदरनिर्वाहाचा प्रश्न, वैफल्य, निराशा आणि अनेक प्रकारच्या हालअपेष्टा सोसत तिला जीवन जगावे लागते.

बीड जिल्हा हा आवर्षणग्रस्त जिल्हा म्हणून ओळखला जातो. अत्यंत गरीबीत जीवन जगणारा हा जिल्हा उस्तोड मजुरांचा पुरवठा जिल्हा म्हणून ओळखला जातो. शिक्षणाचे प्रमाणही प्रगत महाराष्ट्राच्या तुलनेत कमी आहे. त्यामुळे प्रतिकूल परिस्थितीत जीवन जगताना येथे जनतेला असंख्य प्रश्नांना सामोरे जावे लागत आहे. सामाजिक जीवन गुंतागुंतीचे आणि तक्रारदा वनत आहे. कुटुंबाचे विघटन होऊन जलात्क बालविवाह, हुंडाबळी कौटुंबिक हिंसाचार, बालगुन्हेगारी, पांढरपेशीय गुन्हे यामध्येही हा जिल्हा आघाडीवर आहे असे खेदाने म्हणावे लागते. समस्यांबरोबरच एक गंभीर आणि समाजाने डोळे झाक केलेली समस्या म्हणजे परित्यक्ता स्त्रीयांची समस्या. समाजात परित्यक्ता स्त्रीय किमान नवऱ्याकडून काही जमीन, पैसा व इतर वस्तू मिळतात. परंतु परित्यक्ता स्त्रीही लग्न करून दिले म्हणून माहेरकडून तर घरातून व काढल्यामुळे सासरकडून वेदखल झालेली असते. त्यामुळे या गंभीर समस्येचा समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून चिकित्सक अभ्यास करणे हा माः शोधनिबंधाचा उद्देश आहे.

➤ उद्दिष्टे :-

1. बदलत्या कुटुंबव्यवस्थेचा अभ्यास करणे.
2. कुटुंबातील स्त्रीयांच्या दर्जात काळानुरूप होणारा बदल अभ्यासणे.
3. परित्यक्ता समस्या उद्भवण्याची कारणे शोधणे.
4. परित्यक्ता समस्येचे आर्थिक आणि सामाजिक परिणाम अभ्यासणे.
5. स्त्री दुःखाला लेखणीद्वारे वाचा फोडणे.
6. परित्यक्ता समस्येवरील उपायांचा आढावा घेणे.

➤ संशोधनपध्दती:-

परित्यक्ता स्त्रीयांचा समाजशास्त्रीय दृष्टीकोनातून वैज्ञानिक पध्दतीने अभ्यास करताना दुय्यम संशोधन स्त्रोतांचा वापर केलेला अ यामध्ये विविध पुस्तके, संदर्भग्रंथ, मासिके, रोजची दैनिक, संपादकीय लेख याचा वापर करण्यात आलेला आहे.

याशिवायही अभ्यासक ग्रामीण जीवनाशी संबंधित असल्याने प्रत्यक्ष निरीक्षणाद्वारे त्याला अनेक प्रश्नांची उत्तर झालेली आहे.

➤ विवरण आणि स्पष्टीकरण:-

● परित्यक्ता म्हणजे काय?

परित्यक्ता स्त्री म्हणजे नवऱ्याने टाकून दिलेली स्त्री होय. काही काही वेळा नवरा क्षुल्लक कारणाने पत्नीला घरातून हाकलून देतो, अ स्त्री पण परित्यक्ता म्हणता येईल. या प्रसंगात पती-पत्नीचा त्याग करण्याची क्रिया म्हणजे त्या दोन व्यक्तीपुरता कायद्याची संपत्ती नसलेला स्वयंनिर्णित असा विवाह विच्छेद म्हणता येईल. या स्वयंनिर्णित विवाह विच्छेदात पती हा विच्छेद पत्नीला मान्य आहे व्ही नाही याचा विचार करता तिचा त्याग करतो. पत्नीबद्दल काही कारणाने तिरस्कार निर्माण झाला की पतीला तिच्या सहवासाचा कंटाळा येतो व त्यातून तो ति टाकून देतो. तेव्हा ती स्त्री परित्यक्ता बनते.

कधीकधी कुटुंबातील अनेक प्रकारच्या हिंसाचारामुळे स्त्री स्वतःच पतीचे घर सोडून माहेरी जाते. यालासुद्धा परित्यक्ता म्हटले जा कारण भरल्या संसारातून कोणाही स्त्रीला माहेरी जावे वाटत नाही. असंख्य प्रकारचे जाच, नुलूम, अन्याय, अत्याचार यामुळे पत्नी पतीचे स्वतः त्यागते. याला संबंधित पती व सासरचे इतर लोक जबाबदार असतात.

नवऱ्याने सोडून दिलेल्या स्त्रीचे "परित्यक्ता" हे एक सामाजिक नाव आहे. ग्रामीण आणि शहरी अशा दोन्ही भागात बीड जिल्हा अशा स्त्रीयांची संख्या अर्धीक आहे.

सर्वसामान्यपणे स्त्री परित्यक्ता का होते याची काही कारणे आपणाला खालील प्रमाणे सांगता येतील.

● परित्यक्ता समस्येची कारणे:-

बीड जिल्ह्यातील परित्यक्ता स्त्रीयांच्या समस्यांचा आर्थिक आणि सामाजिक दृष्टीकोनातून अभ्यास करत असताना निरीक्षण केले असताना खालील काही दोबळे कारणे परित्यक्ता समस्येस कारणीभूत असलेली आढळून आली.
तसेच प्रा. छाया दातार आणि प्रा. हेमा उर्पेद्रे यांनी परित्यक्ता स्त्रीयांच्या प्रश्नांचा जो अभ्यास केला त्यामध्ये त्यांना खालील कारणे आढळून आली.

१. स्वप्न आणि वास्तव यातला फरक:-

बऱ्याचवेळा भारतीय समाजात विवाह जुळविताना आईवडीलांची भूमिका जास्त असते. आजही विवाह जुळविताना मुला - मुलींच्या इच्छेला छेद दिला जाता. विवाह हा कायमच्या संस्कार असल्यामुळे त्यामध्ये पुढील काळात कोणतेही संकट येऊ नये म्हणून दोन्हीकडील वडीलधारी प्रयत्नशील असतात.

परंतु जेव्हा प्रत्यक्ष विवाह होता तेव्हा त्या जोडयाने विवाहविषयी संबंधीत जोडीदाराविषयी पाहिलेली स्वप्न ही अवास्तव असतात. प्रत्यक्ष वैवाहिक जीवनात अनेक संकटे अशी राहतात. पाहिलेली स्वप्ने आणि समोर उभी ठकलेली परिस्थिती यामध्ये फरक जाणवू लागतो. मग हे दाम्पत्य कधी आईवडीलांना तर कधी समोरच्या जोडीदाराला दोषी देतात. एकमेकांवर आरोप प्रत्यारोप करतात. त्यांचे पर्यावसन एकमेकांचा त्याग करण्यात होते.

२. पालकांचा हस्तक्षेप:-

आईवडील आपल्या आपत्यावर जीवापाड प्रेम करत असतात. अनेक वेळा विवाहीत मुलगा आणि मुलगी यांच्या सुखी संसारिक जीवनात पालक लोक नाहक नाक खूपसत असतात. स्वतःची मुलगी जेव्हा सासरी जाते तेव्हा तिला प्रत्येक गोष्टीत सूचना आणि सल्ले देत असतात. सासरीची मंडळी शांत असतील तर ठीक नसता दोन्ही कुटुंबात संघर्ष सुरु होतो. या संघर्षाला वारंवार खतपाणी मिळत राहिले तर पती - पत्नीत केवळ पालकांच्या अतिरेकी हस्तक्षेपामुळे भांडणे होतात. त्यामुळे हे प्रकार वाढतच गेले तर सासरीची मंडळी संबंधीत वधूला माहेरी पाठवून देते केवळ पालकांमुळे मुलीला परित्यक्ता म्हणून जीवन जगावे लागते.

३. कुटुंबाचे दडपण:-

बऱ्याच वेळेस पती-पत्नीचे कौटुंबिक आणि व्यवहारिक जीवन सुखीत चाललेले असते. शुल्लक कारणामुळे आईवडील आपल्या मुलाकडून त्याच्या पत्नीला त्रास द्यायला भाग पाडतात. मग अगदी कारण कोणतेही असो. मुलाला वारंवार सांगितले जाते की तुझी बायको आपल्या घरातील मान-मर्यादा पाळत नाही. पै- पाहण्यांच्या पुढे-पुढे करत नाही. तीला तिच्या आईवडीलांनी चांगले संस्कार दिलेले नाहीत. त्यामुळे तीला आपल्या घरात ठेऊ नकोस असे दडपण मुलावर आणले जाते. घरातील सर्व व्यक्तीपुढे हो मुलगा मजबूर होऊन स्वतःच्या नांदत्या बायकोला एकदिवस घराबाहेर काढतो.

४. बाईला माहेरचा पाठिंबा नसणे:-

पुरुषसत्ताक कुटुंबव्यवस्थेत स्त्री - पुरुष विषमता कमालीची आहे. कुटुंबात मुलगा व मुलगी यांचे पालनपोषण करतानाच भेदाभेद केले जातात. मुलीला जुजबी शिक्षण देऊन तिचा विवाह लवकरात लवकर उरकला जातो. बऱ्याच विवाह झाल्यावर संबंधित मुलीच्या सासरी काही अघटीत घडले तर माहेरचे लोक कोणतीही जबाबदारी घ्यायला तयार नसतात. तुझे नसीब किंवा देव बाईट असे निघले असे म्हणून तिला दुःखात कोणतीही मदत करत नाहीत. कदाचित मुलीला सासरी त्रास होऊ लागल्यावर माहेरच्या लोकांनी खंबीर भूमिका घेवून नवरदेवाकडील कुटुंबांना कायद्याचा धाक दाखवल्यास तीचे कौटुंबिक जीवन उध्वस्त होण्यापासून वाचू शकते. परंतु माहेरचे लोक हात झटकून मोकळे होतात. परीणामी संबंधित स्त्रिला रस्त्यावर यावे लागते.

५. पत्नीला समजून न घेणे:-

वर उल्लेख केल्या प्रमाणे हजारो वर्षांपासून भारतीय कुटुंब व्यवस्था पुरुष सत्ताक आहे. कुटुंबात मुलाला त्याच्या वडिलांना अधिक महत्त्व असते. हाच मुलगा पुढे विवाहीत झाल्यावर पत्नीला कसे समजून घेणार ? कारण वारंवार त्याला तु मुली पेक्षा (आता बायको पेक्षा) श्रेष्ठ आहेस, शूर आहेस, कमवता आहेस असे भासवले जाते. त्यामुळे तो आपल्या पत्नीला समजून घेण्यात कमी पडतो. तीला वारंवार अपमानांत करून प्रसंगी छळ करून घर सोडायला मजबूर करतात.

६. स्त्रीच स्त्रीची शत्रू:-

भारतीय समाजात स्त्रीयांच्या समस्या हजारो वर्षांपासून टिकून आहेत, याचे कारण स्त्रीयांनीच स्त्रीयांना न समजून घेणे. कुटुंबामध्ये अनेक प्रकारच्या भूमिका ठेवताना स्त्रीयांना शारीरिक व मानसिक कष्ट सोसावे लागते. यामध्ये स्त्री ने - स्त्रीला समजून घेतले तर दुःख सहन करण्याची क्षमता वाढू शकते. परंतु सासू-सुनेला, सुन-सासूला, ननंद-भाऊजयला नेहमी कौटुंबिक कारणाने त्रास देत असतात. एखाद्या सुनेला त्रास देताना सासू हे विसरते की तीही एक आपल्या प्रमाणे अबला स्त्री आहे. तीला समजून घेतले तर अनेक प्रश्न कुटुंबांतर्गत सुटू शकतात. परित्यक्ता स्त्रीयांच्या प्रश्नास स्त्रीच स्त्रीला कारणीभूत असलेली दिसून येते.

७. कौटुंबिक हिंसाचार:-

परित्यक्ता स्त्रीयांच्या समस्येचे महत्त्वाचे कारण म्हणजे कौटुंबिक हिंसाचार, शारीरिक, शाब्दिक, मानसिक किंवा आर्थिक छळ जेव्हा कुटुंबांतर्गत केला जातो तेव्हा त्याला कौटुंबिक हिंसाचार असे म्हणतात. कुटुंबांतर्गत पती-पत्नीतील संघर्ष जेव्हा विक्रोपाला जातो तेव्हा मारहाण करणे, तडाखा देणे, चावणे, लाथ मारणे, गद्दे मारणे, ढकलणे इत्यादी प्रकारे संबंधीत स्त्रीचा छळ केला जातो. अनेक वेळेस अपमानांत करून,

चारित्र्यावर संशय घेऊन स्त्रीला घराबाहेर जाण्यास भाग पाडले जाते. विशेषतः बीड जिल्ह्यात ग्रामीण भागात कौटुंबिक हिंसाचारामुळे अनेक स्त्रीयांनी आपल्या संसाराचा त्याग केलेला आहे.

८. काम जीवनाची पुरुष सत्ताक चौकट:-

स्त्री - पुरुषाची निर्मिती करून निसर्गाने समाज सातत्य टिकविण्याचे काम केले आहे. काम भावणा ही नैसर्गिक गरज दोघांनाही दिलेली आहे. परंतु पुरुषांनी स्वतःच्या कामवासनेमुळे हजारो वर्षांपासून स्त्रियांवर अन्याय केला आहे. योग्य लैंगिक शिक्षणाच्या अभावामुळे लैंगिक बदल किंवा शारीरिक संबंधा बाबत विकृत संकल्पना पुरुषाने जोपासल्यामुळे वैवाहिक जीवनात अनेक अडचणी निर्माण होताना आढळता यामधूनच कधी-कधी कुटुंबांतर्गत लैंगिक हिंसाचार घडतो. याची जेव्हा वारंवार पुनरावृत्ती होते तेव्हा स्त्रीला नाविलाजाने या असह्य वेदनेतून बांधा पडावे लागते. यातून एक जण तरी घर सोडून जातो.

९. वंशाचा दिवा:-

जर पत्नीला वारंवार मुलीच होत असतील तर सर्व कुटुंबीय तीला दोष देतात. तु पापी आहेस भाड्या मुलाचा वंश तू पुढे चालू दे शकत नाहीस असे म्हणून तीला वारंवार हिणवतात. एवढेच नव्हे तर मुलगा झाला नाही तर तुला आमचे घर सोडवे लागेल असे धमकावत वास्तविक विज्ञान सांगते की मुलगा किंवा मुलगी होणे हे पुरुषावर अवलंबून आहे. स्त्रीचा त्यात काहीच दोष नाही. ती फक्त वाहक या भूमिचे असते. पण तीची परिस्थिती कोण एकटे आणि लक्षात घेते. मुलगा झालाच नाही तर तिला घराबाहेर बसवून दुसऱ्या स्त्रीला विवाह करून घर आणले जाते.

➤ परित्यक्ता समस्या सोडविण्यासाठी उपाय:-

बीड जिल्ह्यातील परित्यक्ता स्त्रीयांच्या समस्यांचा आर्थिक आणि सामाजिक बाजूने अभ्यास करताना कोणकोणत्या कारणांमुळे र परित्यक्ता होते हे पाहिले. परित्यक्ता स्त्रीच्या समस्या सोडविण्यासाठी काही उपाय याठिकाणी सुचवावे वाटतात.

१. समाजाने एकट्या स्त्रीचा स्विकार करावा:-

परित्यक्ता स्त्रीयांच्या समस्या सोडविण्यासाठी समाजाने एकट्या स्त्रीचा स्विकार करावयाचा अर्थ असा की स्त्री अविवाहित असे परित्यक्ता असेल, विधवा असेल, घटस्फोटित असेल तर पुरुषाच्या आधाराशिवाय जीवन जगण्याचा तीचा अधिकार मान्य करणे. पारंपारिक विचार धारा बुरसटलेली आहे. पती शिवाय स्त्री जीवन व्यर्थ मानलेले आहे. यासाठी हि पारंपारिक संकेंचीत, कलुषित पुरुषी मानसिकता बदल आवश्यक आहे. परंतु ग्रामीण भागात आनखीनी एकटी स्त्री राहिलेली लोकंंना रुचत नाही. अनेक संकटावर मात करून एकटी स्त्री परीपूर्ण जीव जगू शकते. त्यासाठी तिला समाजाची मान्यता आणि सहकार्य आवश्यक आहे.

२. विवाहाला आवास्तव महत्व देवू नये:-

परित्यक्त जीवनापासून स्त्रीयांना मुक्तता मिळवायची असेल तर विवाहाला आवास्तव महत्व देवू नये. भारतीय समाजात स्त्री आ पुरुषांना असे वाटते की वैवाहिक जीवनात अपयश आले तर आता आपल्या जीवनाला अर्थ नाही. उलट स्त्रीला जीवन जगण्यासाठी विसर अवधी दिला तर स्त्री तिच्या स्थितीत आणि कुटुंबात संतुलन निर्माण व्हावे म्हणून पतीशी वाटाघाटी करेल. त्यासाठी समाजातील शैक्षणिक आ आर्थिक स्थिती सुधारली पाहिजे. विवाहाला संस्कार म्हणून असलेले महत्त्व कमी करून वैयक्तिक जीवनात विवाह हा एक टप्पा आहे. हा वि अधिक प्रभावी बनला पाहिजे. स्त्री ही पुरुषावरच अवलंबून आहे हा पारंपारिक दृष्टिकोन बदलणे अत्यंत गरजेचे आहे.

३. मात्यापित्याचे प्रबोधन:-

परित्यक्ता स्त्रीयांच्या समस्या सोडविण्यासाठी दोन्ही पक्षांच्या मात्यापित्यांचे प्रबोधन करणे आवश्यक आहे. विवाह नूळविताना हंडा, मानापम जेवणावळी यापेक्षा अनुरूप वधुवरांचे विवाह जुळवून आणवेत. आज तरुण स्त्री-पुरुष काही प्रमाणात वैवाहिक संबंध मित्रत्वाचे आहेत उ मानतात. आजच्या धकाधकीच्या काळात अनेक घटक विवाह विघटनास कारणीभूत आहेत. यासाठी मात्यापित्यांना अनेक प्रकारच्या वि विषयक कायद्याचीही प्राथमिक माहिती असणे आवश्यक आहे. बीड जिल्ह्यातील ग्रामीण भागात तर शिक्षणाचा अभाव आहे. त्यामुळे आपत मुला-मुलीचे वैवाहिक जीवन सुखी जावे, चुकूनही आपल्या मुलीला सासर सोडून माहेरी येणे लागू नये यासाठी मात्यापित्यांच्या प्रबोधन आवश्यकता आहे.

४. मुला-मुलींचे बालविवाह करू नयेत.

कायद्याने बालविवाहाला बंदी घातलेली आहे. समाजाचा अभ्यास करताना समाजशास्त्रज्ञ सांगतात की, आजही एकूण विवाहाच्या ४०% विवाह बाल विवाह होतात. बालविवाहात वधु-वर कायद्याने सज्जन नसतात भावी जीवनाच्या अनेक अडथळ्याची पायरी त्यांना लवकर सहन होत ना कधी-कधी यामध्ये विजोड जोडीदार मिळण्याची शक्यता असते. त्याच्याशी जुळवून घेणे अवघड जाते. त्यामुळे शेवटी अन्याय वधु पक्षावर हो वधुला वराकडील मंडळी अनेक दोष देवून माहेरी पाठवतात. त्यामुळे परित्यक्ता समस्यांना सामोरे जाण्याची वेळ आपल्या पात्यावर येऊ यासाठी पालकांनी चुकूनही त्यांचे बालविवाह करू नयेत.

➤ निष्कर्ष:-

तात्पर्य देशाला स्वातंत्र्य मिळवून ७२ वर्षे झाली आहेत. दिवसेंदिवस स्त्रीयांचे प्रश्न उग्र रूप धारण करत आहेत. बलात्कार, विनय हंडावळी यासारख्या घटना राजरोसपणे घडत आहेत. पुरुष प्रधान समाज व्यवस्थेत स्त्री शोषित बनत आहे. विवाहाला कराराचे स्वरूप प्राप्त आहे. अनेक शुल्लक कारणावरून पतीपत्नीत गैरसमज निर्माण होवून संघर्ष वाढत आहेत. याचे पर्यावसन विवाहविच्छेद किंवा परित्याग यात आहे. विवाहामुळे स्त्री-पुरुष एकत्र आले असले तरी पुरुष प्रधान समाज व्यवस्थेत दोघांवर होणारा परिणाम वेगवेगळा आहे. समाज बदलत

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Special Issue 22, Vol. 5
February 2020

Peer Reviewed
S.JIF

ISSN : 2319 - 8648
Impact Factor : 7.139

तस तसे स्त्रीच्या भोवतीची कंपणे वाढत आहेत. तिला सासरच्या सर्व लोकांना पटेल, रुचेल असेच वागावे लागत आहे. वास्तविक परक्या घरातून एकदम सासरी आल्यामुळे कोणचाही स्वभाव - विभाव तिला माहित नसतो. तिला सर्वांच्या आज्ञांचे पालन करावे लागते. सर्वांच्या पुढे-पुढे करून सर्व नियम पाळूनही सासरची मंडळी समाधानी राहतीलच असे नाही त्यामुळे अनेक कारणावरून खटके उडायला सुरुवात होते. याचा परिणाम स्त्रीलाच भोगावा लागतो. त्यामुळे बीड जिल्ह्यात स्त्रीयांची संख्या वाढत आहे. परित्यक्ता म्हणजे पतीने टाकून दिलेली स्त्री होय. त्या स्त्रीची कोणतीही चूक नसताना पती तिला सोडून देतो. नवऱ्याने सोडून दिलेल्या स्त्रीचे परित्यक्ता हे एक सामाजिक नाव आहे. म्हणून परित्यक्ता स्त्रियांच्या आर्थिक आणि सामाजिक समस्यांचा हा अल्पसा सामाजिक अभ्यास होय.

➤ संदर्भ साहित्य:-

१. लढा टाकलेल्या स्त्रियांचा - अॅड. निशा शिवूरकर
रोहन प्रकाशन पुणे.
२. भारतातील सामाजिक समस्या - प्रा. पी. के. कुलकर्णी
विद्या प्रकाशन नागपूर.
३. भारतीय सामाजिक समस्या - प्रा. अशोक गोरे
विद्या बुक्स पब्लिशर्स औरंगपूर, औरंगाबाद.
४. ग्रामीण व नागरी समाजशास्त्र - प्रा. अशोक गोरे
विद्या बुक्स पब्लिशर्स औरंगपूर, औरंगाबाद.

4 7

A P

Hingoli

2019-20 (11)

	CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal	ISSN- 2319-8648
	Impact Factor - (SJIF) – 7.139 Special Issue -28 , Vol. 5	March 2020 Peer Reviewed

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Impact Factor – 7.139 ISSN – 2319-86948

Multidisciplinary International Research Journal

PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

March 2020 Special Issue – 28, Vol. 5

Chief Editor

Mr. Arun B. Godam

Guest Editors

Guide

Dr. B. G. Gaikwad

Principal

Shivaji College, Hingoli (MS)

Editor

Dr. Dr. Balasaheb S. Kshirsagar

Director, Gandhian Studies Centre

Shivaji College, Hingoli (MS)

Co-Editor

Dr. Kishor N. Ingole

Department of English

Shivaji College, Hingoli (MS)

Shaurya Publication, Latur

CURRENT GLOBAL REVIEWER International Multidisciplinary Research Journal

ISSN- 2319-8648

Impact Factor - (SJIF) – 7. 139

Special Issue -28 , Vol. 5

March 2020

Peer Reviewerd

CURRENT GLOBAL REVIEWER

Multidisciplinary International Research Journal
PEER REFREED & INDEXED JOURNAL

SPECIAL ISSUE – 28, Vol. 5

Title of the issue :

Relevance of Mahatma Gandhi in Today's World

SHAURYA PUBLICATION

© All rights reserved with the authors & publisher Price :

PRINTED BY

Shaurya Offset

Old MIDC , kalamb Road, Latur

EDITION :

March 2020

PRICE : 350 /-

या अंकाचे सर्व अधिकार प्रकाशकांनी स्वतःकडे राखून ठेवलेले आहेत. लेखांचे प्रकाशन व पुनप्रकाशनाचे अधिकार प्रकाशक आणि संबंधित लेखकाधीन समान असून शोध निबंधातील मते ही संबंधित लेखाच्या लेखकांची वैयक्तिक मते आहेत त्या मताशी संपादक व प्रकाशक सहमत असतीलच असे नाही

Index

1. Mahatma Gandhi and Rural Development 1
Dr. Sudhir Prakashrao Dinde
2. Mahatma Gandhi's Thoughts on Gramswaraj 4
Akash Sheshrao Bangar
3. Gandhian Concept of Non-Violence 6
Dr. Sugriv Phad
4. *So Many Hungers!* : A Novel Reflecting Gandhian Philosophy 8
Dr. Ramakant Dnyanobarao Mundhe
5. Mahatma Gandhi and Village Development 11
Dr. Santram Prabhakar Mundhe
6. *The Story of My Experiments with Truth: A Lighthouse to Humanity* 14
Dr. Subhash K. Shinde
7. Gandhian Constructive Program as a Pathway to Rural Development 17
Dr. Abhay M. Jadhav
8. Gandhian Social Idealism in Bharati Sarabhai's Play *The Well of the People* 21
Dr. Anita Madhavrao Warwatkar
9. Perspectives of Domestic Violence in India 24
Dr. T. M. Bande
10. Youth: A Building Block of A Nation 28
Dr. Mangalsingh S. Bisen
11. Mahatma Gandhi's Thoughts on Eradication of Untouchability 31
Dattatraya Prabhurao Mundhe
12. Mahatma Gandhi's Views on Economics 33
Dr. T. M. Gurnule
13. Gandhism and Present Scenario of Education in India 35
Dr. Jagdish Chhaburao Sonawane
14. Mahatma Gandhi and Satyagraha movement in Sanskrit literature; with special reference to Satyagraha Geeta written by Pandita Kshamadevi Rao 39
Dr. Jayashree Aniruddha Sakalkale
15. Relevance of Mahatma Gandhi's Philosophy of Gram Swaraj in Modern Era 43
Dr. Kalpana V. Jawale
16. Mahatma Gandhi's Thoughts of Rural Development 47
Dr. Bibhishan Kure
17. Impact of Mahatma Gandhi on Mulk Raj Anand's *Untouchable* 50
Dr. Kishor N. Ingole

18. Mahatma Gandhi: A Multifaceted Personality 54
Dr. Smt. Gawali Manisha Baburao
19. Portrayal of Gandhian Values in Shashi Tharoor's *The Great Indian Novel* 57
Dr. Nakade Meera Murlidhar
20. Mahatma Gandhi's Concept of God 61
Dr. U. D. Padamwar
21. Hind Swaraj: Epitome of Gandhian Thoughts 63
Dr. Pandit. B. Nirmal
22. An analytical look on Women Empowerment through views of Mahatma Gandhi 66
Dr. Rajaram R. Pimpalalle
23. The Interrelation of Music and Peace Through the Thinking of Mahatma Gandhi 70
Mr. Prafulla Vilasrao Kale,
24. Impact of Mahatma Gandhi's Ideology on Raja Rao's *Kanthapura* 73
Dr. Raibole Dhananjay Sadashiv
25. Need of Gandhian Philosophy For World Peace 77
Dr. Rajkumar S. Kamble
26. Gandhian Ideology in Raja Rao's *Kanthapura* 81
Dr. Rajurkar Balvirchandra Bapusaheb
27. Mahatma Gandhi: A Treasure of Values 84
Dr. Ramakant Kasture
28. Feminism and Role of Government 87
Dr. Sambhaji Sopanrao Darade
29. Mahatma Gandhi's Philosophy of Life Depicted in *Waiting for the Mahatma* 89
Mr. Rajesh S. Gore, Dr. Datta G. Sawant

Mahatma Gandhi's Thoughts on Eradication of Untouchability

Dattatraya Prabhurao Mundhe

Head & Assistant Professor of Sociology, Ady. B. D. Humbarde Mahavidyalaya, Ashu Lal, Ashu Dist. Beed

1. Introduction:

Mahatma Gandhi was born 02 October 1869, and assassinated in the year 30th January 1948. He had expended fifty five years of his life in service of Indian people. In the ruling period of British people Indians were suffered at least 150 years. While observing the contemporary situation, Mahatma Gandhi had decided to work on Social, Educational, Religious and Political situations political problems. His visit at Africa in 1893 was a turning point of his social work. In the year 1920 Lokmanya Tilak had died and revolution of Freedom was emerging in India. At the same time Mahatma Gandhi had lade this movement and started to work on untouchability and other social problem. He expressed his liberal opinions on untouchability existed in India. In the said research paper the main aim is to take review of Mahatma Gandhi's thoughts on untouchability.

2. Objectives:

1. To understand Mahatma Gandhi's role on humanism
2. To check in relation between religion and untouchability
3. To have detail study of Mahatma Gandhi's movement of annihilation of untouchability
4. To compare Mahatma Gandhi's thoughts with contemporary period
5. To preach people about increasing caste and creed clashes in India
6. To take review of Gandhian thoughts with reference to present time

3. Material and Methods:

Along with economic development of a nation, the social development is also essential so Gandhian thoughts are most valuable in this regard. While writing this paper the material like books, biographies, autobiographies, several articles, published in magazines and editorial qualms in newspapers, have been referred.

4. Results:

When we compare Gandhian thoughts with present time we know Mahatma Gandhi is the only social reformer who appreciate and understand the problems of untouchables, and started a special reforming movement. His policy of non co-operation and satyagraha is mostly useful to minimize violence in the society. Some of the historians have accepted that Gandhian movement of untouchability is rather important than that of Mao's movement. Though some of the critics have criticized and objected his use of Hanjan word he aggressively denied the social vagabonds and continue his movement.

5. Discussion:

The very comes that, what is untouchability the answer is "a touch of a high class society people to the low cast people can be said as untouchability".

(i) Mahatma Gandhi's quote on untouchability:

"I never belief on the rebirth but if such happens I will cordially participate in the sorrows and miseries of the untouchable people, so I hope and pray that I will born the very trivial society in next life. "One should always judge himself before judging others."

(ii) Yerwada Issue of Starvation:

In Pre-independence of India untouchability was the major issue; in period of Mahatma Gandhi the movement of social change was run but after Indian freedom it was brought in to the legal crime – A special act was made regarding the annihilation of untouchability. Dr. Babasaheb Ambedkar had demanded a special and individual constituency for untouchable people but Mahatma Gandhi was completely against because he thought that the gap between Hindu and untouchable will increase. So he started the starvation in yerwada imprisonment.

(iii) **Unbiased untouchability:**

Hindu religion had done a major sin by permitting untouchability. But we haven't any of the either religious or social reference books. He does not mean that a person born in an untouchable society will be the untouchable one. All the people are children of the God.

(iv) **Mahatma Gandhi's view on class system:**

Untouchability has not any religious base. If it demolishes definitely Hindu people have right to put forth and ideal example in the world. Only it needs the purity of mind and heart. This is the only major work before Hindu people. To maintain social and religious balance Hindu people have to follow lord Krishna's message in Bhagwatgita so there will be equal opportunity to first and fourth class people to

(v) **Mahatma Gandhi's role on Harijans:**

During Mahatma Gandhi's movement he had used harijan term for untouchables. The clear-cut meaning, what Gandhi was expected was all the people are equal and are made up of same flesh and blood and all are the children's of God. He was expecting to demolish the caste system in India and had made appeal to the Hindu people mostly he denied the theory of purgation and attack four classified classes of society. He never believed in classes he also expected that the Harijan people should participate in the movement of demolition of untouchability. Specially Brahmin people must accept the existence of untouchable people and should cooperate, for their establishment. So they will lose their prejudices regarding untouchables.

6. Conclusion:

Mahatma Gandhi was firm and serious about the problem of untouchability. He conserved it as important as Hindu Muslim unity. To demolish untouchability is a hard work but not impossible. He clearly said that this is the work of Hindu people, and there is need of purification of heart of high class people. Hindu people should accept lord Krishna's message in Bhagwatgita. The meaning and definition of untouchability according to Gandhi is uncleanness of mind and heart of Hindu people. The god exists in every religion, so he used Harman word for untouchable. He had done 21 days starvation for declaration of untouchability. The law will less useful for demolition of untouchability. But what is needs is the change of Hindu minds. They should provide all the religious and social facilities to Harijan people like Hindu. The establishment of separate schools and temple for Harijan is completely controversial because these are not only the social and economic development.

References:

- Aglave, Pradip. *Classical Sociological Thoughts*. Nagpur: Shri Samath Publisher, 10 March-2007.
Anant Chaudhari. *Department of Indian Education System*. Jalna: Usha Publisher, 2002-03.
Gandhi, M. K. *My Experiments of Truth*. Thirteenth Edition. Ahmadabad: Navjivan Publisher, 10 October 2205.
Mukta Shirish Deshpande. *Mohandas*. Pune: Mehata Publishing House, 04 November 2013.
Roy Kulkar. *Mahatma Names Gandhi*. Pune: Diamond Publishers.
Shri Gajani & S. Ram. *Mahatma Gandhi*. New Delhi: Commonwealth Publishers, 4831-24 Prallhad Street, Ansari Road, Darya Ganj.
Vasant Sanap & Mr. Sailesh Akulwar. *Relevance of Gandhian Thoughts*. ABHISARAN, Half yearly Journal, Vol-XV Special Issue April-2016.

ISSN 2277 - 5730
AN INTERNATIONAL MULTIDISCIPLINARY
QUARTERLY RESEARCH JOURNAL

AJANTA

Volume - X

Issue - I

January - March - 2021

MARATHI PART - I

Peer Reviewed Refereed
and UGC Listed Journal

Journal No. 40776

ज्ञान-विज्ञान विमुक्तये

IMPACT FACTOR / INDEXING

2019 - 6.399

www.sjifactor.com

❖ EDITOR ❖

Asst. Prof. Vinay Shankarrao Hatole

M.Sc (Maths), M.B.A. (Mktg.), M.B.A. (H.R.),
M.Drama (Acting), M.Drama (Prod. & Dir.), M.Ed.

❖ PUBLISHED BY ❖

Ajanta Prakashan

Aurangabad. (M.S.)

The information and views expressed and the research content published in this journal, the sole responsibility lies entirely with the author(s) and does not reflect the official opinion of the Editorial Board, Advisory Committee and the Editor in Chief of the Journal "AJANTA".
Owner, printer & publisher Vinay S. Hatole has printed this journal at Ajanta Computer and Printers, Jaisingpura, University Gate, Aurangabad, also Published the same at Aurangabad.

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Printed by

Ajanta Computer, Near University Gate, Jaisingpura, Aurangabad. (M.S.)

Cell No. : 9579260877, 9822620877, 7030308239 Ph. No. : (0240) 2400877

E-mail : ajanta6060@gmail.com, www.ajantaprakashan.com

AJANTA - ISSN 2277 - 5730 - Impact Factor - 6.399 (www.sjifactor.com)

 EDITORIAL BOARD

<p>Professor Kaiser Haq Dept. of English, University of Dhaka, Dhaka 1000, Bangladesh.</p>	<p>Roderick McCulloch University of the Sunshine Coast, Locked Bag 4, Maroochydore DC, Queensland, 4558 Australia.</p>
<p>Dr. Ashaf Fetoh Eata College of Art's and Science Salmau Bin Abdul Aziz University. KAS</p>	<p>Dr. Nicholas Loannides Senior Lecturer & Cisco Networking Academy Instructor, Faculty of Computing, North Campus, London Metropolitan University, 166-220 Holloway Road, London, N7 8DB, UK.</p>
<p>Muhammad Mezbah-ul-Islam Ph.D. (NEHU, India) Assot. Prof. Dept. of Information Science and Library Management University of Dhaka, Dhaka - 1000, Bangladesh.</p>	<p>Dr. Meenu Maheshwari Assit. Prof. & Former Head Dept. of Commerce & Management University of Kota, Kota.</p>
<p>Dr. S. Sampath Prof. of Statistics University of Madras Chennai 600005.</p>	<p>Dr. D. H. Malini Srinivasa Rao M.B.A., Ph.D., FDP (IIMA) Assit. Prof. Dept. of Management Pondicherry University Karaikal - 609605.</p>
<p>Dr. S. K. Omanwar Professor and Head, Physics, Sat Gadge Baba Amravati University, Amravati.</p>	<p>Dr. Rana Pratap Singh Professor & Dean, School for Environmental Sciences, Dr. Babasaheb Bhimrao Ambedkar University Raebareilly Road, Lucknow.</p>
<p>Dr. Shekhar Gungurwar Hindi Dept. Vasant Rao Naik Mahavidyalaya Vasarni, Nanded.</p>	<p>Memon Sohel Md Yusuf Dept. of Commerce, Nirzwa College of Technology, Nizwa Oman.</p>
<p>Dr. S. Karunanidhi Professor & Head, Dept. of Psychology, University of Madras.</p>	<p>Prof. Joyanta Borbora Head Dept. of Sociology, University, Dibrugarh.</p>
<p>Dr. Walmik Sarwade HOD Dept. of Commerce Dr. Babasaheb Ambedkar Marathwada University, Aurangabad.</p>	<p>Dr. Manoj Dixit Professor and Head, Department of Public Administration Director, Institute of Tourism Studies, Lucknow University, Lucknow.</p>
<p>Prof. P. T. Srinivasan Professor and Head, Dept. of Management Studies, University of Madras, Chennai.</p>	<p>Dr. P. Vitthal School of Language and Literature Marathi Dept. Swami Ramanand Teerth Marathwada University, Nanded.</p>

EDITORIAL BOARD

Dr. Jagdish R. Baheti
H.O.D. S. N. J. B. College of Pharmacy,
Meminagar, A/P. Tal Chandwad, Dist. Nashik.

Dr. Sadique Razaque
Univ. Department of Psychology,
Vinoba Bhave University,
Hazaribagh, Jharkhand.

Prof. Ram Nandan Singh
Dept. of Buddhist Studies University of Jammu.

Dr. Safiqur Rahman
Assistant Professor, Dept. of Geography,
Guwahati College Bamunimaidam, Guwahati,
Assam.

Dr. V. N. Bhosale
Principal, Shivaji Arts, Commerce and
Science College, Kannad.

Dr. B. K. Magar
Vice Principal, Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. V. D. Kasture
Associate Professor, Department of Psychology,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. P. B. Ahire
Professor, Department of Sociology,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. R. K. Pawar
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. K. L. Bhanuse
Assistant Professor, Department of History,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. S. K. Bhalerao
Associate Professor, Department
of Public Administration,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. J. V. Bhelonde
Associate Professor, Department of History,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. S. A. Gorde
Assistant Professor Department of Economics,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. R. M. Ghoti
Assistant Professor Department of Psychology,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. S. V. Kashid
Assistant Professor Department of
Public Administration,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. B. G. Deshmukh
Assistant Professor, Department, of History,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Dr. P. B. Mahajan
Assistant Professor, Department of History,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

Shri. S. K. Mogal
Assistant Professor, Department of Sociology,
Shivaji Arts, Commerce
and Science College, Kannad.

CONTENTS OF MARATHI PART - I

अ.क्र.	लेख आणि लेखकाचे नाव	पृष्ठ क्र.
१४	भारतीय अर्थव्यवस्था : स्त्री उद्योजकतेची भूमिका, समस्या आणि उपाययोजना डॉ. ए. एस. नलावडे	६३-६८
१५	महिलांचे सामाजिक, आर्थिक व राजकीय अधिकार प्रा. मनीषा महारुद्र गाडवे	६९-७२
१६	डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांचे महिला आर्थिक सक्षमीकरणातील योगदान प्रा. डॉ. अमोल तुकाराम खाडे	७३-७६
१७	महिला लोकप्रतिनिधींचे राजकीय सक्षमीकरण : एक सामान्य अवलोकन डॉ. संतोष भिवसन काकडे	७७-८१
१८	महिला सक्षमीकरणात महिला श्रमशक्तीचा सहभाग डॉ. गजानन देवराव चिट्टेवाड	८२-८६
१९	कृषि आणि आर्थिक विकासामध्ये महिलांची भूमिका कु. नविता सुरेंद्र बल्लाळ	८७-९३
२०	भारतीय महिलांचा राजकीय सहभाग व सबलीकरण डॉ. निलिमा राजाराम मिरजकर	९४-९८
२१	महिला सक्षमीकरण : समकालीन निकषांचे संदर्भ डॉ. भगवान सुरेश मनाळ	९९-१०६
२२	भारतीय स्त्रियांचे मानसिक आरोग्य सुरेश श्रीनिवासजी मंत्री	१०७-११६
२३	भारतीय संविधान आणि महिला सबलीकरण शेख उजमा खलील	११७-१२२
२४	स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि महिला सक्षमीकरण डॉ. बबन आमले	१२३-१२५
२५	महिला सक्षमीकरणात मानवाधिकार कायद्याची भूमिका प्रा. डॉ. दिलीप नि. लांजेवार	१२६-१३०
२६	महिला सक्षमीकरणात बचत गटाची भूमिका प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंडे	१३१-१३४

२६. महिला सक्षमीकरणामध्ये बचत गटाची भूमिका

प्रा. दत्तात्रय प्रभुराव मुंढे

समाजशास्त्र विभागप्रमुख, अॅड. बी. डी. हंबडें महाविद्यालय, आष्टी, ता. आष्टी, जि. बीड.

प्रस्तावना

जगातल्या कुठल्याही बँका गरिबांना विनातारण कर्ज देत नाहीत. गरीब माणसाकडे तारण देण्याकरीता काहीच नसते. ही तीव्र जाणीव बांगलादेशातील प्रा. डॉ. महंमद युनूस यांना झाली. १९८२ मध्ये नोकरीचा राजीनामा देऊन त्यांनी महिलांचे 'बचत गट' स्थापन करण्यास सुरुवात केली. पुढे त्यांनी या महिला बचत गटाचीच 'बांगलादेश ग्रामीण बँक' १९८३ मध्ये स्थापन केली. या बँकेमार्फत अविरत स्वयं सहाय्यता बचत गटाचे कार्य सुरु आहे.

जगातील सर्व राष्ट्रांनी बांगला देशाचे प्रा. डॉ. महंमद युनूस यांच्या कार्याचा आदर्श घेऊन स्वयं सहाय्यता महिला बचत गट निर्मितीचे कार्य हाती घेतले. त्याचप्रमाणे भारत देशानेही महिला बचत गट स्थापनेस चालना दिली. देशाची रिसर्व्ह बँक, नाबार्ड बँक, केंद्र शासन, राज्य शासन या सर्वांनी ग्रामीण भागाची व शेतीची सुधारणा करायची असेल तर, गरीबांचा सामाजिक, आर्थिक विकास साधावयाचा असेल तर बचत गटासारख्या प्रभावी साधनांचा अवलंब करावा लागेल असा निष्कर्ष काढला. सन. १९९२ पासून भारत देशात स्वयं सहाय्यता बचत गटास चालना मिळाली. भारत देश हा खेड्यांचा देश आहे. ७० टक्के जनता ग्रामीण भागात राहते. ग्रामीण भागाचा विकास होणे म्हणजे देशाचा विकास होणे होय. ग्रामीण भागाचा व पर्यायाने देशाच्या सर्वांगीण विकासासाठी आर्थिक संपन्नता अत्यंत महत्वाची आहे. महिलांनी केलेल्या सुयोग्य व परिणामकारक बचतीचा उपभोग हाच प्रमुख मुद्दा आहे. महिला बचत गटाच्या उपक्रमामुळे महिलांना बचत करण्याची, तसेच आर्थिक नियोजन व हिशोब करण्याची क्षमता प्राप्त होऊ शकते. महिला आर्थिक दृष्ट्या स्वावलंबी होतील तेव्हाच त्या सर्व क्षेत्रात आत्मविश्वासाने वावरून कुटुंब समाज व राष्ट्राला पुढे नेऊ शकतील. म्हणजेच महिलांचे सक्षमीकरण देशासाठी महत्वाचे आहे, हाच व्यापक विचार या शोधनिबंधाचा आहे.

स्वयं सहाय्य बचत गट म्हणजे काय ?

१. 'स्वयं सहाय्य गट' असा शब्दप्रयोग आपण आत्तापर्यंत नेहमी करतो, ऐकतो. त्यातील स्वयं सहाय्य या शब्दाचा नेमका अर्थ काय? हे प्रथम आपण जाणून घेतले पाहिजे. स्वयंत म्हणजे स्वतः, सहाय्य म्हणजे मदत, गट म्हणजे जमाव किंवा समूह होय. जेव्हा एखादी व्यक्ती स्वतः च्या किंवा गटाच्या व्यक्तिगत किंवा सामुहिक अडचणी दूर करण्यासाठी, गरजा भागविण्यासाठी किंवा आपल्या आकांक्षेच्या पूर्तीसाठी जी कृती करते त्या

कृतीला स्वयं सहाय्य असे म्हणतात. आणि अशा स्वयं सहाय्य करणाऱ्या गटाला स्वयं सहाय्य बचत गट असे म्हणतात.

२. “परस्परांचे सहकार्य आणि सहभाग, नेतृत्व व कर्तृत्वासह सातत्याने प्रयत्नशील व कार्यरत असणाऱ्या सदस्यांच्या गटाला स्वयं सहाय्य गट म्हणता येईल.”

महिला सबलीकरण म्हणजे काय?

महिला सबलीकरण म्हणजे काय हे सांगताना असे म्हणता येईल की, स्त्री-पुरुषात असे संबंध प्रस्थापित करणे की ज्यामध्ये दोघेही एकमेकांना साथ देतील, आणि अप्रत्यक्षपणे स्वतः बरोबर कुटुंब व समाजाला सशक्त बनवतील. यामध्ये प्रामुख्याने प्रत्येकानेच स्वतः च्या हक्काबरोबर इतरांच्या अधिकाराची जाणीव ठेवणे अभिप्रेत आहे. स्वतः सबळ होत होत इतरांनाहि सबळ बनवायचे आहे. यामध्ये प्रत्येकाने विशेषतः स्त्रीयांची मानसिक ताकद वाढविणे, त्यांना सक्षम बनविणे हा महत्त्वाचा पैलू आहे. यामध्ये स्त्रियांत चिकाटी, जिद्द, बदलांची क्षमता, धैर्य निर्माण करून छळ व अन्यायाला विरोध करणे म्हणजे महिला सबलीकरण होय.

संशोधन विषयाची उद्दिष्ट्ये

१. बचत गटाची परिणामकारकता अभ्यासणे.
२. बचत गटाची गतिशीलता समजून घेणे.
३. बचत गटाचे मूल्यमापन करणे.
४. बचत गटातून समाज बदलाचा अभ्यास करणे.
५. बचत गटातून स्त्री सबलीकरण कसे घडते यांचा अभ्यास करणे.
६. भारतीय समाजातील बदलांचा आढावा घेणे.

विषयाचे महत्त्व

महिला सक्षमीकरणामध्ये बचत गटाच्या भूमिकेला विशेष महत्त्व आहे. साधारणतः १८ ते ४५या वयोगटातील स्त्रिया यामध्ये सहभागी होतात. गटाचे सदस्यत्व स्वीकारण्यासाठी कोणत्याही शिक्षणाची अट नसते. बऱ्याच गटात अगदी चौथी पर्यंत शिक्षण घेतलेल्या महिला आहेत. फक्त इच्छा मात्र प्रबळ हवी. बऱ्याच स्त्रिया या विवाहित असल्याने कुटुंबाचा त्या आधार बनतात. बचत गटामुळे जातीय भेद व धार्मिक भेदभाव कमी झालेले आढळून आलेले आहे. गटातील महिला या विभक्त कुटुंबातून तसेच दारिद्र्य रेषेच्या खाली असलेल्या दिसतात. बऱ्याच वेळा त्यांचे मासिक उत्पन्न १०००/- ते २०००/- असल्याचे आढळून आले आहे. बचत गटातील फक्त २ महिला शिकलेल्या असतील तरी त्या हिशोब ठेऊ शकतात. बचत गट कशासाठी जाईन केला असे मी विचारले तेव्हा प्रत्येकीचे उत्तर वेगवेगळे होते. उदा. अनुदान घेण्यासाठी, बचतीसाठी, मुलांचे शिक्षणासाठी वगैरे. गटात सहभागी झाल्यावर पैसे व प्रतिष्ठा मिळाल्याचे आढळून आले.

मुला-मुलींची लग्न, शिक्षण, गावातील समस्या याबाबत बचत गटाची भूमिका महत्वाची ठरत आहे. उदा. बचत गटाने गावोगावी दारूबंदीची चळवळ सुरु केली आहे. हे स्त्री सक्षमीकरणाचे फार मोठे योगदान आहे.

विवरण आणि मूल्यमापन

१. बचत गट आणि सामाजिक सक्षमीकरण

बचत गटात सहभागी स्त्रीया या विविध सामाजिक व धार्मिक समुदायातून आलेल्या असतात. आपापेला जात आणि धर्म बाजूला ठेऊन फक्त आपला उद्देश साध्य करण्यासाठी त्या एकत्र आलेल्या असतात. विविध जातीजमातीतून आल्यामुळे सामाजिक भेदभाव त्या विसरून जातात. विशेष म्हणजे समाजात त्यांचा दर्जा वाढलेला दिसला. कुटुंबाला यांच्यामुळे समाजात प्रतिष्ठा मिळाली. सामाजिक जीवन जगताना त्यांचा आत्मसम्मान वाढला. त्यामुळे बचत गटामुळे हे एक प्रकारचे सामाजिक सक्षमीकरणच झाले असे आपणाला म्हणावे लागेल.

२. बचत गट आणि आर्थिक सक्षमीकरण

महिला बचत गटामध्ये सहभाग घेतल्यामुळे मासिक बचतीची सवय लागली. बचत गटात नियमित बचतीमुळे कुटुंबासाठी आपण काही मदत करतो याचा त्यांना अभिमान वाटू लागला. महत्वाचे म्हणजे कोणत्याही तरणाशिवाय महिलांना गटाकडून कर्ज मिळू लागले. यालाच micro credit असे म्हणतात. कर्ज घेतल्यावर छोट्या छोट्या गरजा (उदा. औषधे, शेती खर्च, मुलांचे शिक्षण, शेळीपालन) भागू लागल्या. गटातील पैसे न भरणारी महिला व गैरहजर महिलांना दंड लावल्याने कर्ज फेड वेळेवर होते. वसुली १००% झाल्याने गट फायद्यात राहतो. अनेक महिलांनी २ ते ५ वेळा घेतलेले कर्ज वेळेवर फेडलेले आहे. त्यामुळे बचत गटाच्या माध्यमातून फार मोठे आर्थिक सक्षमीकरण महिलांचे होत आहे हे निर्विवाद सत्य आहे.

३. बचत गट आणि राजकीय सक्षमीकरण

स्थानिक पातळीवर स्वयं सहाय्यता बचत गटामुळे कोणते परिवर्तन झाले हे पाहताना असे म्हणावे लागते की यामुळे गावाचे राजकारण बदलले. कागदावरचे राजकीय सक्षमीकरण वास्तवात आले. राजकारणामुळे महिला प्रेरित झाल्या. बचत गटाच्या महिला आपल्या महिलांना निवडून आणतात. त्यामुळे गटाच्या महिला सदस्य सरपंच, उपसरपंच होत आहेत. गावोगावी ग्रामसभेत या महिला हिरारीने भाग घेत आहेत. कोणत्याही पक्षाचे तिकीट न घेता त्या निवडणुका जिंकत आहेत. निवडून आल्यावर दलित वस्ती सुधार, श्रमदान, ग्रामस्वच्छता, आरोग्य, शिक्षण यासारख्या योजना राबवत आहेत. एकंदरीत महिलांचा राजकीय आवाज वाढत आहे.

बचत गटाच्या मर्यादा

१. बचत गटाचे व्यवसायीकरण होत आहे. उदा. बँकेचे एजंट गावात जावून वित्त पुरवठा करतात.
२. वसुली ढेपाळलेली आहे.

३. बचत गटाचे राजकीयीकरण होत आहे. उदा. पक्षाकडे ओढण्याचा प्रयत्न होत आहे- उदा. सुप्रिया सुळे यांचे बचत गट.
४. कंपनी बचत गटाकडे येऊन एजंटशीप देत आहेत. त्यांच्या अटी व शर्ती पाळणे अवघड होत आहे.
५. शासनाच्या योजनांचा फायदा घेण्यासाठी गट उभारणी होत आहे. उदा. रॉकेल परवाने, खिचडी शिजवणे वगैरे.
६. सावकारीमध्ये काही सहभागी होतात. उदा. कमी टक्क्याचे कर्ज घेऊन जास्त टक्क्याने देणे.
७. सासरी व माहेरी दोन्हीकडे सहभाग असल्याने अडथळे येत आहेत.
८. सबशिडीचा फायदा घेणे हाच उद्देश समोर ठेवला जातो.
९. अज्ञानी लोकांचा गैरफायदा हुशार लोक घेत आहेत.
१०. आर्थिक व्यवहार सांभाळणे अवघड होत आहे, कारण आर्थिक ज्ञान नाही.

निष्कर्ष

बचत गटामुळे विकासकामात महिलांना सहभागी करून घेतले जात आहे. सक्षमीकरणाची प्रक्रिया सुरु झालेली आहे. स्त्री-पुरुष भेद कमी होत आहे. समता वाढत आहे. खूप मोठ्या प्रमाणात महिलांमध्ये आत्मविश्वास वाढला आहे. गटाची एकात्मता वाढली आहे. आर्थिक विकासाची प्रक्रिया सुरु झाली आहे. शहराजवळचे गट खूप मोठ्या प्रमाणात यशस्वी झालेले आहेत.

हिम्मत, प्रतिष्ठा, व्यथा, आनंद, दुःख व्यक्त करण्यासाठी स्त्रियांना एक प्लॅटफॉर्म तयार झाला आहे. हि एक आंतरिक जागा उपलब्ध झाली आहे. तीळगुळ देताना पुस्तके वाटप होत आहेत. जयंती, पुण्यतिथी साजरी केली जाते आहे. एकत्रित कार्यक्रम पार पाडल्यामुळे एकात्मता यातून पुढे आलेली आहे. हे सर्व बचत गटाचे यश म्हणावे लागेल.

संदर्भ साहित्य

१. टी. एस. जाधव 'स्वयं सहाय्यता बचत गट गरिबांची बँक' सहकार मुद्रणालय ५४०, गणेश पेठ पुणे, दुसरी आवृत्ती. १ - १२ - २००८
२. अशोक खैरनार, 'लिंग समभाव आणि महिला सक्षमीकरण' अथर्व पब्लिकेशन धुळे, १७, देविदास कॉलनी वरखेडी रोड धुळे. प्रथमावृत्ती २० - १० - २०१८.
३. प्रा. माणिक माने, 'भारतातील सामाजिक समस्या' विद्या प्रकाशन नागपूर
४. गोटे शुभांगी, 'महिला सबलीकरण स्वरूप व समस्या' वरद पब्लिकेशन औरंगाबाद, २००४.
५. बक्षी मंगल, 'मूलीच पाऊल वाजू दे' लोकसत्ता चतुरंग पुरवणी ८ सप्टेंबर २०११.
६. गोपाल दत्त कुलकर्णी, 'स्त्री एक समाजशास्त्रीय दर्शन' शारदा प्रकाशन, वजिराबाद नांदेड ४१/६०१.
७. सौ. सुमन पाटे, 'भारतीय सामाजिक समस्या' विद्या प्रकाशन नागपूर, प्रथमावृत्ती जून १९९९.

Impact Factor-7.675 (SJIF)

ISSN-2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refreed Indexed

Multidisciplinary International Research Journal

ISSUE No- (CCXCI)291 (C)

April -2021

Women's Empowerment Issues and Challenges

Chief Editor

Prof. Virag S. Gawande

Director

Aadhar Social

Research & Development

Training Institute Amravati

Editor

Asst. Prof. Baliram Pawar

Head, Department of Sociology

Mahatma Phule Mahavidyalaya

Kingaon Latur Maharashtra

Editor

Dr. Vivekanand. A. Ughade.

Assistant professor of commerce.

Government first grade college

vijayapur Karnataka.

This Journal is indexed in :

- Scientific Journal Impact Factor (SJIF)
- Cosmos Impact Factor (CIF)
- International Impact Factor Services (IIFS)

Aadhar Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

B.Aadhar' International Peer-Reviewed Indexed Research Journal

Impact Factor - (SJIF) -7.675, Issue NO, 291 (CCXCI) c

ISSN :
2278-9308
April,
2021

Impact Factor – 7.675

ISSN – 2278-9308

B.Aadhar

Peer-Reviewed & Refereed Indexed
Multidisciplinary International Research Journal

April -2021

ISSUE No- 291 (CCXCI) c

Women's Empowerment Issues And Challenges

Chief Editor

Prof. Virag.S.Gawande

Director

Aadhar Social Research &, Development Training Institute, Amravati.

Editor

Asst. Prof. Baliram Pawar

Head, Department of Sociology

Mahatma Phule Mahavidyalaya Kingaon Latur Maharashtra

Editor

Dr. Vivekanand. A. Ughade.

**Assistant professor of Commerce. Government first
Grade College Vijayapur Karnataka.**

Aadhar International Publication

For Details Visit To : www.aadharsocial.com

© All rights reserved with the authors & publisher

Editorial Board

Chief Editor -

Prof. Virag S. Gawande,
Director,
Aadhar Social Research &
Development Training Institute, Amravati. [M.S.] INDIA

Executive-Editors -

- ❖ **Dr. Dinesh W. Nichit** - Principal, Sant Gadge Maharaj Art's Comm, Sci Collage,
Walgaon. Dist. Amravati.
- ❖ **Dr. Sanjay J. Kothari** - Head, Deptt. of Economics, G.S. Tompe Arts Comm, Sci Collage
Chandur Bazar Dist. Amravati

Advisory Board -

- ❖ **Dr. Dhnyaneshwar Yawale** - Principal, Sarswati Kala Mahavidyalaya, Dahihanda, Tq-Akola.
- ❖ **Prof. Dr. Shabab Rizvi**, Pillai's College of Arts, Comm. & Sci., New Panvel, Navi Mumbai
- ❖ **Dr. Udaysinh R. Manepatil**, Smt. A. R. Patil Kanya Mahavidyalaya, Ichalkaranji,
- ❖ **Dr. Sou. Parvati Bhagwan Patil**, Principal, C.S. Shindure College Hupri, Dist Kolhapur
- ❖ **Dr. Usha Sinha**, Principal, G.D.M. Mahavidyalaya, Patna Magadh University. Bodhgay Bihar

Review Committee -

- ❖ **Dr. D. R. Panzade**, Assistant Pro. Yeshwantrao Chavan College, Sillod. Dist. Aurangabad (MS)
- ❖ **Dr. Suhas R. Patil**, Principal, Government College Of Education, Bhandara, Maharashtra
- ❖ **Dr. Kundan Ajabrao Alone**, Ramkrushna Mahavidyalaya, Darapur Tal-Daryapur, Dist-Amravati.
- ❖ **DR. Gajanan P. Wader** Principal, Pillai College of Arts, Commerce & Science, Panvel
- ❖ **Dr. Bhagyashree A. Deshpande**, Professor Dr. P. D. College of Law, Amravati]
- ❖ **Dr. Sandip B. Kale**, Head, Dept. of Pol. Sci., Yeshwant Mahavidyalaya, Seloo, Dist. Wardha.
- ❖ **Dr. Hrushikesh Dalai**, Asstt. Professor K.K. Sanskrit University, Ramtek

Our Editors have reviewed paper with experts' committee, and they have checked the papers on their level best to stop furtive literature. Except it, the respective authors of the papers are responsible for originality of the papers and intensive thoughts in the papers.

Published by -

Prof. Virag Gawande

Aadhar Publication, Aadhar Social Research & Development Training Institute, New Hanuman Nagar,
In Front Of Pathyapustak Mandal, Behind V.M.V. College, Amravati

(M.S) India Pin- 444604 Email : aadharpublication@gmail.com

Website : www.aadharsocial.com Mobile : 9595560278 /

- Executive Editor

44	मानवअधिकार आणि महिला	प्रा.डॉ.पिडगे अनंत किशनराव	214
45	स्त्री आणि मानवाधिकार	प्रा.दत्तात्रय प्रभूराव मुंढे	216
46	छत्तीसगढ़ में महिला विकास एवं साक्षरता	डॉ.आर.एन.यादव/डॉ.व्ही.के.पटेल	219
47	स्त्रीयांना निसर्गत: मिळालेला मानवाधिकार	प्रा.ज्योती उ.मामडगे	224
48	Role Of Media In Empowerment Of Women	Amruta S. Misal (Yerule)	227
49	Perceptions On Gender Equity Among Bengali Middle-Class Married Women	Dr. Aditi Matilal	231
50	Domestic Violence Against Women: A Serious Human Rights Issue	Dr. Manisha S. Araj	236
51	Domestic Violence And its Impact On Women : An Analysis	Mrs. Geetanjali Bora	239

स्त्री आणि मानवाधिकार
(Human Rights and Women)

प्रा. दत्तात्रय प्रभूराव मुंडे

समाजशास्त्र विभाग प्रमुख, अॅड.बी.डी.हंबर्डे महाविद्यालय, आष्टी ता.आष्टी जि. बीड

मो. नं. ९६६५२८९४६१mundhedp@gmail.com

प्रस्तावना

जगातील एकूण लोकसंख्येच्या अर्धी लोकसंख्या स्त्रियांची आहे. दरवर्षी जागतिक स्तरावर साजरा होणाऱ्या महिला दिनानिमित्त स्त्रीच्या सन्मानाचा व अधिकाराचा जयघोष होत असतानाच आणि स्त्रीला अनेक मानवाधि कारापासून अलिप्त ठेवले जात आहे. भारतरत्न डॉ. बाबासाहेब आंबेडकरांच्या अध्यक्षेतेखाली नेमलेल्या घटना समितीने जगातील बदलत्या वातावरणाची नोंद घेऊन महिलांना समान अधिकार दिले. आपल्या स्वातंत्र्य चळवळीने अत्यंत जाणीवपूर्वक स्त्रियांना स्वातंत्र्य लढ्याच्या मुख्य प्रवाहात सामील करून घेतले.

स्वातंत्र्य, समता, बंधुता या तीनही घोषणा आधुनिक युगाच्या प्रेरक शक्ती आहेत. स्वातंत्र्यानंतर प्रजासत्ताक भारताच्या राज्यघटनेने स्त्रियांचा समानतेचा मुलभूत हक्क मान्य केला. स्त्रिया तसेच अन्य दुर्बल घटकांचे संरक्षण करण्यासाठी खास सवलती आणि कायदे करण्याची तरतूद घटनेत केली गेली.

मानवाधिकार म्हणजे काय ?

मानवाधिकार म्हणजे प्रत्येक माणसाला असणारे निसर्गदत्त मुलभूत अधिकार. हे अधिकार त्याला जन्मताच मिळतात. पण तरीही त्यावर आक्रमण होत असते ते अबाधित राहण्यासाठी प्रयात्नानाची सतत जागरूक राहण्याची आवश्यकता असते.

मानवाधिकार म्हणजे प्रत्येक माणसाला असणारे निसर्गदत्त मुलभूत अधिकार. हे अधिकार त्याला जन्मताच मिळतात. कारण मनुष्य प्राणी हा सुद्धा पक्षी, प्राणी किंवा समुद्र जीवा सारखा स्वातंत्र्या घेऊनच जन्माला आलेला आहे, आणि स्वतंत्रतेला संलग्न काही मुलभूत अधिकार प्रत्येकाला असतात. या विचाराला जगभर मिळालेली मान्यता होय. पण हि मान्यता सहजासहजी मिळालेली नाही. माणसाने त्यासाठी मोठा संघर्ष केलेला आहे.

मानवाधिकार आणि त्याचे आजच्या युगात महत्व :-

कोणत्याही देशातील प्रचलनात असणाऱ्या कायद्यान्वये उपजीविका व उदरनिर्वाह सुरळीतपणे करण्यासाठी त्या देशातील सर्व नागरिकांना प्राप्त होणाऱ्या सुख-सोयी, लाभ किंवा तरतुदी म्हणजे अधिकार. पण प्रचलित कायद्यातील लाभ त्या देशातील प्रचलित शासन प्रणालीवर अवलंबून असतात. भारतातील मानवाधिकार पुरुषांप्रमाणे स्त्रियांनाही उपलब्ध आहेत ज्या प्रमाणे पुरुष आपल्या हक्कांचा उपभोग घेतो त्याचप्रमाणे स्त्रियांनाही या मानवाधिकारांचा वापर करण्याचा अधिकार आहे. भारतीय राज्यघटनेने सर्वांना समान अधिकार दिलेले आहेत. या अधिकाराचा उपयोग करता यावा म्हणून शासनाने अनेक महत्वपूर्ण योजना, ध्येय धोरणे व निर्णय घेतलेले आहेत. म्हणून या विषयाला आज विशेष महत्व आहे.

भारतीय स्त्रियांना प्राप्त झालेले मानवाधिकार :-

अनुच्छेद - १.

राजकीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, नागरी किंवा इतर कोणत्याही क्षेत्रामधील महिला व पुरुष ह्यांच्या समतेच्या आधारावर "महिलाविरोधी भेदभाव" करायचा नाही.

अनुच्छेद - 2.

सर्व राष्ट्रीय पक्ष महिलाविरोधी सर्व प्रकारच्या भेदभावाचा निषेध करतात.

अनुच्छेद - ३.

पुरुषाच्या ईतपत क्षमतेच्या आधारावर सर्व मानवाधिकारांचे व पायाभूत स्वातंत्र्य यांचा उपभोग व विशेषत्वाने राजकीय, सामाजिक, आर्थिक व सांस्कृतिक क्षेत्रांमध्ये महिलांचा विकास व प्रगती पूर्णपणे साध्य करण्यासाठी सर्व राष्ट्रे सर्व समर्पक उपाय योजनांचा अवलंब करतील.

अनुच्छेद - ४.

वस्तुस्थितीवर आधारित पुरुष व महिला यांच्यामधील समता गतिमान करण्यासाठी अस्थायी विशेष उपाययोजनांचा विविध राष्ट्रांद्वारे करण्यात येणारा अवलंब या विद्यमान कृतीनियमांमध्ये स्पष्ट करण्यात आलेल्या 'भेदभाव' या संज्ञेप्रमाणे असल्याचे मानण्यात येणार नाही, पण असमान व वेगळ्या माणकांचे पालन कोणत्याही प्रकारे कायम करण्यासाठी ते कोणत्याही प्रकारे कारणीभूत ठरू देण्यात येणार नाही.

अनुच्छेद - ५

सर्व राष्ट्रीय पक्ष खालील बाबतीत समर्पक उपाययोजना करतील.

पुरुष व महिला यांच्या ठराविक प्रकारच्या (साचेबद्ध) भूमिका किंवा दोन्हीपैकी कोणत्याही एका लिंगियांचा वरचढपणा या संकल्पनेवर आधारित सर्व हेवेदावे, प्रथात्मक व इतर सर्व प्रचलने यांच्या निर्मूलनाला आत्मसात करण्यासाठी पुरुष व महिला यांच्या सामाजिक व सांस्कृतिक वागणूकीच्या प्रकारांमध्ये सुधारणा करण्यासाठी उपाययोजना करतील.

अनुच्छेद - ६

महिलांचे अनैतिक विचरण आणि त्यांना वेश्यावृत्तीसाठी प्रवृत्त करणारे सर्व प्रकार यांचे दमन करण्यासाठी विधेयकासह सर्व प्रकारचे समर्पक उपाय सर्व राष्ट्रीय पक्ष करतील.

अनुच्छेद - ७

शासकीय धोरणांच्या निर्धारणामध्ये आणि त्यांच्या अंमलबजावणीमध्ये भाग घेण्याचे आणि सार्वजनिक कार्यालयांचा भार धारण करण्याचे आणि शासनाच्या सर्व स्तरावरील सर्व कार्यक्रम करण्याचे हक्क. कोणत्याही देशाच्या सार्वजनिक व राजकीय जीवनाशी निगडित अशासकीय संघटना व संस्थांमध्ये भाग घेण्याचे हक्क.

अनुच्छेद - ८

सर्व राजकीय पक्ष आंतरराष्ट्रीय स्तरावर त्यांच्या शासनाचे प्रतीनिधीत्व करण्याचा आणि आंतरराष्ट्रीय संघटनांच्या कार्यामध्ये भाग घेण्याच्या हक्कांची महिलांना पुरुषांच्या बरोबरीचे व कोणत्याही भेदभावानी विरहीत हक्क प्रदान करण्यासाठी समर्पक उपाययोजना करतील.

अनुच्छेद - ९

सर्व राष्ट्रीय पक्ष राष्ट्रीयता स्वीकृत करण्याचे, बदलण्याचे किंवा कायम ठेवण्याचे सर्व महिलांना हक्क प्रदान करतील. त्यांनी याचीही आश्र्वती करावी की परदेशी माणसाशी विवाहामुळे किंवा विवाहादरम्यान पतीने केलेल्या राष्ट्रीयतेमधील बदलामुळे महिलांची राष्ट्रीयतेतही आपोआप बदल होणार नाही.

अनुच्छेद - १०

नागरी व ग्रामीण क्षेत्रांतील शालापूर्ण सर्व सामान्य तांत्रिक, व्यवसायात्मक आणि उच्च शिक्षणाच्या बाबतीत, महिला व पुरुषांना समान लाभ मिळवून देणे, महिला व पुरुषांच्या शिक्षणासाठी सारखाच अभ्यासक्रम, सारख्या परीक्षा, समान अहर्ततेचा शिक्षक वर्ग व शाळा परीसर व संसाधने मिळाली पाहिजेत. शिष्यवृत्त्या व इतर अनुदान जनहित लाभांच्या बाबतीत समान संधी मिळवून देणे.

अनुच्छेद - ११

अ) सर्व मानावप्राण्यांचा जन्मजात हक्क म्हणून काम करण्याचा हक्क.

ब) रोजगाराच्या बाबतीत निवडीला सारख्या प्रकारांची निकषे लावण्यासह समान प्रकारांच्या रोजगाराच्या संधीचा हक्क.

क) रोजगार व व्यवसायाची स्वतंत्रपणे निवड करण्याचा हक्क.

ड) समान मुल्यांच्या कामांच्या बाबतीत बरोबरीची वागणूक त्याचप्रमाणे कामाचा दर्जा यांच्या मुल्यमापनाचा हक्क.

इ) विशेषत्वाने सेवानिवृत्ती, बेरोजगारी, आजार, वृद्धावस्था प्रसूतिकाळ यासाठी रजेचा व सामाजिक सुरक्षिततेचा हक्क.

सारांश:-

मानवाधिकार मानवी प्रतिष्ठेचे एक अभिन्न अंग आहे. आधुनिक काळातील भारतातील स्त्रियांना अनेक प्रकारचे मानवाधिकार प्राप्त झालेले आहेत.

संविधानाच्या अनुच्छेद २१ मध्ये नमूद केले आहे की, कोणत्याही व्यक्तीच्या जीवन व व्यक्तिस्वातंत्र्यावर कायद्याने स्थापित परिस्थिती वगळून इतर कोणत्याही परिस्थितीत कोणालाही कोणत्याही प्रकारचा प्रतिबंध घालता येणार नाही. जगण्याचा हक्क म्हणजे मानवीय प्रतिष्ठेसह जगण्याचा हक्क व सर्व प्रकारांच्या शोषणांपासून स्वातंत्र्याचा हक्क होय.

अशा रीतीने जगातील कोणत्याही भागात राहणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीस मानव म्हणून जन्म घेतल्यामुळे प्राप्त होणारे सर्व मुलभूत अधिकार म्हणजे मानवाधिकार आहेत.

संविधानातील अनुच्छेद १५ अन्वये. धर्म, वंश, जात, लिंग व जन्मस्थान आधारित, नागरिकांमधील परस्पर मुलभूत अधिकारांच्या विषयी, भेदभावाविरुद्ध तरतूद आहे. तर अनुच्छेद १४ अन्वये कायद्यासमोर सर्वांना समानता प्रदान करण्यात आलेली आहे. अनुच्छेद ५१ क, भाग ५

ड) अन्वये महिलांच्या प्रतिष्ठेत बाधा आणणाऱ्या सर्व प्रथांचे निर्मूलन करणे हे प्रत्येक नागरिकांचे कर्तव्य राहिल. अनुच्छेद ३१ अन्वये (क) जीवननिर्वाहासाठी पुरेशी साधने प्राप्त करण्याचे समान हक्क सर्व महिला व पुरुष नागरिकांना मिळाले पाहिजेत. (ख) सर्व महिला व पुरुषांना समान स्वरूपाच्या कार्यासाठी समान वेतन मिळाले पाहिजे.

ग) महिला पुरुष सेवकांचे आरोग्य व शक्ती आणि कोवळ्या वयांची बालके यांचा दुरुपयोग होता कामा नये.

तात्पर्य स्त्रियांना त्यांच्या अनेक अधिकाराप्रती जागरूक करणे गरजेचे आहे. कारण प्रतिष्ठा व मुलभूत गरजांच्या पूर्ततेने मानव स्वतःचा विकास व पर्यायाने राष्ट्राचा विकास करू शकतो. म्हणून मानव प्रतिष्ठा तसेच मूल्यांच्या विकासाकरिता दृढ इच्छाशक्ती मानव अधिकार आंदोलनाला फार मोठी सफलता मिळवून देऊ शकते. तात्पर्य आजच्या आधुनिक काळात मानव अधिकाराला फार महत्त्व आहे.

संदर्भ :-

१) अशोक खैरनार - 'लिंग समभाव आणि महिला सक्षमीकरण', अथर्व पब्लिकेशन्स, देविदास कॉलनी, प्रथमावृत्ती २०१०-२०१८.

२) साळुंखे आ. ह. 'मनुस्मृतीच्या समर्थकांची संस्कृती' प्रकाशक लोकवाङ्मयगृह, मुंबई

३) स्मिता मेहेत्रे - 'भारतीय स्त्री आणि मानवाधिकार,' साईनाथ प्रकाशन, धरमपेठ नागपूर, जुलै - २०११.

४) तुकाराम जाधव, महेश शिरापूरकर, 'मानवी हक्क' द युनिक अकॅडमी फर्ग्युसन कॉलेज रोड, शिवाजीनगर पुणे. ऑगस्ट - २०१५.

५) दीपक पवार 'महिलांचे राजकीय सक्षमीकरण' श्री साईनाथ प्रकाशन नागपूर, द्वितीयावृत्ती १९-१०-२०१७.

६) रा. ज. लोटे, 'भारतीय समाज आव्हाने आणि समस्या' पिंपळापुरे अॅण्ड कं. पब्लीशर्स, नागपूर, तिसरी आवृत्ती जून-२०१५.